

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Гуманитарлық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Гуманитарная серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3439

№ 4 (2021)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета**

Гуманитарная серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
KZ46VP400029271
выдано
Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области истории,
правоведения и общественных наук

Подписной индекс – 76131

<https://doi.org/10.48081/OPVG6947>

Бас редакторы – главный редактор

Бегимтаев А. И.
к.полит.н.

Заместитель главного редактора Шамшудинова Г. Т., *доктор PhD,*
ассоц. профессор

Ответственный секретарь Турлыбекова А. М., *к.и.н., ассоц. профессор*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Акишев А. А.,	<i>д.полит.н., профессор;</i>
Алтыбасарова М. А.,	<i>к.полит.н., доцент;</i>
Ветренко И. А.,	<i>д.полит.н., профессор (Россия);</i>
Шашкова Я. Ю.,	<i>д.полит.н., профессор (Россия)</i>
Дронзина Т. А.,	<i>д.полит.н., профессор (София, Болгария)</i>
Абдикакимов М. Т.,	<i>доктор PhD</i>
Ермаханова С. А.,	<i>к.социол.н.</i>
Сағиқызы А.,	<i>д.филос.н., профессор;</i>
Кожамжарова М. Ж.,	<i>к.филос.н.</i>
Ахметова Г. Г.,	<i>к.филос.н., профессор;</i>
Уызбаева А. А.,	<i>доктор PhD;</i>
Аубакирова С. С.,	<i>доктор PhD</i>
Альмуханов С. Х.,	<i>к.филос.н., профессор;</i>
Кадыралиева А. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Манасова М. М.,	<i>доктор PhD;</i>
Ахмеджанова Г. Б.,	<i>д.ю.н., профессор;</i>
Олжабаев Б. Х.,	<i>к.ю.н., ассоц. профессор;</i>
Ишеков К. А.,	<i>д.ю.н., профессор (Россия);</i>
Таштемханова Р. М.,	<i>д.и.н., профессор;</i>
Азербайев А. Д.,	<i>доктор PhD;</i>
Шокубаева З. Ж.	<i>(тех. редактор).</i>

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

МАЗМҰНЫ

«ҚҰҚЫҚ» СЕКЦИЯСЫ

Қалмырзаев Б. А., Өзкан Ө., Раздықова Г. М., Бекбосынов Е. Т.
Діни экстремизмге қарсы іс-қимыл бойынша
ұлттық заңнаманы шет елдердің ұлттық заңнамасымен
салыстырмалы-құқықтық талдау9

«САЯСАТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

Мусагажинова А. А., Турлыбекова А. М., Кабиденнова Ж. Д.
Әлеуметтік зерттеулердегі әлеуметтік-саяси процестерді
бағалаудың негізгі тәсілдері.....24

«МӘДЕНИЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

Смагулова Б. Т., Артықбаева Г. Т.
Интернет дәуіріндегі бұқаралық мәдениеттің
әлеуметтік-мәдени кеңістігінің өзгеруі39

«ӘЛЕУМЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

Бейсенова А. А., Дзюренич Е. Н.
Қарағанды облысының өндіріс орындарындағы
әлеуметтік серіктестік жүйесіндегі әлеуметтік-еңбек
қатынастарының реттелуі.....54

Есимова А. Б., Валитова З. Х.
Тұтынушылық мінез-құлықты әлеуметтік зерттеу:
ресейлік тәжірибесі.....66

Hayati Tufekcioglu, Жаябаева Р. Г., Сұлтанова Г. Ш.
Интернет мәдениетінің әлеуметтік аспектілері76
Кайкенов Д. Б., Отар Э. С., Бейсенова А. Ж.
ҚР жоғары білім беруді интернационалдандырудың дамуы.....87

Рахимбаева М. Н.

Мектептің бастауыш сыныптарындағы қазіргі балаларды әлеуметтендіру үдерісі 102

Авторлар туралы ақпарат 110

Авторларға арналған ережелер..... 116

Жарияланым этикасы..... 128

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ «ПРАВО»

Калмурзаев Б. А., Озкан О., Раздыкова Г. М., Бекбосынов Е. Т.
Сравнительно-правовой анализ национального законодательства по противодействию религиозному экстремизму с национальным законодательством зарубежных стран9

СЕКЦИЯ «ПОЛИТОЛОГИЯ»

Мусагажинова А. А., Турлыбекова А. М., Кабиденова Ж. Д.
Основные подходы оценки социально-политических процессов в социологических исследованиях24

СЕКЦИЯ «КУЛЬТУРОЛОГИЯ»

Смагулова Б. Т., Артыкбаева Г. Т.
Изменение социокультурного пространства массовой культуры в эпоху интернета39

СЕКЦИЯ «СОЦИОЛОГИЯ»

Бейсенова А. А., Дзюренч Е. Н.
Регулирование социально-трудовых отношений в системе социального партнерства на промышленных предприятиях Карагандинской области54

Есимова А. Б., Валитова З. Х.
Социологическое исследование потребительского поведения: российский опыт.....66

Наyatı Tufekcioglu, Жаябаева Р. Г., Султанова Г. Ш.
Социальные аспекты интернет-культуры76

Кайкенов Д. Б., Отар Э. С., Бейсенова А. Ж.
Развитие интернационализации высшего образования в РК.....87

Рахимбаева М. Н.

Процесс социализации современных детей
в начальных классах школы 102

Сведения об авторах 110

Правила для авторов 116

Публикационная этика 128

CONTENT

SECTION «LAW»

Kalmurzaev B. A., Ozkan O., Razdykova G. M., Bekbosynov E. T.
Comparative legal analysis of national legislation on countering
religious extremism with the national legislation of foreign countries 9

SECTION «POLITOLOGY»

Musagazhinova A. A., Turlybekova A. M., Kabidenova Zh. D.
Basic approaches to assessment of socio-political processes
in sociological research 24

SECTION «CULTUROLOGY»

Smagulova B. T., Artikbaeva G. T.
Changing the socio-cultural space of mass culture in the internet era .. 39

SECTION «SOCIOLOGY»

Beissenova A., Dzyurenich Ye.
Regulation of social and labor relations in the system of social
partnership at the industrial enterprises of the Karaganda region 54

Yessimova A. B., Valitova Z. Kh.
Sociological research of consumer behavior: russian experience 66

Hayati Tufekcioglu, Zhayabaeva R. G., Sultanova G. Sh.
Social aspects of the internet culture 76

Kaikenov D. B., Otar E. S., Beisenova A. Zh.
Development of internationalization of higher education
in the Republic of Kazakhstan 87

Rakhimbaeva M. N.

The process of socialization of modern children in primary school 102

Information about the authors..... 110

Rules for authors 116

Publication ethics..... 128

«ҚҰҚЫҚ» СЕКЦИЯСЫ

FTAMP 10.17.53

<https://doi.org/10.48081/LOOG2605>

***Б. А. Қалмырзаев¹, Ө. Өзкан², Г. М. Раздықова³,
Е. Т. Бекбосынов⁴**

^{1,4}Қожа Ахмет Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Қазақстан Республикасы, Түркістан қ.;

²Стамбұл Тижарет университеті,
Түркия, Стамбұл қ.;

³Конфессияаралық қарым-қатынастарды талдау және дамыту орталығы,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ БОЙЫНША ҰЛТТЫҚ ЗАҢНАМАНЫ ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ ҰЛТТЫҚ ЗАҢНАМАСЫМЕН САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

Бұл мақалада діни экстремизмге қарсы іс-қимыл бойынша ұлттық заңнаманы кейбір шет елдердің ұлттық заңнамасымен өзара салыстырмалы-құқықтық талдау жүргіземіз.

Осы орайда қазіргі кездегі салыстырмалы құқықтану ғылымының теориялық негіздерін, сондай-ақ аталған ғылымның әрі құқық саласының зерттеу әдістері мен тәсілдерін нақты анықтап алайық.

Әуелі отандық заңгер-ғалым, профессор М. Т. Баймахановтың жазған кітап мазмұнына жүгінейік. Онда «салыстырмалы құқықтану мен мемлекеттану тек жеке ғылыми ғана емес, жалпы ғылыми әдістермен және көптеген зерттеу құралдары жиынтығымен толықтырылып жеке (салыстырмалы) әдіс шеңберінен асып, заң ғылымына бағытталған кең бөлімдердің біріне айналып отыр» [1, б. 6] деп жазылған. Автор аталған пікірімен жалпы негізде келісуге болады. Негізі салыстырмалы құқықтану құқық саласы ретінде арнайы құқық саласына жатады деп санаймыз. Себебі: біріншіден, аталған арнайы құқық саласының жеке зерттеу

әдістері мен тәсілдері қазіргі құқық салаларын өзара салыстырып зерделеуде қолданылып келеді; ал енді екіншіден, бұл ретте салыстырмалы-құқықтық талдау тәсілі барлық құқық салаларының құқықтық институттары мен нормаларына жалпы жүйелі, жеке және өзара салыстыру іс-әрекеттері жасалады; үшіншіден, бұл арнайы құқық саласы сонымен қатар шет елдердің ұлттық заңнамаларын, сондай-ақ халықаралық құқықтың тиісті салаларымен салыстырылып зерттеледі. Сонымен қатар ерекше айта кетер жайт, мемлекеттануды зерделеу барысында салыстырмалы-құқықтық талдау тәсілі міндетті түрде қолданылады.

Кілтті сөздер: дін, діни экстремизм, құқықтық талдау, терроризм, радикализм, ұлттық заңнама, экстремистік ұйымдар.

Кіріспе

Талқыланып жатқан мақалада «Салыстырмалы құқықтану кең етек жайып жатыр, өйткені қазіргі әлемде құқыққа талап өсіп келеді, мемлекетшілік және халықаралық сияқты қоғамдық процестердің жалпы танылған реттеушісі болып табылады. Құқықтың жалпы әдістері түрлі елдердің құқықтық жүйелері сипатымен ерекшеленеді, олардың мәні әлемдік интерграциялық процестер жағдайында төмендемейді. Жалпы және ерекше құқықты зерттеу мен білу, құқықтық жүйелерді салыстыру, ұлттық заңнамаларды жақындату жолын талдау тәжірибелік маңызы арта түсуде» [2, 30 б.] деген пікір қамтылған. Бұл ғылыми еңбектегі жалпы сипаттамалы тұжырым мазмұнынан көрініп тұрғандай, салыстырмалы құқықтанудың ерекше құндылықтық маңызы артып келеді дегіміз келеді. Себебі: біріншіден, ұлттық құқық жүйесі мен халықаралық құқық жүйесінің өзара әрекеттесу жүйесі қалыптасты деуге болады; екіншіден, әлемдік қауымдастық құрамына кіретін барлық дерлік құқықтық жүйелер унификациялық (бірізділіктік) тұрғыдан сәйкестендіру үрдістерін жүргізуде; үшіншіден, салыстырмалы-құқықтық талдау тәсілі ұлттық заңнама мен халықаралық құқықтың жетілдіруіне нақтырақ әсерін береді деп санаймыз.

Діни экстремизм ұғымының зерделенуі, салыстырмалы-құқықтық талдау, шетелдік заңнамасы тұрғысында діни экстремизмді салыстырмалы-құқықтық талдау. «Діни экстремизм» ұғымы қазіргі уақытта әр түрлі ғылым салалары бойынша талқыланып жатқандығы рас. Әрине бұл құбылыс кешенді, объективті, жан-жақты зерттелу деңгейінде емес. Оның мынандай негізгі себептері мен күрделі мәселелері бар: біріншіден, әлі күнге дейін әр түрлі ғылым салаларының зерттеу жұмыстары кешенді түрде жүргізілмеуі; екіншіден, аталмыш ұғымның мәнін түсінудегі түрлі талқылаудың орын алуы;

үшіншіден, «діни экстремизм» ұғымына қатысты ғылыми пікір-таластардың теология мен ғылым салаларының арасында туындауы; төртіншіден, оны зерттеудің теориялық-әдістемелік және тәжірибелік аспектілерінің кешенді түрде жүйеленбеуі; бесіншіден, осы құбылыстың халықаралық сипат алуы. Міне, осындай себептер мен күрделі мәселелердің орын алуы, сонымен қатар олардың әлі де реттеліп шешілмеуі «діни экстремизм» ұғымының кешенді түрде талқылануына кедергілер келтіретіндігі ақиқат. Соған қарамастан «діни экстремизм» ұғымына қатысты мәселелерді зерттеуге тиісті ғылым салалары бойынша талқылануы мен оны зерттеушілердің талдаулары аталмыш мақалада жан-жақты қарастырылады.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы зерттеуде салыстырмалы ғылыми әдістер, жалпы ғылыми эмприкалық әдістері, тарихи-типологиялық салыстыру, зерттеу мәселесі бойынша арнайы әдебиеттерді теориялық талдау; статистикалық анализ, салыстырмалы анализ, тарихи әдіс, қылмыстық заңнама және нормативтік құқықтық актілерді талдау әдістері қолданылды.

Ал енді белгілі профессор, заңгер-ғалым Е. М. Абайдильдинов «Салыстыру арқылы құқықтағы даралық, ерекшелік және жалпылық танылады, құқықтық құбылыстардың генезисі мен динамикасы танылады, өзара жеке салыстырылатын объектілердің жіктелуі мен жүйеленуі жүргізіледі. Құқықтық құбылыстарға салыстырмалы тәсіл мәнісі құқық қолдануға бағытталған салалық құқықтанудың прагматикалық сипаттамасына қол жеткізуге және жеке заң институттарының ғылыми зерттеуге мүмкіндік беретін түсініктер мен категориялар деңгейіне көтерілуге жол беруінде жатыр» [2, 30 б.] деп ой түйіндейді. Бұл профессордың сипаттамалық тұжырымын қисынды деп есептейміз. Өйткені: біріншіден, қазіргі жалпы ғылым салаларында қолданылатын салыстыру әдісі мен салыстырмалы-құқықтық талдау тәсілінің өзара ұқсастау тұстары мен өзіндік ерекшеліктері, сонымен бірге өзіндік өзгешеліктері де бар деп санаймыз; екіншіден, салыстыру әдісі мен салыстырмалы-құқықтық талдау тәсілі зерттеу объектілерінің тек ұқсас тұстарын анықтап ғана қоймайды, сондай-ақ олардың жалпы дамуына оң ықпал етеді; ал енді үшіншіден, салыстырмалы-құқықтық талдау тәсілі ұлттық заңнама мен халықаралық құқықтың жүйесіне кіретін нормативтік құқықтық актілерін жетілдірудің негізгі зерттеу тетігі деп түйін жасаймыз. Жалпы ғылым салалары үшін салыстыру тәсілі жеке зерттеу тәсілі болғанымен, оның барлық салаларда нақтырақ қолданылуына байланысты, бұл ретте оның жалпылық табиғаты нақты анықталады.

Аталмыш автор «Біздің ойымызша, құқықты салыстырмалы зерттеу мазмұнына сәйкес келетін екі термин: «салыстырмалы құқықтану» және

«компаративистика». Компаративистика зерттеу бағыты ретінде барлық ғылым салаларында тікелей дамитындығын да ескере отырып, біз «құқықтанушылық компаративистика» сөз тіркесінің орын ала алатынын мойындаймыз, дегенмен ғылымда тұрақты түрде қолданылатын «салыстырмалы құқықтану» терминін жоғарырақ бағалаймыз» [2, 31–39 бб.] деп өзіндік бағалауын білдірген. Аталған автордың осы тұжырымды пікірімен толыққанды келісуге әбден болады. Өйткені: біріншіден, жоғарыда аталған терминдер жалпы ғылым мен құқық жүйесі тиісті салаларында тікелей қолданылады; ал екіншіден, «компаративистика» термині жалпы негізде қолданылатын ғылыми ұғым екендігін нақты білеміз; үшіншіден, ақиқатында «салыстырмалы құқықтану» деп аталған ұғымдық тіркесті қолдану дұрыс деп есептейміз.

Ғылыми еңбегі арнайы түрде зерделеніп жатқан заңгер ғалым «Құқықтық құбылыстарды салыстыру процесі кезінде ұлттық құқықтық жүйелердің бірқатар ұқсастықтары мен айырмашылықтарының терен себептерін түсінуге мүмкіндік беретін қоғамдық өмірдің бірқатар аспектілеріне салыстырмалы анализ жасалады, нақтырақ айтатын болсақ, өркениеттік фактор – құқықтың тарихи, этникалық, географиялық және әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктері, геосаяси фактор – жаһандық және аумақтық саяси-құқықтық процестер. Осындай кең анализ нәтижесінде нормативті құқықтық актілер және бірқатар ұлттық, шетелдік, аумақтық және халықаралық құқықтың жекелеген нормаларын салыстырмалы зерттеуге мүмкіндік туады [2, 31–39 бб.] деп ой түйіндеген. Автор пікірін құптауға болады. Себебі: біріншіден, қазіргі түрлі құқықтық жүйелердің (яғни роман-герман, діни-құқықтық, англо-саксон, социалистік және т.б.) нақты болуы; екіншіден, аталған құқықтық жүйелер белгілі бір өркениеттердің ықпалымен қалыптасып нақты дамып отыр десек болады; үшіншіден, геосаяси факторды тек құқықтық сипатта ретке келтіретін құқықтық жүйелер мен халықаралық құқықты салыстырмалы-құқықтық талдау жасаудың ерекше қажеттілігі бар санаймыз.

Ғылыми еңбегі сараланып жатқан автор «Сонымен, қазіргі ғылым әдістемесі диалектік-материалистік, өркениеттік және синергетикалық әдістемелік тәсілді синкретистік қолдануға негізделген. Зерттеудің салыстырмалы әдісі барлық ғылымдармен шектеусіз қолдануда, соның ішінде заң ғылым да бар. Сондықтан бұл әдісті тар мағынадағы арнайы әдістерден гөрі жалпы ғылыми топқа жатқызған дұрыс. Қазақстан Республикасында жасалатын нормативтік құқықтық актілердің бірде-біреуі тек қана қазақстандық заңнамаға сүйеніп жасалмайды. Әрқашан алдын ала осындай нормативтік құқықтық актілер сол жасалып жатқан немесе қабылданған елдің тиісті тәжірибесі жеке зерттеледі. Сондықтан салыстырмалы құқықтанудың ішінен тар мағынадағы арнайы әдісі ретінде «салыстырмалы құқықтануды»

бөліп көрсетуге болады [2, 31–39 бб.] деп жеке қорытынды тұжырымды жасаған. Әлбетте осы автордың қорытынды тұжырымын қолдауға тұрарлық тұсы бар. Өйткені: біріншіден, сол салыстырмалы әдіс арнайы әдіске қарағанда жалпы әдіс деуге болады; екіншіден, ұлттық заңнаманың барлық жүйесі шетелдік заңнамалармен салыстырып сараптамалар жасағаннан соң қабылдауға ұсынылады; ал үшіншіден, салыстырмалы құқықтану құқық сала болудан бөлек, көптеген құқық салаларында қолданылатын арнайы ғылым әдісі ретінде танылған.

Профессор Е. М. Абайдильдинов «Салыстырмалы әдіс халықаралық шарттарды дайындау процесінде, әсіресе мемлекеттің ұлттық заңнамасындағы кемшіліктерді анықтау процесінде, яғни халықаралық, аумақтық және ұлттық нормалардың айырмашылығы мен ұқсастықтарын нақтырақ анықтауда, ұлттық нормалардың тиімділігі мен халықаралық құқықтың жалпыға танымал негізгі қағидаларының жүзеге асу деңгейін бағалауда маңызды рөл атқарады. Ұлттық және халықаралық құқықтың арақатынасы жайлы мәселелерін дайындау қазіргі құқықтануда өзекті болуда. Сонымен қоса салыстырмалы құқықтану ғылымда дамушы бағытқа ие, ал ондағы салыстырмалы әдіс ақырындап жалпы ғылыми әдіске айналуда» [2, 31–39 бб.] деп ғылыми негізде түйіндеген. Бұл ғылыми негіздегі ой-пікірмен жалпы келісуге болады. Себебі: біріншіден, ол автор ұлттық, тіпті халықаралық құқықтық актілер болсын, мейлі қайсыбір ғылыми әдістің қолданылатындығын тілге тиек етіп жазған; ал екіншіден, ұлттық заңнамадағы құқықтық сипаттағы кемшілік пен олқы тұстары реттелуге мүмкіншілік алады; үшіншіден, арнайы әдіс ретінде салыстырмалы-құқықтық талдау жалпы ғылыми сипаттағы әдіске айналған деп білеміз.

Белгілі профессор, заңгер-ғалым Т. Ағдарбеков өзінің ғылыми сипатта жазған еңбегінде «Салыстырмалы құқықтану дегеніміз, шынында, тұтас теориялық бағыт (компаративизм) ... Салыстыру әдісі өзіне мынандай кезеңдерді қосып алады. а) салыстырылатын институттарды жеке-жеке зерттеу) табылған белгілерді салыстырғанда бір-бірінің ұқсастығы мен өзгешелігіне қарау, б) нәтижелерін бағалау...» [3, 235 б.] деген анықтаманы берген болатын. Аталған профессордың берген анықтаманың мазмұны дұрыс жинақталып жасалған деп есептейміз. Өйткені: біріншіден, осы термин заңтану ғылымының саласының негізгі әдістерінің бірі ретінде саналған; екіншіден, салыстыру әдісін қолдану арқылы өтетін кезеңдерді жіктеп берген; үшіншіден, қысқа мазмұнда өзіндік анықтамасын берген деп түйін жасаймыз.

Ресейлік ғалым М. Н. Марченко өз ғылыми еңбегінде «салыстырмалы құқықтанудың пәні ретінде құқықтық жүйелердің туындауы, қалыптасуы мен дамуының жалпы қағидадары мен заңдылықтарын» [4, б.109]

қарастыруды жөн деп санайды. Ал енді ресейлік сарапшы В. А. Туманов «салыстырмалы құқықтанудың пәнін шетелдік құқықты арнайы зерделеу» [5, б. 44] деп тұжырым жасаған. Белгілі өзбекстан ғалымы А. Х. Саидов «салыстырмалы құқықтануды шетелдік құқықты арнайы зерделеу» [6, б. 30] деп анықтаған. Бұл ретте беларусь зерттеушісі А. В. Егоров аталған пікірлерді сараптай келе «салыстырмалы құқықтану пәнін жай нәрсе емес, керісінше әрдайымді, типті және тұрақты сипаты бар құқықтық құрамдас элементтерден тұратындығын алға тартады» [7, б. 11] деп қорытынды тұжырым жасаған. Осы жоғарыда жасалған қысқа мазмұндағы тұжырымдарды назарға ала отырып, олардың пікірімен ішінара келісуге болады. Дегенмен, осы орайда айта кетер жайт, салыстырмалы құқықтану тек шетелдік құқық пен заңнамаларын ғана зерттемейді. Бұл ретте ол ұлттық заңнаманың ішіне кіретін нормативтік құқықтық актілерді, сондай-ақ өз алдына бөлек заңдардың мазмұнында бекітілген нормаларды өзара салыстырады дегіміз келеді. Осы орайда А. В. Егоровтың жеке тұжырымымен келісуге болады. Себебі: біріншіден, салыстырмалы құқықтану құқықтық тұрғыдан бұрыннан жүйеленген құқықтық жүйелерді зерделейді; екіншіден, мемлекеттік және құқық теориясына сай белгіленген құқық жүйесін (құқық салалары, құқық институттары және құқық нормалары) зерттейді; үшіншіден, салыстырмалы құқықтану құқықтық жүйелерге кіретін барлық құқықтық категорияларды саралаудан бөлек, олардағы құқықтық олқылықтар мен кемшіліктерді түзетуге мүмкіндік береді деп түйіндейміз.

Сонымен, ендеше жоғарыда айтылған сарапшылардың ғылыми пікірлері мен тұжырымдарын құптай әрі ескере отырып, әрі қарай жеке ғылыми зерделеуімізді жалғастырамыз.

Сонау 2005 жылдың 18-ші ақпанында Қазақстан Республикасының «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» № 31 Заңы қабылданған болатын. Әуелі аталған заңның 1-бабында бекітілген негізгі ұғымдарды саралаудан бастаймыз. Баптың 1-тармағында «экстремистік іс-әрекеттер ұйымдастыру – экстремистік іс-әрекеттерге басшылық ету, экстремизмді қаржыландыру, экстремистік мақсатта адамдарды тарту, құралдар мен қарулар жасау және алу, сондай-ақ жеке және (немесе) заңды тұлғалардың, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестіктерінің экстремизмді жүзеге асыру үшін жағдай жасауға бағытталған басқа да іс-әрекеттері» [8] делінген анықтамалық норма бекітілген. Осы баптың жалпы мазмұнын арнайы мәтіндік саралау жасағанда мынадай кемшін тұстар анықталды деп санаймыз. Мысалы, бұл нормадағы «құралдар мен қарулар жасау» деп жазылған арнайы сөздерді «құралдар мен қаруларды іздестіру, жасау және алу» делінген мазмұнымен толықтырған жөн деп есептейміз. Өйткені: біріншіден, экстремистік топтар қылмыстық топ

ретінде құралдар мен қаруларды қолдан жасаудан бұрын ақшаға сатып алуды жөн көреді; екіншіден, құралдар мен қарулар жасауға ақша қаражаттан бөлек, оларды жасайтын тұлғаларды іздестіру мен оларды табудан бөлек, сонымен қатар қаншама уақыт кететіндігі жалпыға белгілі жағдай деп білеміз; ал үшіншіден, құралдар мен қарулар жасаудан гөрі бұл ретте оларды іздестіріп алу жеңілдеу іс-әрекет болып келеді. Осы тұста, Ресей Федерациясының «Федеральный закон от 25 июля 2002 г. N 114-ФЗ «О противодействии экстремистской деятельности» деп аталатын заңына зер салып, оны қазақстан заңымен өзара нақты салыстырып көрейік. Ресей Федерациясы заңының 1-бабы мазмұнында бар болғаны негізгі ұғымдар ретінде 4 ұғымдарға анықтама берілген деуге болады [9]. Ал енді біздің заңының 1-бабында негізгі ұғымдар ретінде 11 ұғымға құқықтық анықтама берілген. Беларусь Республикасының заңында [10] 6 негізгі ұғымдарға анықтама берілген. Сондықтан аталмыш елдердің заңдарында бекітілген анықтамалар саны бойынша біркелкі емес екендігі көрініп тұр. Олардың жалпы мазмұнын өзара салыстырғанда, сол үш елдің екі анықтама атауы нақты ұқсас болып келеді. Яғни «экстремистік ұйым» және «экстремистік материалдар» деп аталған ұғымдық тіркестер. РФ және БР заңдарында негізгі ұғымдарының бірі ретінде «Экстремистік ұйым нышандары» деген ұғымдық тіркес бекітілген. Бұл анықтамалар ерекшелікті терминдер болып табылады. Ал енді ҚР заңында «экстремистік ұйымдардың нышандарын насихаттауды» делінген сөздер «экстремистік іс-әрекеттер» деп аталған анықтама мазмұнында қамтылған. ҚР заңында «экстремистік іс-әрекеттер ұйымдастыру», «экстремизм», «экстремистік іс-әрекеттер», «экстремизмді қаржыландыру», «экстремизмге қарсы іс-қимыл», «экстремизмнің профилактикасы», «экстремистік әрекеттерді ұйымдастыру», сондай-ақ «экстремистік топ» делінген ұғымдарға анықтамалар бекітілген. Аталмыш ұғымдық терминдер Ресей Федерациясының заңында жеке дара анықтама ретінде берілмеген деуге тура келеді. Дегенмен аталған ұғымдық тіркестер «экстремистская деятельность (экстремизм)» деп аталатын ұғымдық тіркес анықтамасында қолданылған. Ал БР заңында жоғарыда аталған ұғымдық тіркестер ішінен «экстремистік іс-әрекеттерді қаржыландыру» деп аталған ұғымдық тіркес ғана бар. Біздіңше, осындай ұғымдарға анықтамалар жеке берілгені жөн. Себебі, мұндай қадам құқық қолдану, яғни ол анықтамалар анықтау, алдын ала тергеу, прокурорлық және сот практикасында тиісті түсініктеме беруде және қолдануда нақтылықты көрсетіп береді. Ал енді бір жағынан жеке алып қарағанда, «экстремизмді қаржыландыру» делінген анықтаманың жеке дара белгіленуі себебі, БҰҰ-ның аясында қабылданған «Терроризмді қаржыландыруды алдын алу» деп аталатын конвенцияға сәйкес

жасалған деп есептейміз. Өйткені, экстремизм терроризмге негізгі серіппелік саты болғандықтан, оны алдын алу терроризмнің алдын алу дегенді білдіреді.

Беларусь Республикасының «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» № 203-3 (04.01.2007) заңы 1-бабы мазмұнында «экстремизм (экстремистік қызмет)», «экстремистік материалдар», «экстремистік ұйым» және «экстремистік қызметті қаржыландыру» [10] делінген ұғымдық тіркестер бекітілген. Бұл ұғымдық тіркестерді ҚР заңындағы терминдермен өзара салыстарған кезде, жалпы атауы ұқсас келеді. Тек «экстремизм» сөзімен бірге «экстремистік қызмет» деген ұғымдық тіркес жақша ішінде ғана қоса тіркеліп жазылған. Біздіңше, осы «экстремистік қызмет» деген ұғымдық тіркес «экстремизм» ұғымының ішкі мазмұнына кіреді деп есептейміз. Себебі: біріншіден, «экстремизм» ұғымы абстрактілі ұғым болып келеді, сол себепті экстремистік қызмет бағыттарының жиынтығы осы ұғымның мазмұнын толықтырып береді; ал екіншіден, экстремизмнің негізгі түрлері ретінде саналатын «діни экстремизм», «саяси экстремизм» және «ұлттық экстремизм» делінген ұғымдық тіркестер нақты айқындалған қылмыстық-құқықтық құбылыстар болып табылады; үшіншіден, экстремистік қызмет экстремизмнің және оның негізгі түрлерінің құқықтық табиғатын анықтап береді деп білеміз. Осы орайда, айтар ұсынысымыз бар. ҚР заңы 1-бабында бекітілген «экстремистік әрекеттер» делінген ұғымдық тіркесті мүмкіндік болса, оны алып тастап, ол анықтамалық нормадағы сөздерді «экстремизм» деп аталған ұғымға берілген анықтама норма мазмұнына қосу керек деп санаймыз. Өйткені: біріншіден, «экстремизм», «экстремистік қызмет» және «экстремистік әрекеттер» деп аталған терминдерге жеке анықтамалар беріп қойғаннан гөрі, жинақталған анықтама берген жөн; ал екіншіден, аталмыш жинақталған анықтама жалпы мазмұндық әрі мағыналық мәнін, құқықтық табиғатын ашып береді; үшіншіден, аталған жинақталған норма практика жүзінде қолдануға, дұрыс саралау жүргізуге мүмкіндік береді. Бір жағынан алып қарайтын болсақ, салыстырмалы талдаудан белгілі болғандай, кейбір елдердің заңдарында жинақталған анықтама бекітілгендігі анықталып тұр десек болады.

Нәтижелер мен талқылау

Ендігі кезекте Түркия Республикасының діни экстремизмге қарсы іс-қимыл бойынша заңнамасын жоғарыда аталған елдердің заңнамасымен салыстырмалы-құқықтық талдау жасайық.

Түркия Республикасы Конституциясының мазмұнына шолу жасаудан анықталғандай, аталған негізгі заңның 24-бабында «Ешкім мемлекеттің әлеуметтік, экономикалық, саяси немесе құқықтық реттеу жүйесін ішанара болса да, дін негіздеріне сүйемелдеу немесе саяси немесе жеке тұлғалық

мүддесі яки әсерін сақтау мақсатымен қандай да бір жағдайда болмасын, діни не дін сезімдерін яки дін бойынша қасиетті саналған нәрселерді пайдалана алмайды және жамандыққа қолдана алмайды» [11] делінген ереже бекітілген. Бұл ретте ҚР-ның негізгі заңында «бірлесу бостандығы» қағидасы бойынша тыйым салынған нормасы бар (5-бап 3-тармақ). РФ негізгі заңы [12] (13-бап 5-тармақ) мен БР негізгі заңында [13] (5-бап) осыған ұқсастау тыйым салынған нормалар белгіленген. ТР негізгі заңы 68-бабында «саяси партиялардың жарғылары мен бағдарламалары және олардың әрекеттері мемлекеттік тәуелсіздігіне, елі мен ұлтына бөлінбейтін тұтастығына, адам құқықтарының сақталуына, теңдік және құқықтық мемлекет қағидаларына, ұлттың егемендігіне, демократиялық әрі зайырлы республика қағидаларына қайшы келмеуі керек; класстық немесе кландық диктатура немесе кез келген түрдегі диктатураны тікелей қорғауға және оны орналастыруға ұмтыла алмайды; олар қылмыс жасауды ынталандыра алмайды» [11] деген норма бекітілген. Бұл негізгі заң нормаларын өзара салыстыратын болсақ, Түркия мен ТМД-ға мүше-мемлекеттерінің аталған нормаларының шамалы ұқсастығы бар болғанымен, әжептәуір ерекшелігі бар деп білеміз. Себебі: біріншіден, аталған елдердің құқықтық жүйелері роман-герман құқықтық жанұясына кіргендіктен әрі оған негізделуіне байланысты аздап ұқсастығы бар; екіншіден, ТМД мүше-мемлекеттерінің негізгі заңдарына жақын ұқсастығы бар деуге тура келеді; үшіншіден, осы ұқсастықтар Түркияның негізгі заңының нормаларынан ерекшелендіреді деп санаймыз. Осы тұста, ерекше түрде айта кетер жайт, әлемнің көптеген елдердің, оның ішінде түркияның негізгі заңдарында экстремизмге және терроризмге қарсы іс-қимыл негіздері, яғни нормалары болғанымен, олар жалпы мазмұнда көрініс тапқан деп есептейміз. Осылай есептеуіміздің себебі: біріншіден, түркияның терроризмге қарсы іс-қимыл заңы бар, бірақ экстремизмге қарсы заң батыстың көп елдері секілді енді қабылданады деп айтуға болады. Бұл ретте ТМД елдерінде терроризмге әрі экстремизмге қарсы іс-қимыл заңдары бөлек қабылданған дегіміз келеді; екіншіден, бұл елдің «Терроризммен күресу» заңы (№ 3713 12.04.1991 ж.) 1-бабында бекітілген «терроризм» ұғымына берілген анықтама мазмұнында «террор», «терроризм», «саяси экстремизм» және «сепаратизм» ұғымдарын анықтап беретін ұғымдық тіркестер мен сөздер қамтылған; ал үшіншіден, бұл елдің аумағында жоғарыда аталған қылмыстық-құқықтық құбылыстардың қауіп-қатері бар. Бұл ретте діни экстремизмнің деңгейі оларға қарағанда шамалы төмендеу деуге болады. Өйткені: біріншіден, аталған елдегі жалпы діни бірлестіктер (әсіресе ислами діни бірлестіктер) мемлекеттік мекемелердің жиынтығы ретінде мемлекет бақылауында тұр; екіншіден, «дін негіздері»

деп аталатын пән міндетті түрде барлық оқу орындарында оқытылады деп айтуға болады; үшіншіден, бұл елде түрлі діни жамағаттар бар. Олардың саяси-әлеуметтік ықпалының бар екендігі айта кету керек. Сол себепті ол елдің саяси режимі мен сол діни жамағаттардың көсемдері арасында біздің ойымызша негізі саяси текетеріспен сипатталады.

Осы тұста, халықаралық сипаттағы көкейкесті мәселені айта кеткенді жөн көреміз. Орта Азия және ТМД елдерінің бірқатар азаматтары, сондай-ақ олардың отбасы мүшелері Сирия мен Ирак елдеріндегі болған қарулы қақтығыстарға қатысқандығы жалпыға белгілі. Бұл ретте олар ол аймаққа көбінде Түркия арқылы барғандығы нақтырақ анықталған. Әрине аталмыш бауырлас елмен халықаралық ынтымақтастығымыз тығыз әрі жоғары деңгейде деп бағалау жасауға болады. Дегенмен, біздің елде және Орта Азия мен ТМД елдерінде тыйым салынған діни экстремистік ұйымдардың мүшелері сол жақта қысқа курстарға барып оқып келуі мүмкін делінген ақпарат бар. Сол себепті аталмыш бағытта ұлттық қауіпсіздік органдары халықаралық ынтымақтастықты әрі қарай пысықтап жалғастыру қажет деп санаймыз.

Түркия қылмыстық кодексіндегі экстремизмге қатысты нормаларды өзара салыстыру керек.

Сонымен, Қазақстан Республикасының «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» заңын, негізгі заңын және қылмыстық заңын кейбір ТМД елдері мен Түркия ұлттық заңнамаларымен өзара салыстыру әдісі арқылы кейбір қырларын зерделеуге тырыстық. Сараланған ұлттық заңнамаларда (әсіресе тмд елдері) өзара ұқсас тұстары болғандығы, сонымен бірге өзіндік ерекше жағдайда қолданған ұғымдар мен терминдер және тиісті сөздердің бар екендігі нақты анықталды. Ендегі кезекте жоғарыда жасалған пікірлер, тұжырымдар мен қорытындыларды да ескеріп, жеке пайымдауымыздағы тұжырымды жасап ұсынуды жөн көреміз.

Біріншіден, Қазақстан Республикасының қазіргі заң ғылымдарының жүйесінде салыстырмалы құқықтану ғылымы қалыптастырылу үстінде деп айтуға болады. Өйткені, елде салыстырмалы құқықтану ғылымы бойынша ғылыми еңбектер, әсіресе мемлекеттік тілде аз жазылғандығы айқындалып тұр. Сол себепті осы мәселеге жіті назарды аударған жөн деп санаймыз.

Екіншіден, салыстыру әдісін тек ғылыми айналым мен ортада ғана емес, оны қажетті деңгейде құқық қолдану тәжірибесінде тікелей қолдана алуымыз қажет. Себебі құқық қолдану және сот тәжірибесінде осы әдіс толықтай қолданылмайды деп есептейміз;

Үшіншіден, зерттеуге қойылған мәселелерді зерделеудің барысында анықталған, белгіленген және ұсыныс етілген пікірлер мен қорытындылар

құптарлық әрі назарды аударарлық нақты тұстары жетерлік. Дегенмен, бұл бағытта көптеген салыстыру жұмыстарын әлі жасауға тура келеді. Себебі, қолданыстағы ұлттық заңнаманың кейбір тұстары заң техникасы, тілдік дәлме дәл мағынасы, компративистикалық әдіс, құқықтық, философиялық ой, зани мағыналық және өзге де қажетті белгілері бойынша әлі пәндік, пәнаралық, сондай-ақ кешенді зерттеу, яғни салыстырмалы құқықтық талдау жасау қажет. Демек, Қазақстан Республикасының «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» заңын салыстырмалы-құқықтық талдау арқылы осы заңды бүгінгі заңды талапқа сәйкес нормативтік құқықтық акт ретінде саналатын деңгейге жеткізу керек деп білеміз.

Қорытынды

Жоғарыда салыстырмалы-құқықтық талдау жасалғандай, енді ТМД елдері мен Түркия елдерінің ұлттық заңнамасынан бөлек, өзге елдердің, оның ішінде біздің елге жақын және алыс шет елдердің ұлттық заңнамасымен салыстыру қажет. Бұл құқықтық қадам халықаралық құқық қағидалары мен нормаларына қарама қайшы келетін шет елдердегі қарулы қақтығыстарға қатысушылардың құқыққа сыйымсыз қылмыстық іс-әрекет жүйесін алдын алуға, тыйым салынған экстремистік ұйым мүшелерінің заңсыз іс-әрекеттерін алдын алуға, сондай-ақ экстремизмге қарсы іс-қимыл заңнамасының олқы тұстары мен негізгі мәселелерін анықтауға, оларды тез жоюға әрі оларды шешудің құқықтық тетіктерін жасауға және тәжірибеде қолдануға нақты мүмкіндіктер береді деп ойлаймыз.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Баймаханов, М. Т.** Сравнительный метод познания в юриспруденции и сравнительное правоведение : формы соотношения и взаимопроникновения // Проблемы развития сравнительного правоведения в системе юридического образования в Республике Казахстан : Материалы I Международной научно-теоретической конференции. – Алматы, 1999. – С. 5–10.

2 **Абайділдинов, Е. М.** Қазақстан Республикасының ұлттық құқығы мен халықаралық құқықтың арақатынасы (басымдылықтың қалыптасу мәселелері). – Астана : ЕҰУ РББ, 2010. – 300 б.

3 **Ағдарбеков, Т.** Мемлекет пен құқық теориясының негізгі мәселелері : Оқу құралы. – Алматы : Заң әдебиеті, 2009. – 256 б.

4 **Марченко, М. Н.** Сравнительное правоведение. Общая часть : Учебник для юридических вузов. – М. : Зерцало, 2001. – 560 с.

5 **Туманов, В. А.** О развитии сравнительного правоведения // Советское государство и право. – 1981. – № 11. – С. 41–49.

6 **Саидов, А. Х.** Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : Учебник / под ред. В. А. Туманова. – М. : Юрист, 2000. – 441 с.

7 **Егоров, А. В.** Сравнительное правоведение / А. В. Егоров – «Высшая школа», 2015. – 51 с.

8 «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы N 31 Заңы. [Электронды ресурс]. – <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000031>.

9 Федеральный закон от 25 июля 2002 г. N 114-ФЗ «О противодействии экстремистской деятельности» [Электронды ресурс]. – <https://base.garant.ru/12127578/>.

10 Закон Республики Беларусь «О противодействии экстремизму» (04.01. 2007 № 203-3) [Электронды ресурс]. – <http://pravo.levonevsky.org/by/zakon/20081025/text1/zakb0222.htm>.

11 Türkiye cumhuriyeti anayasasi Kanun Numarası: 2709 Kabul Tarihi: 18/10/1982. Yayımlandığı Resmî Gazete: Tarih: 9/11/1982 Sayı: 17863 (Mükerrer) [Электронды ресурс]. – <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>.

12 Конституция Российской Федерации [Электронды ресурс]. – <http://www.constitution.ru>.

13 Конституция Республики Беларусь [Электронды ресурс]. – <https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus>.

REFERENCES

1 **Bajmahanov, M. T.** Sravnitel'nyj metod poznaniya v jurisprudencii i sravnitel'noe pravovedenie : formy sootnosheniya i vzaimoproniknoveniya [Comparative method of cognition in jurisprudence and comparative jurisprudence : forms of correlation and interpenetration]. – Almaty, 1999, – P. 5–10.

2 **Abaidildinov, E. M.** Qazaqstan Respublikasynyñ ultiyq qūyqy men halyqaralyq qūyqy araqatynasy (basymdylyqy qalyptasu мәseleleri) [Kazakhstan Relations between national law of the Republic of Kazakhstan and international law (problems of priority formation)]. – Astana : ENU RB, 2010. – 300 p.

3 **Ağdarbekov, T.** Memleket pen qūyqy teoriasynyñ negizgi мәseleleri : Oqu qūraly [Theory of State and law negizgi мәseleleri : Textbook]. – Almaty : Legal Literature, 2009. – 256 p.

4 **Marchenko, M. N.** Sravnitel'noe pravovedenie. Obshhaja chast' : Uchebnik dlja juridicheskikh vuzov [Comparative law. General part : Textbook for law schools]. – Moscow : Zercalo, 2001. – 560 p.

5 **Tumanov, V. A.** O razvitii sravnitel'nogo pravovedeniya [On the development of comparative jurisprudence]. – 1981. – No. 11. – P. 41–49.

6 **Saidov, A. H.** Sravnitel'noe pravovedenie (osnovnye pravovye sistemy sovremennosti) [Comparative jurisprudence (The main legal systems of modernity)]. – Moscow : Lawyer, 2000. – 441 p.

7 **Egorov, A. V.** Sravnitel'noe pravovedenie [Comparative law] «Vyshnejshaja shkola», 2015. – 51 p.

8 «Ekstremizmge qarsy is-qimyl turaly» Qazaqstan Respublikasynyñ 2005 jylgy 18 aqpanday N 31 Zañy [Law of the Republic of Kazakhstan dated February 18, 2005 No. 31 «On countering extremism»] [Electronic resource]. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000031>

9 Federal'nyj zakon ot 25 ijulja 2002 g. N 114-FZ «O protivodejstvii jekstremistskoj dejatel'nosti» // [Federal Law No. 114-FZ of July 25, 2002 «On Countering extremist activity»] [Electronic resource] // <https://base.garant.ru/12127578/>

10 Zakon Respubliki Belarus' «O protivodejstvii jekstremizmu» [The Law of the Republic of Belarus «On Countering Extremism»] [Electronic resource]. <http://pravo.levonevsky.org/by/zakon/20081025/text1/zakb0222.htm>.

11 Türkiye cumhuriyeti anayasasi Kanun Numarası : 2709 Kabul Tarihi : 18/10/1982. Yayımlandığı Resmî Gazete: Tarih: 9/11/1982 Sayı: 17863

12 Konstitucija Rossijskoj Federacii [Constitution of the Russian Federation] [Electronic resource]. <http://www.constitution.ru>.

13 Konstitucija Respubliki Belarus' [Constitution of the Republic of Belarus] [Electronic resource]. <https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus>.

Материал 17.12.21 баспаға түсті.

*Б. А. Калмурзаев¹, О. Озкан², Г. М. Раздыкова³, Е. Т. Бекбосынов⁴

^{1,4}Международный казахско-турецкий университет

имени Ходжа Ахмеда Ясави,

Республика Казахстан, г. Туркестан;

²Стамбульский университет Тигарет,

Турция, г. Стамбул;

³КГУ «Центр анализа и развития межконфессиональных отношений»,

Республика Казахстан, г. Павлодар.

Материал поступил в редакцию 17.12.21.

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ НАЦИОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ РЕЛИГИОЗНОМУ ЭКСТРЕМИЗМУ С НАЦИОНАЛЬНЫМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

В данной статье мы проведем сравнительно-правовой анализ взаимодействия национального законодательства по противодействию религиозному экстремизму с национальным законодательством некоторых зарубежных стран.

В этой связи, четко определим теоретические основы современной сравнительной юриспруденции, а также методы и способы исследования данной науки и отрасли права.

Сначала обратимся к содержанию книги, написанной отечественным ученым-юристом, профессором М. Т. Баймахановым. В нем говорится, что «сравнительное правоведение и государствоведение, дополненные не только отдельными научными, но и общенаучными методами и множеством исследовательских инструментов, выходят за рамки индивидуального (сравнительного) метода и становятся одним из более широких разделов, ориентированных на юридическую науку» [1, С. 6]. С указанным мнением автора можно согласиться на общих основаниях. Полагаем, что сравнительное правоведение как отрасль права относится к сфере специального права. Потому что: во-первых, отдельные методы и приемы исследования данной специальной отрасли права используются при взаимном изучении существующих отраслей права; во-вторых, при этом делается общий системный, индивидуальный и взаимный подход к правовым институтам и нормам всех отраслей права; в-третьих, эта специальная отрасль права изучается также в сопоставлении с национальными законодательствами зарубежных стран, а также с соответствующими отраслями международного права. Кроме того, при изучении государственности в обязательном порядке применяется метод сравнительно-правового анализа.

Ключевые слова: религия, религиозный экстремизм, правовой анализ, терроризм, радикализм, национальное законодательство, экстремистские организации.

**B. A. Kalmurzaev¹, O. Ozkan², G. M. Razdykova³, E. T. Bekbosynov⁴*

^{1,4}*Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Republic of Kazakhstan, Turkestan;*

²*Istanbul Tijaret University, Turkey, Istanbul;*

³*KSU «Center for Analysis and Development of Interfaith Relations», Republic of Kazakhstan, Pavlodar.*

Material received on 17.12.21.

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF NATIONAL LEGISLATION ON COUNTERING RELIGIOUS EXTREMISM WITH THE NATIONAL LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES

In this article, we will conduct a comparative legal analysis of the interaction of national legislation on countering religious extremism with the national legislation of some foreign countries.

In this regard, let's clearly define the theoretical foundations of modern comparative jurisprudence, as well as methods and techniques of research of this science field and branch of law.

First, let's turn to the content of the book written by a domestic legal scientist, Professor M. T. Baymakanov. It states that «comparative jurisprudence and state studies, supplemented not only by individual scientific, but also by general scientific methods and a variety of research tools, go beyond the individual (comparative) method and become one of the broader sections focused on legal science» [1, p. 6]. The author's opinion can be agreed with on general grounds. We believe that comparative jurisprudence as a branch of law belongs to the sphere of special law. Because: firstly, certain methods and techniques of research of this special branch of law are used in the mutual study of existing branches of law; secondly, a general systematic, individual and mutual approach to legal institutions and norms of all branches of law is made; thirdly, this special branch of law is also studied in comparison with the national legislations of foreign countries, as well as with the relevant branches of international law. In addition, when studying statehood, the method of comparative legal analysis is mandatory.

Keywords: religion, religious extremism, legal analysis, terrorism, radicalism, national legislation, extremist organizations.

«САЯСАТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

FTAMP 11.07.13

<https://doi.org/10.48081/RGHD2744>

***А. А. Мусагажинова¹, А. М. Турлыбекова²,
Ж. Д. Кабиденова³**

^{1,2,3}Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ӘЛЕУМЕТТІК ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ ПРОЦЕСТЕРДІ БАҒАЛАУДЫҢ НЕГІЗГІ ТӘСІЛДЕРІ

Әлеуметтік өзгерістердің күшті факторы – әлеуметтік-саяси процестер болып табылады. Олардың өңірлік және жалпыұлттық ауқымдағы ықтимал деструктивтік серпіні әлеуметтік толқулар, наразылық көңіл-күйлерін белсенді білдіру, олардың әлеуметтік-саяси қақтығыстар, мемлекеттің конституциялық құрылысы мен тұтастығына нұқсан келтіретін әлеуметтік-саяси «жарылыстар» деңгейіне дейін ушығуы қаупі туындайтын қарқындылық пен откірлікке қол жеткізуге қабілетті.

Қоғамдағы және саясаттағы процестер бір-бірін алмастыратын қоғамдық-саяси жағдайлардың тізбегі немесе жиынтығы болып табылады. Қоғамдағы нақты жағдайды білдіре отырып, қоғамдық саяси жағдай қоғамның белгілі бір даму кезеңінің (немесе оның кез-келген сегменттерінің) нәтижесі және сонымен бірге келесі кезеңнің көп немесе аз маңызды оқиғаларының қарсаңында болады. Басқаша айтқанда, қоғамдық саяси жағдай ерекше маңызды құбылыстарды, процестерді, қатынастарды, мемлекеттерді, елдің, аймақтың қоғамдық-саяси өміріндегі оқиғаларды, олардың белгілі бір уақыт аралығында дамуын қамтиды.

Әлеуметтік дамуды бағалаудың заманауи тәсілі оның экономика, Әлеуметтік сала және халық сияқты элементтерін жан-жақты қабылдауға негізделген. Бұл әртүрлі әлеуметтік және экономикалық мақсаттардың жиынтығы тұрғысынан қарастырылатын көп өлшемді процесс. Егер біз тек экономикалық даму туралы айтатын болсақ та, ол әдетте әлеуметтік дамумен

бірге қарастырылады. Әлеуметтік-экономикалық даму мынадай аспектілерді қамтиды: өндіріс пен табыстың өсуі; қоғамның институционалдық, Әлеуметтік және әкімшілік құрылымдарындағы өзгерістер; қоғамдық санадағы өзгерістер; дәстүрлер мен әдеттердегі өзгерістер.

Кілтті сөздер: әлеуметтік даму, әлеуметтік жағдай, әлеуметтік саясат, өмір сапасы, қоғамның сенімі, мемлекеттік басқарудың тиімділігі.

Кіріспе

Әлеуметтік процестердің динамикасын бақылау, біздің ойымызша, әлеуметтік-экономикалық, рухани-мәдени, экологиялық, криминогендік, әскери-саяси және басқа жағдайды бағалаумен қатар, қоғамдағы өзгерістер мониторингінің тәуелсіз түріне бөлген жөн. Әлеуметтік-саяси құбылыстар мен процестер салыстырмалы түрде тәуелсіз сипатқа ие және қоғамдық өмірдің өзара тығыз байланысты екі саласына бөлінеді: қоғамның әлеуметтік (әлеуметтік құрылымы) және қоғамның саяси (саяси жүйесі). Олардың әрқайсысында көптеген құрылымдық элементтер бар, олардың жағдайы мен дамуы әлеуметтік жүйенің тұрақтылығы мен мемлекеттің қауіпсіздігіне байланысты. «Шиеленісті тудыратын факторлардың теріс әсерін өтейтін шаралардың уақтылы қабылдануы әлеуметтік-саяси процестерді басқаруға мүмкіндік береді» [1].

Қоғамдық-саяси жағдай дегеніміз-белгілі бір жағдайды, әлеуметтік-саяси саладағы жағдайды қалыптастыратын, әлеуметтік-саяси субъектілер мен күштердің арақатынасы мен тепе-теңдігін белгілейтін және саяси ортаға да, тұтастай қоғамға да әсер ететін бірқатар жағдайлар, факторлар мен жағдайлардың жиынтығы.

Мұндай жағдайларға, факторларға және жағдайларға мыналар жатады: әлемдік саясат (контекст); әлемдік экономикалық конъюнктура; маңызды ресурстардың болуы немесе болмауы (шикізат, технологиялық, әкімшілік, ғылыми, ақпараттық, адам және т.б.); саяси жүйенің даму дәрежесі; халықтың өмір сүру деңгейі және жалпы мәдениеті; тарих; жеке фактор; коммуникативті инфрақұрылым; ұлттық, аймақтық немесе діни дәстүрлер және т.б. осы және басқа факторлардың әсері өзгермейтін сипатта болмайды. Олардың комбинациясы процедуралық, динамизммен ерекшеленеді, кейбіреулердің күшеюі басқалардың әлсіреуімен, жоғалуымен немесе бейтараптандырылуымен бірге жүреді. Сонымен қатар, жағдайға әлеуметтік және саяси маңызды әсер етуі мүмкін жаңа жағдайлар пайда болуы мүмкін.

Қоғамдағы және саясаттағы процестер бір-бірін алмастыратын қоғамдық-саяси жағдайлардың тізбегі немесе жиынтығы болып табылады. Қоғамдағы нақты жағдайды білдіре отырып, қоғамдық саяси жағдай қоғамның белгілі бір даму кезеңінің (немесе оның кез-келген сегменттерінің) нәтижесі және сонымен бірге келесі кезеңнің көп немесе аз маңызды оқиғаларының қарсаңында болады. Басқаша айтқанда, қоғамдық саяси жағдай ерекше маңызды құбылыстарды, процестерді, қатынастарды, мемлекеттерді, елдің, аймақтың қоғамдық-саяси өміріндегі оқиғаларды, олардың белгілі бір уақыт аралығында дамуын қамтиды.

Кез-келген қоғамдық саяси жағдай: а) жетілу (көріну) және нақтылық (сенімділік) дәрежесімен; б) Әлеуметтік және саяси субъектілер қызметінің сипатымен; в) әр түрлі әсер ету, айқындық және қауіп дәрежесіндегі тәуекелдердің болуымен; г) шешу және даму әлеуетімен; д) даму бағытымен ерекшеленеді [2].

Материалдар мен әдістер

Қоғамдық саяси жағдайдың мазмұнды-құрылымдық компоненттері: а) қоғамдық-саяси өмірдің шарттары мен жағдайлары; б) қатысушы субъектілердің сандық және сапалық сипаттамалары; в) іс-әрекет ауқымы, уақыт аралығы, ол қамтитын әлеуметтік кеңістік; г) адамдардың қоғамдық санасы мен психологиясындағы жағдайдың қажеттіліктер, мүдделер, тұжырымдамалар мен бағдарламалар призмасы арқылы көрінісі (субъектілерді бағдарлаудың тікелей әлеуметтік-психологиялық негізі); д) шешілетін міндеттердің деңгейі, олардың қоғамдық-саяси жүйенің жұмыс істеуіне әсер ету; е) осы проблемаларды шешу жөніндегі қызмет нәтижелері.

Қазақстанда нақты елді мекенде, тұтастай алғанда, елдегі байқалатын әлеуметтік-саяси ахуал тұрғысынан халық арасында мерзімді әлеуметтік зерттеулер жүргізіледі. Қазіргі Қазақстандағы әлеуметтік-саяси процестерді зерттеудің негізгі бағыттары ерекшеленеді, олардың ішінде: Қазақстандағы ағымдағы қоғамдық-саяси жағдайды талдау; саяси жаңғырту мәселелерін кешенді зерттеу; қоғамдық-саяси процестерді болжау және модельдеу; саяси институттардың, этносаралық және конфессияаралық қатынастардың жай-күйін, діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл мәселелерін талдау; ағымдағы медиа процестер мен ақпараттық трендтерді зерделеу. Қабылданған бағыттар аясында жергілікті тұрғындар арасында сауалнама жүргізу барысында пысықталатын нақты мәселелер әзірленді.

Социологиялық зерттеудің мақсаты Қазақстандағы соңғы оқиғалар барысындағы әлеуметтік-саяси өзгерістерді, сондай-ақ жоспарлы сипаттағы, бірақ карантин жағдайында басқа форматқа ие болуы мүмкін реформалау

процестерін ескере отырып, өңіріндегі қоғамдық дамудың негізгі бағыттарын зерделеу болып табылады.

Кешенді бағалау талдау және жоспарлау құралы; өңірдегі қоғамдық-саяси ахуал жағдайының индикаторы; барлық маңызды күштер мен субъектілердің қызметін салыстырмалы бағалау критерийі; бұрын қабылданған басқарушылық шешімдердің тиімділігі және оларды іске асырудың толықтығы көрсеткіші; жағдайды дамытудың ықтимал нұсқаларын және болашақта күтілетін нәтижелер көрсеткіштерін таңдаудың негізі; даму стимуляторы болып табылады. Кешенді бағалау негізінде аймақтағы қоғамдық-саяси жағдайдың одан әрі дамуын, оның ішінде кез-келген параметрлер өзгерген кезде болжауға, сондай-ақ саясаттың немесе қызметтің перспективалық және тиімді стратегиясын модельдеуге, анықтауға болады.

Сонымен бірге әлеуметтік зерттеудің негізгі бағыттары: әлеуметтік әлауқат, әлеуметтік-экономикалық жағдай, билік пен мемлекеттік органдарға деген көзқарас, қоғамдық-саяси жағдай және наразылық әлеуеті болуы мүмкін.

Сондай-ақ дамудың әртүрлі аспектілерін зерттеудің жандануы байқалады Қазақстан өңірлерінің Бұл бір жағынан, болуымен және кейбіреулерімен байланысты жағдайларда-аумақтық-кеңістіктік ерекшеліктердің күшеюі құрылымы. Екінші жағынан, саясатты қалыптастыру жағдайында арттыру мақсатында өңірлерді әлеуметтік-экономикалық бағытталған зерттеулер қажет. Экономикалық, әлеуметтік-саяси, әлеуметтік-мәдени, жекелеген өңірлердің экологиялық және басқа да артықшылықтары мен тәуекелдері [3].

Нәтижелер және талқылау

Кез-келген заманауи демократиялық мемлекет өз азаматтарының өмірін жақсартуға тырысады. Осыған байланысты бастысы-өмірдің барлық салаларының гуманистік бағдары, адамның әлеуметтік даму құралдарынан оның мақсатына айналуына мүмкіндік беретін әлеуметтік жағдайлардың біртіндеп қалыптасуы. Әлеуметтік басқаруда бұл билік пен халық арасындағы кері байланыстың тиімді және жақсы жолға қойылған жүйесінің рөлін арттырудан көрінеді, соның арқасында билік құрылымдары статикада да, динамикада да болып жатқан өзгерістерді көруге мүмкіндік беретін әртүрлі және объективті әлеуметтік ақпаратқа сүйене отырып, басқарушылық шешімдер қабылдауға мүмкіндік алады. Әлеуметтік әл-ауқатқа көптеген факторлар әсер етеді. Объективті факторларға мыналар жатады: өмір сүру деңгейі, қоғамдағы экономикалық, саяси, әлеуметтік-мәдени өзгерістер. Субъективті арасында мыналарды бөліп көрсетуге болады: әлеуметтік жүйенің тұрақтылығы, болашаққа деген сенім, әл-ауқат сезімі.

Әлеуметтік әл-ауқаттың эмпирикалық зерттеулерінің өзектілігі олардың практикалық маңызы зор екендігімен байланысты, олардың нәтижелері

аймақтардың әлеуметтік саясатын әзірлеу және жүзеге асыру саласында қолданылады.

Жалпыланған индикаторды алудың маңыздылығы – әлеуметтік басқарудың белгілі бір міндеттерін шешудегі жетістіктер көбінесе халықтың әртүрлі санаттарының әлеуметтік әл-ауқатымен анықталады, яғни адамдардың қазіргі әлеуметтік жағдайға қатынасы, олардың әлеуметтік бейімделу ресурстары және қоғам дамуының белгілі бір бағытын қолдауға дайын болуы немесе егер ол олардың мүдделеріне қайшы келсе, оған қарсы тұру.

Қанағаттану деңгейін анықтайтын негізгі факторлардың қатарына жеке және отбасылық қауіпсіздік, материалдық әл-ауқат, мақсаттарға қол жеткізу, шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыру, қолайлы климат, лайықты әлеуметтік мәртебе, тиімді бейресми әлеуметтік байланыстардың болуы, әлеуметтік тұрақтылық, болашаққа деген сенімділік, жайлы өмір сүру ортасы, жақсы денсаулық және т. б. жатады.

Материалдық әл-ауқат оның өмір сүруінің материалдық жағының қанағаттануымен, оның қауіпсіздігінің толықтығымен, материалдық байлықтың тұрақтылығымен анықталады. Олардың қаржылық жағдайын қабылдау объективті экономикалық факторлармен (жалақы, тауарлар мен қызметтерге баға деңгейі) және субъективті (құндылықтар жүйесі, бұрынғы өмірлік тәжірибе, қажеттіліктер, әлеуметтік үміттер) анықталады. Өмір сапасы бұл әр түрлі іс-әрекетте де, өмірде де көрінетін адамдардың қажеттіліктері мен мүдделерінің бүкіл кешенін қанағаттандыру дәрежесі және толықтығы. Өмір сапасының проблемасы еңбек жағдайларын, нәтижелері мен сипатын, адамдардың өмір сүруінің демографиялық, этнографиялық және экологиялық аспектілерін қамтиды. Бұл проблемада құқықтар мен бостандықтарға, мінез-құлық және психологиялық аспектілерге, жалпы идеологиялық және мәдени негізге байланысты заңды және саяси аспектілер бар.

Кез-келген прогрессивті қоғамды дамытудың түпкі мақсаты-адамдардың ұзақ, сау және материалдық тұрғыдан гүлденген өмірі үшін қолайлы жағдайлар жасау. Халықтың өмір сүру деңгейінің өзгеру тенденцияларын талдау қоғамның бұл тапсырманы қаншалықты тиімді орындағанын бағалауға мүмкіндік береді. Әлеуметтік мәселелерді шешуге Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясаты бағытталған.

Бүгінгі таңда биліктің алдында маңызды міндет түр-нақты нәтижелерге бағдарланған және ескірген басқару технологияларына емес, ел тұрғындарының әлеуметтік әл-ауқатын жақсартуға бағытталған бюджеттерді қалыптастыруға негізделген өз өкілеттіктерін орындау тиімділігін арттыру. Билік жекелеген аймақтар мен тұтастай мемлекеттің мақсатты әлеуметтік саясатына назар

аудары отырып, өзінің жауапкершілік тетігін кеңейту туралы мәлімдеді. Бірақ бұл әлеуметтік саясатты ғылыми негіздеу деңгейін айтарлықтай арттыруды талап етеді. Әлеуметтік мәселелерді уақтылы анықтау және шешу үшін халықтың әртүрлі топтарының жүргізіліп жатқан әлеуметтік реформаларға қанағаттануы немесе қанағаттанбауы туралы қоғамдық пікір динамикасында зерттеу қажет.

Коронавирустық Пандемия адамдардың өміріне қауіп төндірді және сонымен бірге әлемдік экономиканы жаңа жаһандық дағдарыстың шегіне жеткізді. 2020 жылы шикізат тауарлары бағасының жаһандық құлдырауынан түсетін кірістердің азаюы сыртқы дағдарыстардың салдары Орталық Азия елдеріндегі экономикалық өсуді күрт қысқартып, ұзақ мерзімді тұрақты даму үшін ресурстарды қажет ететін өсу модельдерінің дәрменсіздігін әшкерелеген 2008 жылғы жаһандық қаржы дағдарысы мен 2014–2015 жылдардағы валюталық дағдарыстың үрдістерін қайталайды. Қалыптасқан жағдайда елдер Үкіметтері әлеуметтік-экономикалық жағдайды реттеудің тиімді тәсілдерін табуы қажет. Халықтың осал топтарын тез қамту мақсатында әлеуметтік қорғауды кеңейту әр елде Covid-19-ға қарсы күрес стратегиясының негізі болуы керек. Бұл үшін ресурстары шектеулі үкіметтер ең тиімді бағдарламаларды әзірлеу үшін өткен тәжірибе мен ғылыми мәліметтерге жүгінуі керек.

Әлеуметтік қорғаудың жаңа бағдарламаларын әзірлеу және енгізу уақыты қажет етеді, сондықтан үкіметтер барлық адамдардың негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жеткілікті ресурстарға ие болуын қамтамасыз ету үшін қолданыстағы бағдарламалар мен платформаларға сүйенуі керек. Барлық тәсілдер үшін әмбебап тәсілдер жоқ; әр ел бұрыннан бар механизмдерді бағалауы керек, содан кейін оларды қалай кеңейтуге немесе басқа жолмен реформалауға болатындығын шешуі керек.

Бүгінде Қазақстан ашып отырған үкіметтік Көмек бағдарламасы күйзелістердің осал халыққа әсерін жұмсартуға ықпал етеді. Соңғы уақытта шаралары едәуір күшейтілген елдің әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі дағдарыстар кезінде тұрақтандырғыш ретінде маңызды рөл атқарады. Дегенмен, қаржыландырудың негізгі моделін талдау ұзақ мерзімді перспективада қолданыстағы тәсілдің тұрақсыздығын көрсетеді. Салық түсімдерін жинауды жақсарту және әлеуметтік көмек бағдарламасын әкімшілендіру – болашақта әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің орнықтылығын қамтамасыз ету үшін қажетті базалық реформалар.

Пандемияның өзі де, оған қарсы күрес жөніндегі шаралар да халықтың әртүрлі топтарының қорғалуының тым әрқелкі деңгейін тағы да атап көрсетті, бұл атаулы әлеуметтік көмек көрсетудің кезекті драйвері болады.

Адамдар үшін өмір сүру сапасы олардың өмірлеріне қойған мақсаттарынан ажырамас, яғни кең мағынада өмірдің тиімділігімен байланысты және олардың жеке өміріне қанағаттанумен ғана емес, сонымен бірге елдегі және әлемдегі жағдайына қанағаттанумен де байланысты адамдардың әл-ауқатына әсер етеді.

Облыс халқын мазалайтын өзекті ішкі проблемалардың ішінде: медициналық қызмет көрсету сапасы, қолжетімді бағамен тұрғын үй сатып алу мүмкіндігі, тенгенің девальвациясы, инфляция, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығының нашар жағдайы, жұмыс орындарының қысқаруы, білім беру қызметтерінің сапасы, әлеуметтік кепілдіктердің жеткіліксіздігі, еңбекақы, зейнетақы, жәрдемақы төлеу деңгейі, жастарды жұмысқа орналастыру, ауыз сумен қамтамасыз ету, ЖЖМ бағасының өсуі, сыбайлас жемқорлық, маскүнемдік және нашақорлық.

Ауылдық жерлердегі әлеуметтік көңіл-күй цифрландыру, жұмысқа орналасу проблемаларының шешілмеуінен туындады. Өңірде ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымын дамытудың нақты қажеттілігі бұрынғысынша бар. Бүгінгі күні қала және ауыл халқының өмір сүру деңгейіндегі сәйкессіздіктердің ұлғаюы жалғасуда, яғни кірістерде айтарлықтай өңірлік айырмашылықтар байқалады. Сондықтан Қазақстан Республикасының экономикасын дамытудың басым бағыттарының бірі ауылдық аумақтарды дамыту болып табылады. Осы бағыттың өзектілігі мен басымдығы экономикалық перспективалы және тыныс-тіршілік үшін қолайлы аумақтарда халықты шоғырландыру есебінен ауылдық қоныстануды оңтайландыру негізінде ауылдың (ауылдың) тыныс-тіршілігін қамтамасыз етуге қалыпты жағдайлар жасау, ауылдық даму бағдарламаларын ықпалдастыру арқылы Ауылдық аумақтар әлеуетінің өсуін қамтамасыз ету жөнінде шаралар қабылдауға бағдарланған мемлекеттік бағдарламалардың іске асырылуымен расталады.

Бизнесі дамыту бағдарламаларын іске асыру және оған ауыл халқын тарту арқылы мемлекеттік қолдаудың арқасында оң өзгерістер байқалады. Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай бизнесті дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған «Еңбек» бағдарламалық құжаттарының «Бизнестің жол картасы 2020» бизнесті қолдау және дамыту бағдарламасымен үйлесуі ауылдық елді мекендерде кәсіпкерлердің бизнес бастамаларын кеңейтуге ықпал етті, жұмыс орындарының өсуіне және ауылдық жерлерде еңбекке деген сұранысты ынталандырды.

Қазіргі қоғамда ауыл агроөнеркәсіп орталығы болып табылады, қала халқын азық-түлікпен қамтамасыз ету, сондықтан ауылдарды дамытудың стратегиялық маңызы бар, өйткені бүкіл әлемде бар азық-түлік қорының жетіспеушілігі.

Қазіргі қазақстандық ауылдарда бірқатар проблемалар бар, оларды шешу ауылдың дамуы мен болашағы ғана емес, қаланың дамуы да байланысты. Мысалы, ауылдарды сақтау қажеттілігі. Жастардың көпшілігі ауылдан кетеді жұмыс іздеу немесе білім алу, бірақ өкінішке орай қайтып келмейді керісінше, олар қалаларда тұрады. Бұл біртіндеп қысқартуға әкеледі ауыл халқы. Бос, жойылып бара жатқан ауылдар бар, бұл пайдалы емес елдің экономикалық дамуы үшін [4].

Тиімді мемлекеттік басқаруды айқындау халықтың өмір сүру сапасының сипаттамалары мен индикаторларының оң өзгерісінде көрсетілуге тиіс. Мемлекеттік органдардың, оның ішінде жергілікті органдардың қызметі жұртшылықты алаңдатып отырған проблемаларды шешуге бағытталған. Мемлекеттің функциялары оның мәнін білдіретін және мемлекеттің қоғам өміріндегі рөлі мен мақсатын ашатын негізгі міндеттерді шешуге бағытталған қызметтің негізгі стратегиялық бағыттары болып табылатындығын атап өткен жөн.

Мемлекет дамуының белгілі бір кезеңінде қоғам өзі үшін не маңызды екенін, мемлекетке не жүктейтінін, оған қандай функциялар жүктейтінін анықтай бастайды. Содан кейін «Мемлекеттік қызметтер» санаты пайда болады, яғни азаматтар мен заңды тұлғалардың мемлекеттік құрылымдармен қарым-қатынас жүйесі.

Мемлекеттік басқару тиімділігінің белгілі бір түрлері бар, олар мемлекеттік органдардың елдегі басқару міндеттерінің алуан түрлілігіне негізделген: экономикалық тиімділік мемлекеттің тиімді экономикалық саясат жүргізетіндігінде, экономикалық өсу, инвестициялардың өсуі және т. б. сияқты түрлі құбылыстар мен процестердің тиімді жүруін қадағалайтындығында; әлеуметтік тиімділік басты міндетті – халықтың өмір сүру сапасы мен деңгейін арттыруды көздей отырып, әлеуметтік саладағы, жұртшылықтың әлеуметтік проблемаларын шешудегі Мемлекеттік басқарудың тиімді қызметін айқындау мүмкіндігінен тұрады; экологиялық тиімділік елде қоршаған ортаны пайдалану мен табиғат қорғау шараларын іске асырудың қаншалықты тиімді екендігі туралы айтуға мүмкіндік береді; сыртқы экономикалық тиімділік басқа мемлекеттермен өзара тиімді экономикалық ынтымақтастықпен, Халықаралық еңбек бөлінісімен және т. б. байланысты. Мемлекеттік басқарудың тиімділігі көбінесе азаматтардың орталық, жергілікті билік органдарына деген сенімімен анықталады.

Жергілікті басқару саласындағы сенімнің маңызы ерекше зор, өйткені жергілікті органдардың ішкі ортасында да, жергілікті қоғамдастықпен де қарым-қатынас пен өзара іс-қимыл жергілікті органдар мен қызметкерлердің халыққа жақын болуына байланысты аз формалды және дербестендірілген

болуы керек. Сенім ынтымақтастықты, серіктестік қатынастарды болжайды, яғни басқару мәселелеріне халықтың қатысуын арттыру арнасында азаматтар мен жергілікті билік органдары арасында қатынастар құрылуы тиіс. Институционалдық сенім конструктивті көлденең және тік байланыстарға ие тұрақты және интеграцияланған қоғамды қалыптастыру факторларының бірі ретінде әрекет етеді. Сондай-ақ, сенім топтық сәйкестіктерді қалыптастыруда, әртүрлі топтар мен қауымдастықтарға қатысуды түсінуде, ынтымақтастық пен ынтымақтастықтың жаңа қатынастарында маңызды рөл атқарады. Сондықтан институттарға деген сенімнің жеткілікті деңгейі тұрақты қоғамның маңызды сипаттамасы болып табылады [5].

Мемлекетке деген сенім «саяси элиталардың, Үкіметтің, мемлекеттік мекемелердің біліктілігіне, адалдығына, адалдығына, шыншылдығына, адалдығына деген сенімділікті» білдіреді. Сондықтан диаграмманы талдау халықтың белгілі бір мемлекеттік және қоғамдық институттарға қатынасының деңгейін көрсетеді.

Әлеуметтік-экономикалық проблемаларды тиімді шешу елдің демографиялық саясатының табыстылығын айқындайды. Қазақстанда көші-қон саясатының тұжырымдамалық негіздерін кеңейтуді талап ететін алғышарттар бар. Біріншіден, республика үлкен транзиттік-көші-қон торабына айналуға. Екіншіден, осының аясында ішкі сын-қатерлер туындайды. Тек соңғы бес жылдың ішінде елге келген шетелдік азаматтардың 300 мыңға жуығы қызмет бойынша келді, ал 204 мыңын Отанына оралған оралмандар құрайды. 2019 жылғы маусымда көші-қон процестерін реттеу мәселелері бойынша заң жобасы ұсынылды, ол этникалық қазақтардың оралман мәртебесін алу рәсімін жеңілдетеді. Ел ішінде де көші-қон белсенділігінің қарқыны артуда.

Көші-қон проблемаларын зерттеу саласы орасан зор. Талдау көші-қон себептерін және оның көші-қон байланысы және әлеуметтік мобильділік үшін салдарлар қалалардағы әлеуметтік дезорганизация, көші-қонның қоғамның этноәлеуметтік құрылымы, жеке және топтық көші-қон мінез-құлқының әлеуметтік-психологиялық тетіктерін анықтау және нақтылау [6].

Сыртқы көші-қонның негізгі себептері (еңбек көші-қонын қоспағанда): тарихи отанына оралуға деген ықылас; өзінің материалдық әл-ауқатын жақсартуға ұмтылу; өзін-өзі іске асыру мүмкіндіктері; этносаралық және тілдік сипаттағы проблемалар болып табылады.

Ішкі көші-қонның негізгі себептері, негізінен, әлеуметтік-экономикалық, ауылдағы жұмыссыздық, ауыл тұрғындарының еңбекақысының төмендігі, медициналық-білім беру және ақпараттық-мәдени инфрақұрылымдардың әлсіздігі, тұрмыстық проблемалар (таза судың, теңгерімді тамақтану

ассортиментінің болмауы, жылыту проблемалары (газға, көмірге және отынға бағаның жоғары болуы), экологиялық проблемалар және т. б. болып табылады.

Көші-қон үрдістерінің әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік мәдени дамуына әртүрлі салдары бар екенін атап өткен жөн. Оларға, әдетте, қабылдаушы аймақтар халқының этномәдени құрамының өзгеруі, қабылдаушы аймақтардың инфрақұрылымына жүктеменің артуынан туындаған әлеуметтік шиеленістің өсуі жатады [7].

Әр бір облыс аумағында белгілі бір мағынада сақталып отырған әлеуметтік-экономикалық және саяси шиеленіс коммуналдық тарифтердің өсуімен, азық-түлік, отын бағасының өсуімен, дәрі-дәрмек бағасының өсуімен, ұлттық валютаның құлдырауымен байланысты халықты әлеуметтік белсенділікке итермелейді. Мұндай жағдайда азаматтар өздерінің құқықтары мен мүдделерін іске асыру жолдарын табуға тырысады. Халықтың наразылығы тек прогрессивті ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік белсенділіктің регрессивті формаларында да жүзеге асырыла бастайды.

Әлеуметтік наразылықтың өсуіне азаматтар ұсынатын медициналық және білім беру қызметтерінің сапасыздығымен байланысты қоғамдық өмірдің екі маңызды құрамдас бөлігі де үлкен әсер етеді.

Сонымен қатар, мемлекеттің ең жоғары мақсаттары, демократиялық ұйымдасқан қоғамның бүкіл саяси өмірі қарапайым азаматтардың қажеттіліктері мен ұмтылыстарын қанағаттандыру, бейбітшілік пен өркендеуді қамтамасыз ету болып қала береді. Елдің жолын таңдаудың дәлелі-қоғамда туындайтын көптеген әлеуметтік-экономикалық және саяси мәселелерді дәйекті түрде шешуге арналған әртүрлі мемлекеттік бағдарламалар.

Қазақстанда түрлі топтардың институционалдандыру және саяси қатысу процестерінің деңгейі жеткілікті жоғары күйінде қалып отыр. Саяси процестерді институционализациялаудың аяқталмауы партиялар мен қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстардың функцияларын нақты ажыратудан көрінеді. Алайда, бұл бағытта белгілі бір кадамдар жасалып жатқаны сөзсіз.

Қоғамның саяси жүйесінің жұмыс істеуінің динамикалық процесі, ол аналитикалық түрде салыстырмалы түрде тұрақты саяси жағдайларға ауысады. Саяси жағдайдың өзі, саяси жүйенің және оның барлық компоненттерінің жұмыс істеуі нәтижесінде, белгілі бір кеңістік-уақыт шеңберіндегі қатысушы тараптардың қоғамдық-саяси өміріне қатысушылардың қажеттіліктерін, мүдделерін, міндеттерін, мақсаттарын іске асыруға негізделген акторлық субъектілердің орналасуы және саясаттағы күштердің арақатынасы болып табылады [8].

Қорытынды

Әлеуметтік-саяси жағдайды саяси зерттеудің прагматикалық нәтижесі оған ықпал етуді ұйымдастыруды және жүзеге асыруды ақпараттық қамтамасыз ету болып табылады. Саяси жағдайға ықпал етуді ұйымдастыру және жүзеге асыру тетігі мынадай бірқатар негізгі міндеттерді шешуді қамтиды: саяси жағдайдың пісіп-жетілуі, оның жай-күйі мен жұмыс істеу үрдістері туралы ақпарат, оның ішінде болжамды ақпарат алу; оның жұмыс істеуі нәтижесінде ықтимал қауіп-қатерлерді немесе пайданы айқындау; көпдеңгейлі саяси ахуал үшін негізгі мақсатты айқындау және оған қол жеткізу жөніндегі іс-қимыл стратегиясын әзірлеу; саяси жағдайға ықпал етудің нақты шаралары мен іс-шараларын әзірлеу; тиімді жоспарда саяси жағдайға ықпал етуді жүзеге асыру үшін қажетті өз күштері мен құралдарын бағалау; саяси жағдайға ықпал ету процесінде пайдаланылатын күштер мен құралдар үшін мақсаттар мен міндеттерді нақты айқындау; саяси жағдайға ықпал етудің қойылған міндеттерінің орындалуын бақылау жүйесін әзірлеу; әсер ету нәтижесінде оның жұмыс істеуінде ықтимал ауытқуларды анықтау үшін саяси жағдайдың тұрақты мониторингін ұйымдастыру және қажет болған жағдайда ықпал ету шараларын түзету.

Әлеуметтік ғылымның негізін құрайтын әлеуметтік құбылыстар жаратылыстану ғылымдарымен салыстырғанда ғылыми түсіну және нәтижелерді бекіту үшін жеткілікті күрделі. Сонымен бірге, қоғамда болып жатқан процестерді зерттеу қажеттілігі барған сайын өткір бола түсуде және қоғамдық пәндердің кең спектрінің негізі болып табылатын нақты ғылыми-зерттеу әдіснамасын ұйымдастыруды талап етеді.

Елдің басты бағытын жан-жақты дамыту үшін қолайлы жағдай жасауға ұмтылған мемлекет әлеуметтік сипаттағы мәселелерге барынша байыпты және кәсібилікпен қарауға тиіс. Қалыптасқан қаржы-экономикалық мәселелерге байланысты іс жүзінде бүкіл әлемде халық өзінің болашағына қатысты бейхабар жағдайда болды. Бұл жағдайда барлық өзгерістердің берік құқықтық негізін құрайтын негізгі құқықтық реттеуші ретіндегі мемлекеттің рөлі өте маңызды [9].

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Методология оценки социально-политической обстановки в обществе в интересах обеспечения национальной безопасности. [Электронды ресурс]. – <https://euroasia-science.ru/pdf-arxiv/49-54-rodachin-v-m/>

2 Митрошенков, О. А. Общественно-политическая ситуация в местном самоуправлении : методы и критерии оценки. [Электронды ресурс]. – <file:///C:/>

Users/User/Downloads/obschestvenno-politicheskaya-situatsiya-v-mestnom-samoupravlenii-metody-i-kriterii-otsenki.pdf

3 **Валитова, З. Х., Есимова, А. Б.** Қазақстан өңірлері : зерттеу тәжірибесі. [Электронды ресурс]. – <https://vestnik-humanitar.tou.edu.kz/storage/journals/34.pdf>

4 **Бегімтаев, А. И., Артықбаева, Г. Т., Жаяубаева, Р. Г.** Қазақстан ауылдарының жай-күйі мен даму перспективалары : әлеуметтік талдау. [Электронды ресурс]. – <https://vestnik-humanitar.tou.edu.kz/storage/journals/29.pdf>

5 **Ширяева, В. А., Ленская, И. Ю.** Доверие населения к органам муниципальной власти как основа активного участия граждан в общественной жизни муниципального образования : современное состояние. [Электронды ресурс]. – <file:///C:/Users/User/Downloads/doverie-naseleniya-k-organam-munitsipalnoy-vlasti-kak-osnova-aktivnogo-uchastiya-grazhdan-v-obschestvennoy-zhizni-munitsipalnogo-obrazovaniya-sovremennoe-sostoyanie.pdf>

6 **Мұратқызы, А.** Миграционные процессы в Республике Казахстан в оценках населения. [Электронды ресурс]. – <https://vestnik-humanitar.tou.edu.kz/storage/journals/65.pdf>

7 **Каппасова, Г. М., Акишев, А. А., Сулейменов, М. А.** Павлодар облысының көші-қон әлеуеті: әлеуметтанулық-саяси зерттеу нәтижесі бойынша. [Электронды ресурс]. – <https://vestnik-humanitar.tou.edu.kz/storage/journals/37.pdf>

8 **Манжосов, А. А.** Политическая ситуация как объект политологического исследования: теоретические и прикладные аспекты. [Электронды ресурс]. – <https://www.dissercat.com/content/politicheskaya-situatsiya-kak-obekt-politologicheskogo-issledovaniya-teoreticheskie-i-prikl>

9 Актуальные вопросы социального развития Республики Казахстан в рамках идеи «Общества Всеобщего Труда». [Электронды ресурс]. – <https://kafu.edu.kz/en/2014-11-06-08-12-37/idea-of-universal-labor-society/1617-aktualnye-voprosy-sotsialnogo-razvitiya-respubliki-kazakhstan-v-ramkakh-idei-obshchestva-vseobshchego-truda.html>

REFERENCES

1 Metodologiya ocenki social'no-politicheskoy obstanovki v obshchestve v interesah obespecheniya nacional'noj bezopasnosti [Methodology for assessing the socio-political situation in society in the interests of ensuring national security] <https://euroasia-science.ru/pdf-arxiv/49-54-rodachin-v-m/>

2 **Mitroshenkov, O. A.** Obshchestvenno-politicheskaya situatsiya v mestnom samoupravlenii : metody i kriterii ocenki [Socio-political situation in local self-government: methods and criteria for assessment]. [Electronic resource]. – <file:///C:/>

Users/User/Downloads/obschestvenno-politicheskaya-situatsiya-v-mestnom-samoupravlenii-metody-i-kriterii-otsenki.pdf.

3 **Valitova, Z. H., Esimova, A. B.** Қазақстан өңірлері: зерттеу тәжірибесі [Regions of Kazakhstan : research experience]. [Electronic resource]. – <https://vestnik-humanitar.tou.edu.kz/storage/journals/34.pdf>

4 **Begimtaev, A. I., Artykbaeva, G. T., Zhayaubaeva, R. G.** Қазақстан ауылдарының zhaj-kyji мен damu perspektivalary : әлеуметтік талдау [Status and prospects of rural development in Kazakhstan : social analysis] [Electronic resource]. – <https://vestnik-humanitar.tou.edu.kz/storage/journals/29.pdf>

5 **Shiryaeva, V. A., Lenskaya I. Yu.** Doverie naseleniya k organam municipal'noj vlasti kak osnova aktivnogo uchastiya grazhdan v obshchestvennoj zhizni municipal'nogo obrazovaniya : sovremennoe sostoyanie [Public confidence in municipal authorities as the basis for active participation of citizens in the public life of a municipal formation : current state] [Electronic resource]. – <file:///C:/Users/User/Downloads/doverie-naseleniya-k-organam-munitsipalnoy-vlasti-kak-osnova-aktivnogo-uchastiya-grazhdan-v-obschestvennoj-zhizni-munitsipalnogo-obrazovaniya-sovremennoe-sostoyanie.pdf>

6 **Myratkyzy, A.** Migracionnye processy v Respublike Kazahstan v ocnkah naseleniya [Migration processes in the Republic of Kazakhstan in the assessments of the population] [Electronic resource]. – <https://vestnik-humanitar.tou.edu.kz/storage/journals/65.pdf>

7 **Kappasova, G. M., Akishev, A. A., Sulejmenov, M. A.** Pavlodar oblysynuң keshi-kon әлеueti : әлеуметтанулық-сайаси зерттеу нәтижесі бойынша [Migration potential of Pavlodar region : according to the results of sociological and political research] [Electronic resource]. – <https://vestnik-humanitar.tou.edu.kz/storage/journals/37.pdf>

8 **Manzhosov, A. A.** Politicheskaya situaciya kak objekt politologicheskogo issledovaniya : teoreticheskie i prikladnye aspekty [Political situation as an object of political science research : theoretical and applied aspects] [Electronic resource]. – <https://www.dissercat.com/content/politicheskaya-situatsiya-kak-obekt-politologicheskogo-issledovaniya-teoreticheskie-i-prikla>

9 Aktual'nye voprosy social'nogo razvitiya Respubliki Kazahstan v ramkah idei «Obshchestva Vseobshchego Truda» [Topical issues of social development of the Republic of Kazakhstan within the framework of the idea of the «Society of Universal Labor»] [Electronic resource]. – <https://kafu.edu.kz/en/2014-11-06-08-12-37/idea-of-universal-labor-society/1617-aktualnye-voprosy-sotsialnogo-razvitiya-respubliki-kazahstan-v-ramkakh-idei-obshchestva-vseobshchego-truda.html>

Материал 17.12.21 баспаға түсті.

*А. А. Мусагажимова¹, А. М. Турлыбекова², Ж. Д. Кабиденова³

^{1,2,3}Торайғыров университет,

Республика Казахстан, г. Павлодар.

Материал поступил в редакцию 17.12.21.

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ ОЦЕНКИ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В СОЦИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Мощным фактором общественных изменений являются социальные процессы. Их возможная деструктивная динамика в региональном и общенациональном масштабе способна достигать той степени интенсивности и остроты, при которых возникают угрозы социальных волнений, активного выражения протестных настроений, их эскалации до уровня социально-политических столкновений и конфликтов, социально-политических «взрывов», подрывающих конституционный строй и целостность государства.

Процессы в обществе и политике представляют собой цепь или совокупность сменяющих друг друга общественно-политических ситуаций. Представляя собой конкретную обстановку в социуме, общественно-политическая ситуация является результатом определенного этапа развития общества (или каких-либо его сегментов) и одновременно преддверием более или менее значительных событий следующего этапа. Иначе говоря, общественная ситуация включает в себя особо значимые явления, процессы, отношения, состояния, события общественно-политической жизни страны, региона в определенный отрезок времени их развития.

Современный подход к оценке общественного развития базируется на комплексном восприятии таких ее элементов, как экономика, социальная сфера, популяция. Это многоаспектный процесс, который обычно рассматривается с точки зрения совокупности различных социальных и экономических целей. Даже если речь идет только об экономическом развитии, оно обычно рассматривается совместно с развитием социальным. Социально-экономическое развитие включает в себя такие аспекты, как: рост производства и доходов; перемены в институциональной, социальной и административной структурах общества; перемены в общественном сознании; перемены в традициях и привычках.

Ключевые слова: социальное развитие, социальное самочувствие, социальная политика, качество жизни, доверие общества, эффективность государственного управления.

*A. A. Musagazhinova¹, A. M. Turlybekova², Zh. D. Kabidenova³
^{1,2,3}Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 17.12.21.

BASIC APPROACHES TO ASSESSMENT OF SOCIO-POLITICAL PROCESSES IN SOCIOLOGICAL RESEARCH

Social processes are a powerful factor in social change. Their possible destructive dynamics on a regional and national scale can reach the degree of intensity and severity at which there are threats of social unrest, active expression of protest sentiments, their escalation to the level of socio-political clashes and conflicts, socio-political «explosions» that undermine the constitutional order and the integrity of the state.

Processes in society and politics are a chain or set of socio-political situations replacing each other. Representing a specific situation in society, the socio-political situation is the result of a certain stage in the development of society (or any of its segments) and at the same time the threshold of more or less significant events of the next stage. In other words, the social situation includes especially significant phenomena, processes, relations, states, events of the socio-political life of the country, region in a certain period of time of their development.

The modern approach to assessing social development is based on an integrated perception of such elements as the economy, social sphere, and population. It is a multidimensional process that is usually viewed in terms of the totality of various social and economic goals. Even if it is only about economic development, it is usually considered in conjunction with social development. Socio-economic development includes such aspects as: growth of production and income; changes in the institutional, social and administrative structures of society; changes in public consciousness; changes in traditions and habits.

Keywords: social development, social well-being, social policy, quality of life, public confidence, efficiency of public administration.

«МӘДЕНИЕТТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

МРНТИ 14.37.27

<https://doi.org/10.48081/RAYH8218>

Б. Т. Смагулова, Г. Т. Артыкбаева

Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар

ИЗМЕНЕНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТРАНСТВА МАССОВОЙ КУЛЬТУРЫ В ЭПОХУ ИНТЕРНЕТА

Анализируется эволюция массовой культуры в эпоху распространения глобальной сети Интернет. Обозначены концептуальные характеристики массовой культуры. Делается акцент на том, что с распространением Интернета проявляются переходные явления в современной массовой культуре. Интернет рассматривается не только как средство коммуникации и передачи информации, но прежде всего как фактор, влияющий на многие аспекты социокультурной жизни. Подчеркивается, что наряду с известными направлениями появляются исследования массовой культуры связанные с распространением глобальной сети. Данные взгляды использованы в данном исследовании, как материалы к пониманию состояния массовой культуры как переходного. Переходность понимается как закат массовой культуры или как расширение ее поля в Интернет эпоху. Рассмотрены некоторые особенности перехода от экранной культуры к сетевой и последствия этого перехода для эволюции современной культуры. Представлены статистические данные о увеличении доли потребителей Интернета в мире и Казахстане. Дается анализ влияния телевидения и Интернета на сознание современного человека как массового потребителя. Подчеркиваются как общие, так и отличительные особенности данных трансляторов культуры потребления. Делаются выводы о пространстве современной социокультурной деятельности, где распространение Интернета, сетевой культуры с принципами персонализации, индивидуализации, ведут к изменению

массовой культуры, однако Интернет продолжает развивать многие концепты массовой культуры, такие как шаблонность, доступность, тиражирование, массовизация сознания и т.д. В связи с распространением Интернета стереотипы массовой культуры не могут оставаться актуальными. Культурные индустрии современности создаются в персонализированной сети Интернета.

Ключевые слова: массовая культура, глобальная сеть Интернет, информационное общество, медиакультура, виртуальная реальность, экранная культура, сетевая культура, телевидение.

Введение

Роль глобальной сети Интернет как транслятора современной массовой культуры заслуживает особого внимания и заставляет задуматься о будущем состоянии массовой культуры, которая переживает в настоящий момент переходный период. Увеличение потребления информации, доступность всех форм культуры, сетевые и цифровые способы коммуникации изменяют культурное поле современной массовой культуры.

Каково значение глобальной сети Интернет для концептов массовой культуры в современном информационном обществе?

Отвечая на этот вопрос, выделяем основные предпосылки возникновения и развития массовой культуры, которые уже сформулированы в социогуманитарной науке: 1) исторически массовая культура возникла и развивалась как отражение индустриализации, роста производства и потребления в обществе; 2) на современном этапе массовая культура связана со средствами массовой коммуникации и информационным обществом, и как следствие замещением книжной, печатной культуры на устную, визуальную.

Как видим, социально-историческая основа массовой культуры связана с существованием объективной связи между массовой культурой и техническими средствами коммуникации.

Исследованию массовой культуры посвящено множество работ, что говорит об актуальности данного феномена в различных сферах научно-познавательной деятельности.

Акопян К. З. называет основные репрезентативные направления в исследованиях массовой культуры:

- теории массовой культуры как культуры «массового общества», заменившей традиционные формы народной, или «популярной», культуры;
- исследования Франкфуртской школы, ставящие в центр понятие культурной индустрии, гарантирующей устойчивость капитализма;

– структурализм, в рамках которого массовая культура рассматривается как выражение универсальных и неизменных социальных и ментальных структур;

– марксистские и неомарксистские теории, согласно которым массовая культура представляет собой форму доминантной идеологии;

– теория феминизма, делающая акцент на патриархальной идеологии как основе массовой культуры;

– постмодернизм, который видит в формах массовой культуры воплощение радикальных перемен в роли массмедиа, стирающих грань между имиджем и реальностью [1].

Шапинская Е. Н. расширяет этот список:

– «Культурные исследования», которые соединили в себе ряд черт ранее разработанных подходов и с успехом применяются до сих пор для анализа популярной культуры [2].

Наряду с названными направлениями появляются исследования связанные с распространением глобальной сети. Данные взгляды будут использованы в данном исследовании, как материалы к пониманию состояния массовой культуры как переходного. Переходность может пониматься как закат массовой культуры или как расширение ее поля в Интернет эпоху.

Также, в рамках исследования проблемы влияния массовой культуры в современном информационном обществе, анализируются основные концепции массовой культуры, а именно:

– массовая культура есть особый тип культуры, замещающий народную, традиционную и являющийся антиподом народной и элитарной культуры;

– массовая культура порождает конформизм, поддерживающий потребителя этой культуры в инфантильном состоянии, неспособного критично осваивать действительность и поэтому находящегося под угрозой манипуляции сознанием;

– ее характерными чертами выступает особое отношение к предметам массового спроса, массовая репродукция этих предметов, их стандартизация и стереотипизация с помощью современных технических средств;

– массовая культура производится постоянно, ежедневно и массово, что делает ее принадлежностью всех, то есть, доступной и поставляемой с помощью средств массовой коммуникации;

– усреднение образа жизни привело к распространению средств массовой коммуникации и информации, что повлекло за собой формирование универсального массового человека;

– большое количество информации, поступающей из СМИ оказывается, слишком сложным для постижения, и человек выстраивает усредненную модель, некий шаблон восприятия;

– к сегодняшнему дню общество перестало быть «массовым», различие между массовой и элитарной культурой (и искусством) стерлось.

В отечественной науке прослеживается общая тенденция анализа массовой культуры в рамках сохранения традиционной казахской культуры и духовных ценностей. В основном в начале 21 века отечественные авторы обеспокоены влиянием массовой культуры посредством СМИ и дают негативную оценку ее распространению. Так, в статье Г. К. Абдигалиевой и Б. Токтарова (КазНУ) «Манипуляция через СМИ массовым сознанием» отдельно рассматривается Интернет как бурно развивающаяся структура СМИ. Авторы выделяют роль Интернета в современной политической идеологии. По их мнению, СМИ негативно влияет на сознание, хотя, казалось бы, наоборот ожидалось развитие индивидуальности, независимости в рассуждениях, способности к осмыслению. Причиной такого влияния они считают самоустранение государства из сферы регулирования СМИ [3].

Проблеме трансформации духовных ценностей казахской культуры посвящена статья казахстанских исследователей Абдуллиной Н., Абишевой А. (КазНУ). Авторы считают, что ценности казахской культуры претерпевают ряд изменений под воздействием массовой культуры. Сохранение духовных ценностей, которые определяют национальную культуру, требует определенных программ сохранения и трансформации идентичности в мире. Теория трансформации основана на идее человеческого прогресса. Перечисляя положительную роль Интернета и цифровых технологий, авторы говорят о возможности сохранения традиционной культуры и ее инновации. «Такая культура может сохранять свою идентичность, умело используя глобализационные процессы и ее механизмы как средство своего дальнейшего развития и прогресса. Поэтому очень важно сохранять культурные ценности и укреплять их инновациями» [4]. Действительно, хотя в отечественной литературе в основном содержится негативная оценка влияния Интернета в сохранение казахской культуры, традиционных ценностей, но в тоже время мы понимаем, что интеграция в глобальный мир и развитие невозможны без цифровых технологий.

Как мы видим в эволюции самого определения массовой культуры много различных толкований, связанных, в том числе со средствами массовой информации, современными техническими средствами передачи и глобальной сетью. Окончательного определения нет. Ее современное состояние постоянно трансформируется, меняется. Определение подходов к

возникновению феномена массовой культуры и формулирование основных характеристик массовой культуры, позволяет понять, каким образом эволюционирует массовая культура в эпоху Интернета.

Материалы и методы

При исследовании проблемы массовой культуры в рамках культурологического анализа феномена Интернета возможны два основных подхода на решение этой проблемы, которые можно кратко охарактеризовать следующим образом. При первом подходе мы рассматриваем Интернет как средство массовой коммуникации, наряду с другими (телевидение, радио, кино и т.д.). Действительно Интернет как средство распространения массовой культуры расширяет возможности потребления основных феноменов массовой культуры. Рассмотрим данный аргумент подробнее.

Так как Интернет является частью медиаккультуры (СМИ) наряду с телевидением, он обладает теми же чертами, как и другие средства массовой информации. Отличительными чертами медиаккультуры, являются высокая информационная емкость, массовость, доступность, скорость трансляции, перцептивные возможности, а также легкость и убедительность подачи и отражения поступающей информации [5, с. 9]. Можно с уверенностью сказать, в последнее десятилетие происходит расцвет эры Интернета. В результате возникает, так называемая сетевая или электронная культура.

Исследователи говорят о проникновении сетевой культуры во все стороны жизни общества. Известный социолог Мануэль Кастельс, рассматривая информационное общество, особое место в нем уделяет роли и трансформации средств массовой коммуникации. Интернет и беспроводная коммуникация не являются средствами массовой информации в традиционном смысле, он называет их средствами интерактивной коммуникации. Справедливо он связывает Интернет с повседневной жизнью современного индивида. Без Интернета невозможно представить деятельность человека, его досуг, коммуникацию. Государство посредством Интернета предоставляет услуги. Все больше СМИ и продуктов культуры и информации становятся оцифрованными и находятся в Сети [6]. Таким образом, Интернет как средство коммуникации, обладающий доступностью, массовостью, действительно имеет огромное влияние на состояние и эволюцию массовой культуры в настоящее время.

Огромное значение и влияние оказывает Интернет на многие процессы современной культуры. Существует различные направления в рамках данной проблемы. Одно из них, связанное с массовой культурой, это распространение культуры виртуальной реальности. В виртуальном пространстве обычный текст заменяется гипертекстом, происходит деперсонализация автора.

Всемирная сеть меняет общественное сознание, быт человека и состояние современного информационного общества.

В рамках другого подхода, исследователи считают, что возможно рассматривать Интернет как новый вид коммуникации, отличный от телевидения, радио и других СМИ. Интернет не просто средство передачи информации, но и феномен информационного общества, целиком меняющий представление о процессе создания культуры человеком, и являющейся новой эпохой в культуре, находящейся уже вне границ массовой культуры. Такое утверждение можно найти, например, у российского автора исследований в области массовых коммуникации А. А. Пелипенко, который предлагает рассматривать феномен Интернета не просто как изобретение технологической эпохи, а как системный фактор культуры, понимаемой в предельно широком смысле. Интернет – один из факторов культурно-антропологической эволюции в современности, меняющий ментальный тип человека [7, с. 164].

Если говорить об истоках массовой культуры, то Интернет как бы объединяет всю культуру, размывает границы между традиционной и массовой культурой. Маршалл Маклюэн выделил в зависимости от способа передачи четыре вида культуры – устную, письменную, печатную и электронную культуры. Возможно, особенностью Интернет среды является не только электронный способ, но и все вместе взятые. Устная – чаты, функции чата – и коммуникативная, и творческая. Письменная – компьютерная графика, компьютерная музыка, компьютерная анимация и интерактивный компьютерный перформанс. Печатная – компьютерная графика, анимации, арт-галереи, В будущем возможно книги будут печататься непосредственно в Интернете и т.п.

Развитие Интернета привело к изменению форм культуры. Это так называемый переход от экранной культуры к сетевой. Этот переход имеет свои особенности, что может быть рассмотрено как явление массовой культуры или как выход за границы массовости как мы ее понимаем. Если типология массовой культуры была связана с экранностью, то сетевая имеет свои особенности. Как связывающие ее с массовой культурой, так и выходящие за ее рамки. Рассмотрим некоторые особенности этого перехода и что он означает для эволюции современной культуры.

Сравнительно недавно считалось, что телевидение представляет собой жизненно важную составляющую человеческого общества, члены которого имеют возможность узнавать и обсуждать проблемы, затрагивающие их повседневную жизнь. Обладая широким набором аудиовизуальных средств, телевидение являлось на протяжении 20 века не просто передатчиком

информации, но и средством тиражирования предпочтений, доступных для потребления масс культуры развлечений и досуга. Но в 21 веке Интернет имеет более глобальное распространение, чем телевидение. Согласно отчета Digital 2020, который каждый год готовят We Are Social и Hootsuite, цифровые технологии, мобильные устройства и социальные сети стали неотъемлемой частью повседневной жизни людей во всем мире. На начало 2020 года более 4,5 миллиарда людей пользуются интернетом, а аудитория социальных сетей перевалила за отметку в 3,8 миллиарда. Почти 60 % мирового населения уже онлайн, и есть все основания полагать, что уже к середине года половина всех людей на планете будут пользоваться соцсетями [8]. Среднестатистический пользователь проводит в интернете 6 часов 43 минуты каждый день. Это на 3 минуты меньше, чем год назад, но по-прежнему составляет более 100 дней на пользователя в год. Если оставить около 8 часов в сутки на сон, это значит, что сейчас более 40 % времени бодрствования мы проводим в интернете. GlobalWebIndex сообщает, что каждый месяц онлайн-видео сегодня смотрят 90 % интернет-пользователей в возрасте от 16 до 64 лет, что, если применить эти цифры к общему количеству пользователей интернета в мире, составило бы больше половины мирового населения. Наибольшая доля онлайн-потребителей видеоконтента по-прежнему приходится на YouTube. Примерно 3 миллиарда человек смотрят хотя бы одно видео в месяц на этой платформе. Количество просмотров ТВ-контента через интернет тоже продолжает расти. По свежим данным GlobalWebIndex, две трети интернет-пользователей в возрасте от 16 до 64 лет сегодня смотрят ТВ-шоу и фильмы в сервисах по подписке [8]. Пользователи Интернета в Казахстане по сведениям того же GlobalWebIndex:

– в январе 2020 года в Казахстане насчитывалось 14,73 миллиона пользователей Интернета.

– число пользователей Интернета в Казахстане увеличилось на 637 тысяч (+4,5 %) в период с 2019 по 2020 год.

– проникновение интернета в Казахстане в январе 2020 года составило 79 %.

Следовательно, если в середине 20 века исследователи писали о распространении информации, в том числе культурных кодов, через телевидение, радио, то сейчас большее влияние имеет Интернет. В связи с этим возникает новый дискурс. Некоторые исследователи сообщают о закате массовой культуры и возникновении чего-то нового [9]. Согласно их мнению, если основными чертами массовой культуры являлись примитивизация отражения человеческих отношений, социальный максимализм, культ успеха, развлекательность и сентиментальность [10, с. 198], то ценностями

сетевой культуры становятся индивидуализм, персонализация пространства, инновации и творческий подход. Нельзя не согласиться с одним из российских исследователей А. А. Фокиным. Автор, говоря о закате массовой культуры в эпоху Интернета, аргументирует данный факт тем, что в сети нет монополии на тиражирование, которое, как известно, является признаком массовой культуры. «Появление всемирной паутины и развитие сервисов, которые позволяют пользователям самим создавать контент, может поколебать традиционные правила игры» [9]. Теперь каждый может выложить ролик и получить мировое признание. С одной стороны это увеличивает популярность и создает так называемые «мемы», но с другой стороны существенным является предпочтение тех или иных культурных кодов. Человек не знакомый с этим «мемом» как бы выпадает из данного культурного поля.

С другой стороны, Интернет во многом остается местом притяжения массовой культуры. Анализ влияния Интернета на создание культурного контента нашего времени это доказывает. Хотелось бы провести параллели с телевидением, так как Интернет есть часть СМИ. Наиболее подробно анализ влияния телевидения на культурное восприятие современности предложил французский философ-постмодернист Жан Бодрийяр, в работе «Экстаз коммуникации», которая была опубликована в 1983 году. Данная работа представляется актуальной для понимания влияния феномена Интернета в сегодняшней культурной ситуации. Говоря о тенденциях современной, как пишет он в кавычках «культуры», философ постулирует, что с приходом телевидения происходит замена «сценической игры, с его формами выразительности и соревновательности на формы риска и головокружения» [11]. Философ характеризует современную культуру телевидения как объект массового потребления. Мы наблюдаем эти черты восприятия мира в потоках сетевой жизни, которые включают традиционные новостные каналы, музыку, кино и т.д.

В Интернете к традиционным формам выражения культурных предпочтений добавились блоги, сайты, чаты и т.п. это порождает новая тип коммуникация, где зритель-пользователь может там же поделиться впечатлением, прочитать комментарии и даже вступить в диалог. На этом и строится новый тип коммуникации. Возникает диалог глобального масштаба на уровне анонимного личного отношения к объекту. Коммуникация уже невозможна без такой индивидуализации.

Можно предположить, происходит разрушение общего коммуникативного поля. Большинство современных серверов являются персонализированными, то есть, каждый пользователь может выбрать, к какой группе присоединится,

и какие культурные коды разделять. Персонализм проявляется в создании культурных кодов. Меммы, доступность, тиражируемость, шаблонность. Персонализм также связан с постмодернистским определением гипертекста, нарратива. Интернет как второй, (или уже третий) после реального, текст, где каждый может реализовать свою индивидуальность.

И последнее, с распространением Интернета, сетевые коммуникации влияют на человека массы все сильнее, это изменение более глубокое, чем было во времена популярности телевидения. По словам Ж. Бодрийяра, влияние телевидения и сетевых коммуникаций велико и губительно, «слишком велика близость всего и вся, грязная неупорядоченность связей всего, что касается, облакает и пронзает без сопротивления – не без ауры приватной защиты, нет даже собственного тела, чтобы защищать его.... Это конец внутреннего и интимного, выпячивание и прозрачность мира, который пересекает его без всяких преград. Он более не способен проводить границу своего собственного существования, не способен разыгрывать пьесу себя самого, не способен творить себя как зеркало. Отныне он лишь чистый экран, переключающийся центр для всех сетей влияния» [11]. Мы наблюдаем в современном мире, что как и телевидение, Интернет лишает чувства приватности, человек – пользователь сети лишен собственного тела, он часть сети.

Результаты и обсуждение

Современные исследования типологии культуры связаны с идеей глобализации, главная роль в которой отведена средствам массовой коммуникации и цифровым технологиям.

В современном мире происходит переходный этап в эволюции массовой культуры, так как меняется сама форма передачи массовой культуры – это сегодня в основном Интернет. Последний рассматривается как новая технология, как сложная реальность, оказывающая влияние на самые разные аспекты современной культуры. На этой основе возникает новый дискурс о возникновении нового типа культуры в пространстве современной социокультурной деятельности, где распространение Интернета, сетевой культуры с принципами персонализации, индивидуализации, ведут к изменению массовой культуры, однако Интернет продолжает развивать многие концепты массовой культуры, такие как шаблонность, доступность, тиражирование, массовизация сознания и т.д. В связи с распространением Интернета стереотипы массовой культуры не могут оставаться актуальными. Культурные индустрии современности создаются в персонализированной сети Интернета. Интернет можно рассматривать как медиакультуру современного глобального мира, отвечающую ее запросам, таким как

направленность на индивидуализм, культ самовыражения, персонализация пространства. При этом сохраняются черты массовой культуры – стандартизация продуктов и стереотипизация сознания, направленность на массовое потребление. Массовый человек в Интернете создаёт мифы, которые становятся гиперреальностью, новым нарративом в глобальном масштабе, так как Интернет как известно стирает границы.

Выводы

В результате исследования были выявлены некоторые особенности эволюции массовой культуры и понимания феномена Интернета, а также обозначены направления развития массовой культуры в эпоху Интернета, а именно:

- обобщены концептуальные характеристики массовой культуры;
- сформулированы основные подходы в понимании эволюции массовой культуры;
- даны основные интерпретации понятия «Интернет»;
- выявлены переходные явления в современной массовой культуре, связанные с распространением Интернета.

Для понимания эволюции массовой культуры в эпоху Интернета сложным и наиболее важным является проблема определения самого понятия «Интернет». С одной стороны традиционно, предлагается рассматривать феномен Интернета как часть СМИ, то есть как передатчик информации и массовой культуры в том числе. Согласно этой теории, Интернет является средством передачи массовой культуры, который увеличивает во много раз массовость, доступность и шаблонность масскультура. С другой стороны предлагается увидеть изменения коммуникационных форм. Согласно этого подхода, Интернет является не просто средством распространения информации, но это такая форма коммуникации, которая стирает границы массовой культуры и влияет на создание нового этапа культуры человека, который разрушает стереотипы масскультура.

Таким образом, в современном глобальном мире Интернет является не просто одним из коммуникационных технологий, сетевая культура проникает во все стороны жизни общества. И хотя существует предположение о закате массовой культуры, но Интернет во многом остаётся местом массовой культуры. С распространением Интернета, сетевые коммуникации влияют на человека массы все сильнее. Интернет является каналом для модификации культурных стереотипов массовой культуры, продолжая вслед за телевидением выполнять функцию фабрики по производству виртуальной реальности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Акопян, К. З., Захаров, А. В., Кагарлицкая, С. Я. и др.** Массовая культура : учеб. пособие [Текст]. – М. : Альфа-М; –2004. – 304 с. (В пер.)
- 2 **Шапинская, Е. Н.** Массовая культура : теории и практики : монография [Текст]. – М. : Согласие, 2017. – 386 с.
- 3 **Абдигалиева, Г. К., Токтаров, Б.** СМИ как фактор манипуляции массовым сознанием [Текст] // Вестник КазНУ Серия философия. Серия культурология. Серия политология. – 2012. – № 4.
- 4 **Abdulina, N., Abisheva, A.** Spiritual values transformation of kazakh culture : from tradition to modernity // Journal of Philosophy, Culture and Political Science. – 2018. – № 4 (66). – P. 69–75.
- 5 **Туркина, В. Г., Антонова, Е. Л.** Массовая культура в ее современных феноменах [Текст] // Наука. Искусство. Культура. – 2019. – №3 (23).
- 6 **Бобова, Л. А.** Мануэль Кастельс : влияние сетевого общества на характер социальных коммуникаций [Текст] // Вестник МГИМО. – 2013. – № 5 (32).
- 7 **Пелипенко, А. А.** Интернет как феномен эволюции культуры [Текст] // Власть. – 2015. – № 1.
- 8 <https://www.web-canape.ru/business/internet-2020-globalnaya-statistika-i-trendy/> [Электронный ресурс].
- 9 **Фокин, А. А.** Интернет как закат массовой культуры? [Текст] // Медиасреда. – 2012. – №7.
- 10 **Литвинова, Е. Н.** Массовая культура и массовая коммуникация в современном информационном пространстве : к проблеме взаимодействия [Текст] // Знание. Понимание. Умение. – 2010. – № 1.
- 11 **Jean Baudrillard.** Ecstasy of Communication. The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture. Ed. N. Foster. Port Townsend : Bay Press, 1983. – P. 126–133. (Tr. John Johnston). – Перевод с английского : Д. В. Михель. // Электронная публикация : Центр гуманитарных технологий. – 20.12.2008.
- 12 **Ортега-и-Гассет, Х.** Восстание масс [Текст]. – М. : АСТ, 2002. – 506 с.
- 13 **Хоркхаймер, М., Адорно, Т.** Культурная индустрия. Просвещение как способ обмана масс [Текст] – М. : Ad Marginem, 2016. – 104 с.
- 14 **Адорно, Т., Хоркхаймер, М.** Диалектика просвещения. Философские фрагменты [Текст] // Перевод на русский язык : М. Кузнецова. – СПб., 1997.
- 15 **Зак, М. Х.** Кино : личность и личное [Текст] – М. : Искусство, 1980. – 200 с.
- 16 **Белл, Д.** Грядущее постиндустриальное общество [Текст] – М. : Academia, 2004. – 788 с.

17 **Хевеши, М. А.** Толпа, массы, политика : историко-философский очерк [Текст] – М. : ИФ РАН, 2001. – 223 с.

18 **Маклюэн, М.** Галактика Гуттенберга : становление человека печатающего [Текст] – М. : Академический Проект: Фонд «Мир», 2005. – 217 с.

19 **Кастельс, М.** Информационная эпоха : экономика, общество, культура [Текст]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

20 **Нуржанов, Б. Г., Ержанова, А. М.** Что такое Cultural Studies? [Текст] // Вестник КазНУ Серия философия. Серия культурология. Серия политология. – 2010. – № 1. – Том 34. – С. 169–175.

21 Влияние Интернета на сознание и структуру знания [Текст] – М., 2004. – 239 с.

REFERENCES

1 **Hakobyan, K. Z., Zakharov, A. V., Kagarlitskaya, S. Ya. etc.** Mass culture : manual [Text]. – Moscow : Alpha-M, 2004. – 304 p.

2 **Shapinskaya, E. N.** Mass culture : theories and practices : monograph [Text]. – Moscow : Consent, 2017. – 386 p.

3 **Abdigaliev, G. K., Toktarov, B.** Mass media as a factor of manipulation of mass consciousness [Text]. In Bulletin of KazNU Philosophy series. Cultural Studies series. Political Science series. – 2012. – № 4.

4 **Abdulina, N., Abisheva, A.** Spiritual values transformation of kazakh culture : from tradition to modernity. In Journal of Philosophy, Culture and Political Science. – 2018. – № 4 (66). – R. 69–75.

5 **Turkin, V. G., Antonova, E. L.** Popular culture in its modern phenomena [Text]. In Science. Art. Culture. – 2019. – № 3 (23).

6 **Bobova, L. A.** Manuel Castels : the influence of the network society on the nature of social communications [Text]. In MGIMO Bulletin. – 2013. – № 5 (32).

7 **Pelipenko A. A.** Internet as a phenomenon of culture evolution [Text]. In Power. – 2015. – № 1.

8 <https://www.web-canape.ru/business/internet-2020-globalnaya-statistika-i-trendy/> [Electronic resource].

9 **Fokin, A. A.** The Internet as the decline of mass culture? [Text]. In Media environment. – 2012. – № 7.

10 **Litvinova, E. N.** Mass culture and mass communication in the modern information space : on the problem of interaction [Text]. In Knowledge. Understanding. Ability. – 2010. – № 1.

11 **Jean Baudrillard.** Ecstasy of Communication. The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture. Ed. H. Foster. Port Townsend : Bay Press, 1983. – P. 126–133. (Tr. John Johnston). – Translated from English by D. V. Mikhel. – Electronic publication : Center for Humanitarian Technologies. – 20.12.2008.

12 **Ortega y Gasset, H.** The Uprising of the masses [Text] – Moscow : AST, 2002. – 506 p.

13 **Horkheimer, M., Adorno, T.** Cultural industry. Enlightenment as a way of deceiving the masses [Text] – Moscow : Ad Marginem, 2016. – 104 p.

14 **Adorno, T., Horkheimer, M.** Dialectics of Enlightenment. Philosophical fragments [Text]. In Translated into Russian by M. Kuznetsova. – St. Petersburg, 1997.

15 **Zak, M. X.** Cinema : personality and personal [Text] – Moscow : Iskusstvo, 1980. – 200 p.

16 **Bell D.** The coming post-industrial society [Text] – Moscow : Academia, 2004. – 788 p.

17 Khevishi M. A. Crowd, masses, politics : a historical and philosophical essay [Text]. – Moscow : IF RAS, 2001. – 223 p.

18 **McLuhan, M.** Gutenberg Galaxy: the Formation of a printing man [Text]. – Moscow : Academic Project: Mir Foundation, 2005. – 217 p.

19 **Castels, M.** The Information Age: economy, Society, Culture [Text]. – Moscow : Higher School of Economics, 2000. – 608 p.

20 **Nurzhanov, B. G., Yerzhanova, A. M.** What is cultural studies? [Text]. In Bulletin of KazNU Philosophy series. Cultural Studies series. Political Science series. – 2010. – No. 1. – Volume 34. – P. 169–175.

21 The influence of the Internet on consciousness and the structure of knowledge [Text] – М., 2004. – 239 p.

Материал поступил в редакцию 17.12.21.

Б. Т. Смагулова¹, Г. Т. Артыкбаева²

^{1,2}Торайғыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

Материал 17.12.21 баспаға түсті.

ИНТЕРНЕТ ДӘУІРІНДЕГІ БҰҚАРАЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ КЕҢІСТІГІНІҢ ӨЗГЕРУІ

Ғаламдық Интернет желісінің таралу дәуіріндегі бұқаралық мәдениеттің эволюциясы талданады. Бұқаралық мәдениеттің

тұжырымдамалық сипаттамалары көрсетілген. Интернеттің таралуымен өтпелі құбылыстар қазіргі танымал мәдениетте көрінетініне баса назар аударылады. Интернет байланыс және ақпарат беру құралы ретінде ғана емес, ең алдымен әлеуметтік-мәдени өмірдің көптеген аспектілеріне әсер ететін фактор ретінде қарастырылады. Белгілі бағыттармен қатар, ғаламдық желінің таралуына байланысты бұқаралық мәдениетті зерттеу пайда болады. Бұл көзқарастар осы зерттеуде бұқаралық мәдениеттің жай-күйін өтпелі деп түсінуге арналған материалдар ретінде пайдаланылды. Өтпелі кезең бұқаралық мәдениеттің құлдырауы немесе интернет дәуіріндегі оның өрісінің кеңеюі ретінде түсініледі. Экран мәдениетінен желіге ауысудың кейбір ерекшеліктері және қазіргі мәдениеттің эволюциясы үшін осы ауысудың салдары қарастырылады. Әлемде және Қазақстанда интернет тұтынушыларының үлесін арттыру туралы статистикалық деректер ұсынылған. Теледидар мен Интернеттің қазіргі заманғы адамның жаппай тұтынушы ретіндегі санасына әсерін талдау жасалады. Тұтыну мәдениетінің осы тасымалдаушыларының ортақтықтары мен ерекшеліктері атап өтіледі. Қазіргі заманғы әлеуметтік-мәдени іс-әрекеттің кеңістігі туралы тұжырымдар жасалады, онда Интернеттің таралуы, жекелеңдіру, даралау принциптері бар желілік мәдениет бұқаралық мәдениеттің өзгеруіне әкеледі, бірақ Интернет бұқаралық мәдениеттің көптеген тұжырымдамаларын дамытуды жалғастыруда, Мысалы, шаблон, қол жетімділік, тираждау, сананың бұқаралыққа айналуы және т.б. Интернеттің таралуына байланысты бұқаралық мәдениеттің стереотиптері өзекті бола алмайды. Біздің заманымыздың мәдени салалары жеке Интернет желісінде құрылады.

Кілтті сөздер: бұқаралық мәдениет, ғаламдық Интернет желісі, ақпараттық қоғам, медиа мәдениет, виртуалды шындық, экран мәдениеті, желілік мәдениет, теледидар.

B. T. Smagulova¹, G. T. Artikbaieva²

^{1,2}Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 17.12.21.

CHANGING THE SOCIO-CULTURAL SPACE OF MASS CULTURE IN THE INTERNET ERA

The evolution of mass culture in the era of the spread of the global Internet is analyzed. The conceptual characteristics of mass culture are indicated. The emphasis is placed on the fact that with the spread of the Internet, transitional phenomena are manifested in modern popular culture. The Internet is considered not only as a means of communication and transmission of information, but primarily as a factor affecting many aspects of socio-cultural life. It is emphasized that along with well-known trends, there are studies of mass culture associated with the spread of the global network. These views are used in this study as materials for understanding the state of mass culture as a transitional one. Transitivity is understood as the decline of mass culture or as the expansion of its field in the Internet era. Some features of the transition from screen culture to network culture and the consequences of this transition for the evolution of modern culture are considered. Statistical data on the increase in the share of Internet consumers in the world and Kazakhstan are presented. The analysis of the influence of television and the Internet on the consciousness of a modern person as a mass consumer is given. Both general and distinctive features of these consumer culture translators are emphasized. Conclusions are drawn about the space of modern socio-cultural activity, where the spread of the Internet, network culture with the principles of personalization, individualization, lead to a change in mass culture, but the Internet continues to develop many concepts of mass culture, such as template, accessibility, replication, mass consciousness, etc. Due to the spread of the Internet, stereotypes of mass culture cannot remain relevant. The cultural industries of our time are created in a personalized Internet network.

Keywords: mass culture, global Internet, information society, media culture, virtual reality, screen culture, network culture, television.

ГРНТИ 04.21.81

<https://doi.org/10.48081/NIFE2050>**А. А. Бейсенова¹, Е. Н. Дзюренич²**^{1,2}Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова,
Республика Казахстан, г. Караганда**РЕГУЛИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ
В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА НА
ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ КАРАГАНДИНСКОЙ
ОБЛАСТИ**

В данной статье рассматриваются вопросы регулирования социально-трудовых отношений на промышленных предприятиях Карагандинской области, на основе проведенного социологического исследования. Как показывает мировая практика конструктивное взаимодействие между субъектами трудовых отношений возможно на основе социального партнерства, которое и стало развиваться во многих отраслях промышленности и занятости. Важно отметить, что развитие института социального партнерства на промышленных предприятиях значительно отличается от других сфер деятельности. Тяжелые и вредные условия труда, труд, связанный с риском для здоровья и жизни рабочего, определяют объем социальных обязательств работодателя. Как показывает практика, перед профсоюзами, рабочими всегда встает проблема преодоления противоречий с работодателем по вопросам оплаты труда, ее индексации с учетом инфляции, расширения пакета социальных гарантий, выполнения условий коллективного договора руководством предприятия. Посредством вмешательства государства в переговорный процесс стороны приходят к консенсусу, тем самым подтверждая, что социальная ответственность предпринимателей остается на низком уровне. В статье приводятся некоторые результаты социологического исследования проведенного с помощью массового опроса и глубинных интервью на промышленных предприятиях Карагандинской области.

Ключевые слова: социологическое исследование, социальное партнерство, ответственность, работодатель, государство, наемные работники.

Введение

Система социального партнерства направлена на удовлетворение и соблюдение интересов и потребностей всех участников трудового процесса, начиная от согласования пунктов коллективного договора до решения трудовых споров. Упадок экономики, политическая дезорганизация 90-х годов повлекли за собой закрытие предприятий, рост безработицы, увеличение числа маргинальных слоев, рост социальной напряженности в обществе. В тот период времени продажа предприятий с их долгами иностранным инвесторам была адекватным решением властей. Это позволило выжить моногородам и приступить к восстановлению социально-экономических процессов в регионе. Выплата долгов, восстановление рабочих мест, решение социальных проблем города, развитие инфраструктуры стабилизировало обстановку в области. Государство заключает с работодателями соглашения, в которых описываются развитие города, содержание социальных объектов, благотворительная (спонсорская) помощь спортсменам, юношеским организациям и т.д. Однако кризис 2008 года обострил социальные проблемы на предприятиях, что заставило государственные органы вступить в переговорный процесс с иностранными инвесторами. Помимо этого, на протяжении всего периода независимости наблюдается высокий уровень травматизма и несчастных случаев со смертельным исходом на всех промышленных предприятиях области.

В свою очередь работодатель требует приложения усилий со стороны государства и наемных рабочих для получения прибыли и покрытия расходов. Характерная черта металлургического комплекса республики – почти полная концентрация и монополизация производств и контрольных пакетов акций в руках иностранных инвесторов. Результат: компании готовы вывозить сырье, но не поддерживать проекты по его переработке на территории страны. В металлургическом комплексе практически отсутствуют промышленные производства наукоемких, высокотехнологичных материалов.

Междисциплинарный и многогранный характер исследования требует обращения к широкому кругу источников по различным направлениям научного знания. Научное осмысление проблем социального партнерства в системе трудовых отношений находит отражение в различных междисциплинарных областях: юриспруденции, экономической теории, политологии, истории, философии, социологии и др. Для анализа

социального партнерства, вопросов трудового регулирования применяется теория рациональности М. Вебера [1], теория рамочного порядка К. Хоманна [2], теория трансформации К. Поланьи [3], теория структуризации Э. Гидденса [4], теория занятости Дж. Голдтропа [5], теория прекариата Г. Стэндинга [6].

Материалы и методы

Для сбора и анализа информации использовались глубинные интервью с руководителями профсоюзных организаций (всего 6 интервью), массовый опрос работников предприятий (выборка – 500). Исследование проведено с использованием анкетного метода и глубинных интервью, на промышленных предприятиях Карагандинской области.

Результаты и обсуждение

Мы попытались выяснить мнение респондентов, их оценку деятельности государственных органов в решении социальных вопросов и социальной политики на предприятиях. Распределение ответов на вопрос: «Какое влияние имеют государственные органы на социальную политику (социальная защита работников предприятия) Вашего предприятия?» Большая часть респондентов (69 %) считают, что государственные органы оказывают определяющее влияние на социальную политику, проводимую предприятием, на котором они работают.

Отметим также, что положительное отношение к участию государства в реализации социальных программ на предприятии объясняется возрастом опрашиваемых, так основная часть респондентов в возрасте от 30 до 45 лет (38 % опрошенных), это то, поколение, которое хорошо знает, как жестко советское государство регламентировало реализацию социальной политики предприятием.

Распределение ответов респондентов по оценке степени контроля государственных органов по направлениям социальной политики подтверждает наше предположение о желании респондентов видеть в качестве участника, «третьей стороны», представителей государства в производственной деятельности предприятия. Это дает ощущение стабильности, существовании гарантий по защите интересов рабочих. Отвечая на вопрос: «Насколько Вас удовлетворяет работа государственных органов по защите прав наемных рабочих на Вашем предприятии?», большая часть опрошенных (44,5 %) указала, что они удовлетворены работой государственных органов по защите и соблюдению их трудовых прав.

Можно предположить, что оценка деятельности государственных органов происходит на основе конфликтных, спорных ситуаций, происходивших в целом, в отрасли, а не на том конкретном предприятии, на котором работают опрошенные. Вмешательство представителей власти

всегда обеспечивает нахождение компромисса, удовлетворение требований недовольных, протестующих сотрудников предприятия. Представители государственных структур всегда нацелены на решение проблемы мирным путем, нахождению диалога, в не причинении вреда экономическому состоянию предприятия. Тогда как менеджмент предприятия при возникновении спорных, конфликтных ситуаций придерживается сугубо рационального подхода, связанного с логикой «выгодно-невыгодно».

Отсюда следует, что в современных казахстанских условиях, роль государства как одного из важных субъектов социального партнерства значительна. И выбранная политика вмешательства государства в экономику является все еще благоразумной. Однако, как показывает мировая практика, государственный патернализм уместен в определенных пределах.

Так, для выявления степени удовлетворенности работой государственных органов по вопросам социальной защиты наемных работников и социальной политики мы задавали респондентам ряд вопросов: «Удовлетворены ли Вы проделанной государственными органами работой, в связи с Вашим обращением?». Так, 53 % опрошенных остались недовольны тем участием, которое приняли государственные органы в разрешении той проблемы, с которой обратились опрошенные. Недовольных респондентов мужского пола – 12 %, женского пола – 9 %. Распределение ответов по возрастам не показало корреляции. Но профессиональный статус показал, что число недовольных больше среди представителей рабочих – 10 %, чем среди ИТР – 4 %.

Возможно формальный, основанный на юридических законах, подход к решению проблем, возникающих в процессе работы на крупном предприятии, не вызывает у опрошенных ощущения справедливости в отношении тех решений, которые принимаются по итогам разбирательств. Кроме того, как показывает практика разрешения конфликтных ситуаций на производстве в Казахстане, в случае индивидуальных конфликтов работника с руководством предприятия, представители государственных органов либо придерживаются нейтральной позиции, либо встают на защиту руководства. В случае же массовых протестов искиваются возможности удовлетворения интересов протестующих и принуждение руководства предприятия удовлетворить требования. Таким образом, в ходе эмпирического исследования мы подтвердили основную исследовательскую гипотезу об определяющей роли государства в трудовых отношениях на промышленных предприятиях Казахстана.

Для выяснения специфики взаимодействия наемных работников и работодателя гайд интервью и вопросник содержали блок вопросов касающихся удовлетворенности трудом, трудовых отношений. Вопрос: «За

последние два года, при возникновении трудовых споров (конфликтов), каким образом принимались решения?» был направлен на выявления способов разрешения трудовых споров и конфликтов на промышленных предприятиях. Основная часть опрошенных указала, что при возникновении трудовых споров или конфликтов наиболее часто организуются встречи руководства с рабочими (55,1 %).

К сожалению, встречи руководства предприятия с рабочими - это достаточно формализованный, но привычный метод налаживания коммуникации между руководством предприятия и рабочими, от которого, зачастую, участники не ожидают никакого эффекта. Этот метод заимствован из советского прошлого и реализуется сегодня по тому же сценарию, при котором руководство предприятия в качестве реакции на ситуацию конфликта агрессивно увещевает рабочих, призывая их «понять» и принять ситуацию, а аудитория молча принимает информацию к сведению.

Отвечая на вопрос: «Как Вы думаете, если возникнет трудовой спор (конфликт) на Вашем предприятии будут ли удовлетворены Ваши требования, предъявляемые работодателю?» большая часть опрошенных считает, что в случае возникновения трудового спора/конфликта их требования будут полностью удовлетворены (51,8 %), значительная часть опрошенных уверена, что их требования удовлетворят частично (27,7 %). Тех, кто считает, что их требования будут проигнорированы 12,04 %. 37 % мужчин и 15 % женщин также уверены в удовлетворении своих требований в случае спора, конфликта. Распределение ответов с учетом возраста, профессионального статуса, стажа работы, уровня дохода демонстрирует некоторую позитивную динамику.

Одной из исследовательских задач было определение роли коллективного договора в трудовом процессе, в связи, с чем нас интересовало мнение работников относительно роли данного документа в защите прав наемных работников. «Имеются ли в Вашем коллективном договоре пункты, которые Вы бы хотели изменить?»

Анализ распределения показывает его двойственный характер, с одной стороны, коллективный договор составлен настолько справедливо, что не возникает желания вносить в него коррективы, с другой стороны многие из опрошенных не знакомы с текстом коллективного договора и/или плохо ориентируются в его содержании. Наше предположение подтверждает и отсутствие ответов на следующий вопрос, № 24: «Напишите, пожалуйста, 3 наиболее важных пункта Вашего коллективного договора, которые Вы бы хотели изменить», на который ни один из опрошенных не ответил.

В ходе проведенного исследования мы хотели определить роль профсоюзов в решении социально-трудовых проблем наемных работников. Профсоюзы являются единственным представительским органом интересов рабочих. Мы задали респондентам и информантам в ходе глубинного интервью вопрос: «Как бы Вы оценили роль профсоюзов в защите Ваших трудовых прав?»

Респонденты и информанты оценили роль профсоюзов в защите своих прав как незначительную (68,6 %), что подтверждает нашу гипотезу о незначительном влиянии профсоюзных организаций на защиту и соблюдение трудовых прав рабочих предприятия.

«Если вспомнить историю, то в 90-е годы коллективные договоры оказывали влияние на регулирование трудовых отношений ровно в той мере, в какой профсоюзы адаптировали свою деятельность к новым условиям. Как правило, там, где распускались профсоюзы, прекращалась и практика заключения коллективных договоров. Я считаю, что важную роль в развитии коллективно-договорных отношений на предприятиях должна играть государственная политика и стратегия администрации в сфере трудовых отношений. Результатом, которого должно быть активная деятельность профсоюзных организаций» (Информант 1).

«Профсоюзные лидеры должны отвечать за существенное оздоровление социально-экономической обстановки на всех предприятиях отрасли» (Информант 3).

Инструментарий исследования содержал блок вопросов, направленный на выявление степени удовлетворенности условиями труда, исполняемыми трудовыми обязанностями и оплатой труда. Как показали результаты исследования профессиональные обязанности наемных работников устраивают лишь 3 % опрошенных, частично не устраивают – 55 %, не устраивают – 24 %, частично устраивают – 18 %. Также, согласно полученным данным, большинство опрошенных не устраивают их профессиональные обязанности (79 %), а тех, кого устраивают, всего 21 %. Это очень тревожные данные, т.к. они дают понять, что большинство трудящихся испытывают хроническое недовольство теми профессиональными обязанностями, которые на них возложены. Это, несомненно, сказывается на качестве труда, на общем климате в трудовом коллективе, на степени конфликтности и удовлетворенности трудом.

Гендерная специфика распределения ответов показывает, что недовольных мужчин больше, чем недовольных женщин (43 % против 27 %), профессиональный статус показывает, что представители ИТР менее недовольны (12 %), чем представители рабочих профессий (38 %). Стаж

работы также повлиял на распределение мнений. Так, те, кто работает менее года и до 5 лет, недовольны выполняемыми профессиональными обязанностями чаще (17 %), чем те, кто работает 16 лет и больше (6 %). Схожая ситуация сложилась и в отношении удовлетворенности условиями труда. Распределение ответов респондентов: «Удовлетворяют ли Вас условия труда на Вашем предприятии?» скорее нет, чем да – 53 %, нет – 25 %, скорее да, чем нет – 8 %, да – 12 %.

Так, респонденты мужского пола чаще не удовлетворены условиями труда, чем женщины (31 % против 18 %). Те, кто занимает высокие профессиональные статусы, более удовлетворены условиями труда (25 %), чем те, кто находится внизу профессиональной пирамиды (8 %). В целом, можно констатировать, что большинство респондентов, принявших участие в нашем исследовании, не могут удовлетворить свои более высокие потребности в профессиональной деятельности или это достаточно проблематично для большинства из них.

Что касается неудовлетворенности оплатой труда, то она коррелирует с общей неудовлетворенностью профессиональными обязанностями и условиями труда. Скорее не удовлетворяет – 61 %, скорее удовлетворяет – 22 %, полностью не удовлетворяет – 10 %, полностью удовлетворяет – 7 %. Отметим влияние социально-демографических параметров. Так, чем старше возраст респондента, тем более он удовлетворен размером заработной платы, и наоборот (23 % против 12 %). Женщины более довольны оплатой своего труда, чем мужчины (63 % против 41 %). Представители ИТР более довольны оплатой своего труда (19 %), чем представители рабочих профессий (7 %). Возрастной критерий, стаж работы и уровень доходов не показал значимой корреляции ответов.

Одним из показателей стабильности предприятия и его устойчивого развития является уровень удовлетворенности наемных работников коллективом, социально-психологическим климатом на предприятии, степенью участия коллег в решении производственных вопросов и личных проблем. Так, распределение ответов опрошенных на вопрос: «Удовлетворяет ли Вас коллектив (смена, бригада) в котором Вы работаете?» показывает, что только 33,3 % опрошенных удовлетворены своим коллективом, 61,2 % не устраивает и 5,5 % затруднились с ответом на данный вопрос. Отсюда следует, что социально-психологический климат в коллективе оставляет желать лучшего. Топ-менеджмент предприятий должен задуматься об улучшении каналов взаимодействия с наемными рабочими, создания благоприятных условий для рабочих.

Выводы

Таким образом, опираясь на результаты глубинного интервью и анкетного опроса, можно сформулировать следующие рекомендации:

– в связи с тем, что институт социального партнерства проходит процесс становления и инициирован государством, то именно представителям государственных органов необходимо взять на себя обязательства по артикуляции требований к работодателям;

– результаты и количественного опроса, и результаты интервью, показали, что основная претензия работников – устаревшее промышленное оборудование. Средств, которые работодатель направляет на покупку нового оборудования, явно недостаточно. Принудить работодателя закупать новое оборудование невозможно, но создать определенные условия, при которых работодатель станет мотивированным к планомерной замене оборудования, возможно;

– количество работников на промышленных предприятиях огромно, работая в разных подразделениях компании, они не ощущают себя частью единого коллектива. Так, в процессе опроса основная доля респондентов отметила, что социально-психологический климат в коллективе крайне напряженный. Работодателю следует понимать, что социально-психологический климат крайне важен для организации полноценной трудовой жизни. Работодателям необходимо обратить внимание на создание системы корпоративных ценностей, повышение социального имиджа предприятия;

Проведенное исследование позволяет сделать выводы об актуальности социологического анализа социального партнерства в системе трудовых отношений на промышленных предприятиях. Несмотря на теоретическую и эмпирическую проработанность отдельных аспектов социального партнерства в Казахстане существует потребность в комплексном исследовании данного социального института, направленном на интеграцию существующих подходов и практик.

Принцип социального партнерства законодательно регламентирован как основа регулирования трудовых отношений, однако государство фактически поощряет ту систему отношений, при которой персонал рассматривается не как ресурс развития организации, а как статья экономии.

Проведенный социологический анализ показывает, что важными факторами институционализации социального партнерства стали активизация рабочего и профсоюзного движения, целенаправленная государственная социальная политика, объективная потребность в социальном консенсусе

в условиях обострения кризисов и угрозы как для отдельно взятой отрасли промышленности, так и для всей системы.

Социальное партнерство в сфере трудовых отношений на промышленных предприятиях в Казахстане на современном этапе проходит стадию становления как самостоятельный социальный институт и формирует свою нормативно-правовую и организационную специфику. Но функционирование данного института затруднено в силу консерватизма повседневных практик трудящихся, основных участников данного социального института. Именно поэтому государство берет на себя организующую функцию, налаживая взаимодействие между работодателями и работниками.

Развитие практики заключения коллективных договоров, постепенное превращение их из формальных атрибутов управления трудовыми отношениями в подлинные механизмы согласования и защиты интересов социальных партнеров происходит столь же постепенно и частично, как и изменение природы традиционных профсоюзов, что в целом способствует устойчивому развитию экономики, поступательному росту ВВП страны, позволяющим Казахстану оказывать все виды помощи странам-партнерам.

Перспективами развития института социального партнерства в Казахстане должно стать всестороннее развитие институтов гражданского общества и их равноправного партнерства с государством и бизнес-сообществом. Среди важнейших задач для достижения поставленной цели является необходимость создания системы гармоничных, равноправных и партнерских отношений между неправительственными организациями, бизнес-сектором и государством.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Вебер, М.** Протестантская этика и «дух капитализма» // Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
- 2 **Хоманн, К., Бломе-Дрез, Ф.** Экономическая этика и этика предпринимательства 1992. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // www.krotov.info (19.06.2017)
- 3 **Поланьи, К.** Великая трансформация : политические и экономические истоки нашего времени. – СПб. : Алетейя, 2002. – 315 с.
- 4 **Гидденс, Э.** Устроение общества : Очерк теории структуризации. 2-е изд. – М. : Академический Проект, 2005. – 528 с.
- 5 **Goldthorpe, J., McKnight, A.** The economic basis of social class. – Sociology Working Papers. University of Oxford, 2003. – 245 p.

6 **Standing, G.** The precariat : The New Dangerous Class. – London : Bloomsbury Academic, 2011. – 198 p.

7 **Bookman, S., Martens, C.** Responsibilization and governmentality in brand-led social partnerships. // Social Partnerships and Responsible Business : A Research Handbook. – London : Routledge, 2014. – P. 288–305.

8 **Branzei, O., Le Ber, M.J. and** Towards a critical theory of value creation in cross sector partnerships. // Organization, 17 (5). – 2010. – P. 599–629.

9 **Gutierrez, R., Jones, A.** Corporate Social Responsibility in the Promotion of Social Development : Experiences from Asia and Latin America. – Inter-American Development Bank, 2004.

10 **Seitanidi, M. M.** The politics of partnerships : a critical examination of nonprofit-business partnerships. – Dordrecht : Springer, 2010.

REFERENCES

- 1 **Weber, M.** Protestantskaya etika i «dukh kapitalizma» [Protestant ethics and the «spirit of capitalism»]. In Izbrannyye trudy. [Selected Works]. – Moscow : Progress, 1990. – 808 p.
- 2 **Homann, K., Blome-Drez, F.** Ekonomicheskaya etika i etika predprinimatel'stva [Economic ethics and business ethics]. – 1992. – [Electronic resource]. – Access mode: // www.krotov.info (19.06.2017)
- 3 **Polanyi, K.** Velikaya transformatsiya : politicheskiye i ekonomicheskiye istochniki sovremennosti [The Great Transformation : The Political and Economic Origins of Our Time]. – St. Petersburg : Aletyeya, 2002. – 315 p.
- 4 **Giddens, E.** Struktura obshchestva : Ocherki strukturykh teoriy. [Organization of society : Essay on the theory of structuration]. 2nd ed. – Moscow : Academic Project, 2005. – 528 p.
- 5 **Goldthorpe, J., McKnight, A.** The economic basis of social class. – Sociology Working Papers. University of Oxford, 2003. – 245 p.
- 6 **Standing, G.** The precariat : The New Dangerous Class. – London : Bloomsbury Academic, 2011. – 198 p.
- 7 **Bookman, S., Martens, C.** Responsibilization and governmentality in brand-led social partnerships. In Social Partnerships and Responsible Business : A Research Handbook. – London : Routledge, 2014. – P. 288–305.
- 8 **Branzei, O., Le Ber, M. J.** Towards a critical theory of value creation in cross sector partnerships. In Organization, 17 (5). – 2010. – P. 599–629.
- 9 **Gutierrez, R., Jones A.** Corporate Social Responsibility in the Promotion of Social Development : Experiences from Asia and Latin America. – Inter-American Development Bank, 2004.

10 **Seitanidi, M. M.** The politics of partnerships : a critical examination of nonprofit-business partnerships. – Dordrecht : Springer, 2010.

Материал поступил в редакцию 17.12.21.

А. А. Бейсенова¹, Е. Н. Дзюренч²

^{1,2}Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Материал 17.12.21 баспаға түсті.

ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНЫҢ ӨНДІРІС ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК СЕРІКТЕСТІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК- ЕҢБЕК ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ РЕТТЕЛУІ

Бұл мақалада жүргізілген әлеуметтанулық зерттеу аясында жиналған мәліметтер негізінде Қарағанды облысының өнеркәсіптік кәсіпорындарында әлеуметтік-еңбек қатынастарын реттеу мәселелері қарастырылады. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, еңбек қатынастар аясында туындаған әрекеттер әлеуметтік серіктестік негізінде реттелуі мүмкін, сондықтан осы жүйе өнеркәсіп түрлі салаларында дами бастады. Өнеркәсіптік кәсіпорындарындағы әлеуметтік серіктестік институтының дамуы басқа қызмет салаларына қарағанда айтарлықтай ерекшеленетіндігін айтып оту керек. Ауыр және зиянды еңбек шарттары, жалданбалы жұмысшының денсаулығы мен өміріне тәуекелдердің орын алуы, жұмыс берушінің әлеуметтік міндеттемелер көлемін айқындайды. Тәжірибеге сүйенетін болсақ, кәсіподақтар мен жұмысшылар әрдайым жұмыс берушімен еңбекақы төлеу, инфляцияны ескере отырып еңбек ақыны индексстеу, әлеуметтік кепілдіктер пакетін кеңейту және кәсіпорын басшылығының ұжымдық келісім шарттарын орындау бойынша қиындықтарға тап болатындығы мәлім. Мемлекеттің келіссөздер процесіне араласуына байланысты тараптар консенсусқа келеді, ол кәсіпкерлердің әлеуметтік жауапкершілігі төмен деңгейде екенін дәлелдейді. Мақалада Қарағанды облысының өнеркәсіптік кәсіпорындарында жаппай сауалнама және терең сұхбат әдістері арқылы жүргізілген әлеуметтанулық зерттеудің кейбір нәтижелері келтіріледі.

Кілтті сөздер: әлеуметтанулық зерттеу, әлеуметтік серіктестік, жауапкершілік, жұмыс беруші, мемлекет, жалданбалы жұмысшылар.

А. Beissenova¹, Ye. Dzyurenich²

^{1,2}Academician E. A. Buketov Karagandy University,

Republic of Kazakhstan, Karaganda.

Material received on 17.12.21.

REGULATION OF SOCIAL AND LABOR RELATIONS IN THE SYSTEM OF SOCIAL PARTNERSHIP AT THE INDUSTRIAL ENTERPRISES OF THE KARAGANDA REGION

This article discusses the issues of regulation of social and labor relations at the industrial enterprises of the Karaganda region, based on a sociological study. As world practice shows, constructive interaction between the subjects of labor relations is possible on the basis of social partnership, which began to develop in many industries and employment. It is important to note that the development of the institute of social partnership in industrial enterprises is significantly different from other areas of activity. Severe and harmful working conditions, work associated with a risk to the health and life of the worker, determine the scope of social obligations of the employer. As practice shows, trade unions and workers always face the problem of overcoming contradictions with the employer on issues of remuneration, its indexation taking into account inflation, expanding the package of social guarantees, and fulfilling the conditions of the collective agreement by the company's management. Through the intervention of the state in the negotiation process, the parties come to a consensus, thereby confirming that the social responsibility of entrepreneurs remains at a low level.

Keywords: sociological research, social partnership, responsibility, employer, state, employees.

<https://doi.org/10.48081/KGPQ3560>

***А. Б. Есимова¹, З. Х. Валитова²**

¹Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Республика Казахстан, г. Шымкент;

²Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, Республика Казахстан, г. Караганда

СОЦИОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО ПОВЕДЕНИЯ: РОССИЙСКИЙ ОПЫТ

Одной из тем, которая в последние годы получает большую популярность, является изучение потребительского поведения различных социальных групп. Ее изучением занимаются специалисты различных сфер – экономисты, историки, социологи, психологи. Социологические исследования выявляют особенности потребительского поведения, влияние различных факторов на характер потребительского поведения, ее разнообразные аспекты. В данной статье проанализирована тематика, используемые исследовательские методы в российских социологических исследованиях потребительского поведения. Можно отметить, что подавляющее большинство авторов проводят собственные эмпирические исследования и в меньшей степени осуществляют вторичный анализ данных. Тематика исследований довольно разнообразна – покупка одежды, книг, лекарств, на онлайн платформах, в торгово-развлекательных центрах и др. В территориальном разрезе подавляющее большинство социологов ограничиваются проведением исследования в одном регионе. Также можно отметить, что большинство исследователей изучают потребительские предпочтения городских жителей. Во многих работах объектом исследования является молодежь (прежде всего студенческая молодежь). Большинство исследователей применяют один социологический метод и чаще всего это анкетный опрос. Исследования российских социологов показывают, что внутри социальной группы существуют различные модели потребительского поведения.

Ключевые слова: потребительское поведение, социологическое исследование, опрос, российский опыт, молодежь.

Введение

В последние годы тема потребительского поведения стала актуальной и ее различные аспекты явились исследовательской темой для социологов. В современных обществах происходят значительные изменения, в том числе и в потребительском поведении. Исследования потребительского поведения, его характеристик, основных тенденций позволяет выявить эти социальные изменения. Социологическое исследование потребительского поведения включает в себя изучение мотивов, факторов покупок товаров, получение каких-либо услуг в связи с социальной ролью, социальным статусом потребителя, а также потребление как действие, связанное с ценностными установками, идентичностью, стилем жизни современного общества.

Материалы и методы

В России создана большая эмпирическая база исследований потребительского поведения. На основе социологических исследований российских социологов проведен анализ исследуемых аспектов потребительского поведения и социологических методов, которые применялись в данных исследованиях. При их анализе были применены такие методы как анализ, сравнение и обобщение.

Результаты и обсуждение

Российские социологи на современном этапе активно эмпирически изучают потребительское поведение молодежи. В исследовании городской молодежи в г. Уфа (N=400 чел. от 18 до 35 лет, выборка квотная, 2009 г.) [1] авторы, применив в своем исследовании социально-психологический анализ, выделили несколько типов потребителей. В исследовании, проведенном под руководством Журавлевой Л. А. (анкетный опрос, N=221 студентов; фокус-группа, г. Екатеринбург, 2018 г.) [2] были выявлены новые тенденции последних лет – такие как критическое отношение молодежи к потребительству (к так называемому консьюмеризму) и их ориентированность на здоровый образ жизни. Вместе с тем, социолог Красова Е. Ю., осуществив вторичный анализ социологического исследования (N=260 студентов пяти вузов, выборка квотно-пропорциональная, г. Воронеж, 2012 г.) [3], сделала выводы, о том, что для большинства студентов предпочтителен внешний вид товара, что они подвержены влиянию рекламы и что среди них все больше распространяется такой вид времяпрепровождения как шопинг в торговых центрах. То есть мы видим самые различные тенденции, подчас противоречивые среди представителей молодой генерации.

Надо заметить, что российскими социологами проводятся исследования, посвященные самым различным субъективным и объективным аспектам потребительского поведения молодежи. Социологи Грунт Е. В., Мухутдинова А. И. провели исследование среди учащихся, студенческой и работающей молодежи,

с целью определения влияния трендов моды на приобретение ими модной одежды (анкетный опрос, N=350 чел., выборка многоступенчатая, квотная, пропорциональная; полустандартизованное интервью, N=20 информантов, г. Екатеринбург, 2015-2016 гг.) [4]. Данное исследование показало, что с одной стороны, наблюдается стремление к покупкам трендовых вещей, чтобы «казаться своими в группе ровни» [4, с. 38], с другой стороны – равнодушие и с третьей – рационализм при покупке одежды. Кроме того, авторы выявили новый тренд – покупка модной одежды через интернет-магазины. В другом исследовании студенты Бурятского государственного университета (опрос, N=150 студентов, выборка квотная, 2016 г.) [5] отметили, что не следуют путем демонстративного потребления и не обуславливают свой статус посредством покупок брендовой одежды. Во многом это связано с тем, что они финансово зависят от родителей. Брендовую одежду в основном покупают те студенты, которые получают соответствующую финансовую поддержку от родителей. Исследователь Доржиева И. Ц. отмечает, что студенты при покупке в основном уделяют внимание цене и качеству товара.

Что касается изучения влияния рекламы на потребительское поведение молодежи, то и здесь накоплен значительный социологический материал. Российский исследователь Афанасьева Ю. Л. провела социологическое исследование, опрос (N=357) среди студентов вузов г. Пенза в 2007 г. [6] в ходе которого выявила преимущественно негативное отношение к рекламе. Исследователь отмечает, что молодежь считает самым важным в потребительском решении личное мнение, основанное на собственном опыте. Социологи Афанасьева Ю. Л., Кошарная Г. Б. (опрос, N=300 студентов государственных и коммерческих вузов, квотная выборка, г. Пенза, 2011 г.) [7] проанализировали влияние референтных групп (родители, друзья, знакомые и др.) на потребительское поведение студенческой молодежи.

Интерес представляет и изучение потребительского поведения на рынке образовательных услуг. Исследователи Хлабыстова Н. В. и Корягин И. С. провели вторичный анализ результатов социологического исследования ВЦИОМ [8] с целью выявления стратегий поведения абитуриентов на рынке образовательных услуг.

К слабоизученным темам можно отнести исследование потребительского поведения молодежи на книжном рынке. Акулич М. М., Губин С. С. и Ильина И. В. по результатам исследования (анкетный опрос, N=204 чел., выборка целевая, г. Тюмень, 2018 г.) [9] выделили два кластера: первый – малочисленный, при выборе книг они обращают внимание на различные параметры (автор, содержание книги, его дизайн, издатель, цена и т.д.); второй – многочисленный, для них важна цена, содержание и наличие книги в магазине.

Ряд социологических исследований касаются посвящено изучению потребительского поведения тинэйджеров. Так, Солодникова Н. В. по результатам исследования (анкетный очный групповой опрос, N=442 чел., выборка целевая, метод «снежного кома», гт. Москва, Мытищи, Пушкино, Иваново, Чебоксары, 2018 г.) [10] отмечает, что половина респондентов-подростков удовлетворена суммой карманных денег от родителей и что деньги они тратят в основном на канцелярские товары, услуги мобильной связи и посещение кафе. Факторы влияния на потребительское поведение подростков, а также роль семьи в потребительской социализации исследовала социолог Шадрин С. В. (опрос, подростки 12–17 лет, Архангельская область, 2007 г.) [11]. В приложении к статье имеется анкета (делается очень редко, но полезна для других исследователей).

Намного реже, чем молодежь объектом исследования являются дети, ученики младших классов. Исследователь Новожилова М. А. провела исследование потребительской социализации школьников в возрасте 8-12 лет на примере их онлайн-покупок (онлайн-опрос в детской социальной сети, N=1273 ребенка) [12]. На основе кластерного анализа были выделены следующие типологии потребительского поведения детей в Интернете: 1) «осторожные» (редко осуществляют интернет-покупки, а если и делают, то только под присмотром взрослых, это самая многочисленная группа); 2) «продвинутые» (активно совершают покупки в интернет магазинах); 3) «рациональные» (респонденты самой младшей возрастной группы, которые тратят меньше всего денег).

Как видно из предыдущего социологические исследования по изучению потребительского поведения проводятся в различных регионах России. Лапшинова К. В. и Панявин А. В. в 2016–2017 гг. провели опрос среди жителей Московской области [13]. Авторы выявили, что треть респондентов предпочитает расплачиваться наличными деньгами и что в потребительском поведении у респондентов с высоким и низким экономическим положением существуют определенные различия. Так, при покупке дорогого товара одни предпочитают взять кредит или накопить деньги, а другие отказываются от покупки или предпочитают более доступный по цене его аналог. Также выявили популярность ипотечного кредитования.

Перспективной и актуальной темой для изучения является потребительское поведение на рынке фармацевтических товаров и услуг. Исследователь Василенко О. В. (опрос, N=245 чел., выборка случайная, г. Волгоград, 2010 г.), изучая потребление на фармрынке, пришла к выводу, что население подвергается серьезным рискам на протяжении всего процесса покупки лекарств. Такому потреблению исследователь дает определение, как «рисковое потребительское

поведение» [14]. Исследователь Ткаченко О. В. выявляет факторы, которые влияют на покупателей лекарственных средств. В своем исследовании (анкетирование, N=245 жителей, случайная выборка, г. Волгоград) она выявила корреляцию между двумя переменными – (1) покупка лекарственных средств и (2) уровень образования потребителя [15]. Так, люди с высшим образованием больше доверяют врачам и отечественным лекарствам, а люди со средним образованием – рекламе и импортным препаратам. Кроме того, и уровень дохода влияет на потребительское поведение: чем ниже доход, тем больше обращаются к врачу, чем выше – к провизору в аптеке. В большинстве случаев выбор аптеки обусловлен близким расположением к дому и низкими ценами.

Также исследователи анализируют потребительское поведение и в контексте показного (демонстративного) потребления. В таком аспекте социолог Шайдакова Н. В. (проблемно ориентированное слабоструктурированное интервью, N=40 женщин) [16] изучила выбор женщинами нижнего белья и пришла к выводу, что ее цена в представлениях женщин связана с социальным статусом.

Выводы

Анализ вышеуказанных российских социологических исследований позволяет сделать вывод о том, что в подавляющем большинстве были проведены собственные эмпирические исследования, где чаще всего применялись количественные социологические исследования. Редко встречаются исследования, основанные на анализе вторичных данных (впрочем, это касается не только исследований потребительского поведения). В большинстве российских исследований характер и особенности потребительского поведения изучают через осуществление разнообразных покупок – модной одежды, книг, лекарственных препаратов, ювелирных изделий и др. Российские социологические исследования потребительского поведения социальных групп чаще всего проводятся в одном регионе и в большинстве случаев в городской местности. Объектом социологического исследования является студенческая молодежь. В большинстве исследований авторы выделяют типологии потребительского поведения, демонстрируя степень его неоднородности внутри изучаемой социальной группы.

Сегодня потребительское поведение под влиянием различных факторов претерпевает существенные изменения. Это, безусловно, дифференцирует исследовательский фокус и усиливает необходимость проводить разнообразные социологические исследования относительно потребительского поведения среди различных социальных групп, среди людей с разными ценностными установками, стилями жизни и др.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Самарбаева, Н. К.** Потребительское поведение городской молодежи : социально-психологический анализ [Текст] // Вестник Башкирского университета. – 2010. – Т. 15. – № 2. – С. 511–516.

2 **Журавлева, Л. А. и др.** Потребительское поведение молодежи : новые тенденции (исследование в вузах Екатеринбурга) [Текст] // Муниципалитет : экономика и управление. – 2019. – № 3 (28). – С. 80–89.

3 **Красова, Е. Ю.** Потребительские практики воронежских студентов (социологическая зарисовка [Текст] // Вестник Воронежского государственного университета. Серия : История. Политология. Социология. – 2012. – № 2. – С. 36–44.

4 **Грунт, Е. В., Мухутдинова, А. И.** Потребительское поведение молодежи при выборе модной одежды [Текст] // Tempus et Memoria. – 2017. – Т. 12. – № 1 (161). – С. 26–38.

5 **Доржиева, И. Ц., Мисайлова, В. В.** Факторы потребительского поведения студенческой молодежи : социологический анализ [Текст] // Теория и практика общественного развития. – 2017. – № 5. – С. 23–25.

6 **Афанасьева, Ю. Л.** Влияние рекламы на потребительское поведение молодежи [Текст] // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки. – 2009. – № 1. – С. 44–51.

7 **Афанасьева, Ю. Л., Кошарная, Г. Б.** Влияние референтных групп на потребительское поведение студенческой молодежи [Текст] // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки. – 2012. – № 1 (21). – С. 116–125.

8 **Хлабыстова, Н. В., Корягин, И. С.** Стратегии потребительского поведения абитуриентов на рынке образовательных услуг [Текст] // Научные труды КубГТУ. – 2019. – № 7. – С. 221–227.

9 **Акулич, М. М., Губин, С. С., Ильина, И. В.** Потребительское поведение молодежи на книжном рынке (на материалах социологических исследований в г. Тюмени в 2018 г.) [Текст] // Siberian Socium / Сибирский социум. – 2018. – Т. 2. – № 2. – С. 45–53.

10 **Солодников, Н. В.** Особенности потребительского поведения подростков : социологический анализ [Текст] // Вестник РГГУ. Серия «Философия. Социология. Искусствоведение». – 2020. – № 1 (20). – С. 49–52.

11 **Шадрина, С. В.** Потребительское поведение подростков : основные факторы влияния [Текст] // Вестник Санкт-Петербургского университета. Менеджмент. – 2009. – № 2. – С. 53–91.

12 **Новожилова, М. А.** Потребительское поведение детей в Интернете [Текст] // Экономическая социология. – 2011. – Т. 12. – № 1. – С. 81–103.

13 **Лапшинова, К. В., Панявин, А. В.** Потребительские паттерны поведения современных россиян : социологический анализ [Текст] // Социально-гуманитарные технологии. – 2018. – Т. 5. – № 1. – С. 26–31.

14 **Василенко, О. В.** Рисковое потребительское поведение при покупке лекарственных средств (на примере Волгограда) [Текст] // Вестник экономики, права и социологии. – 2011. – № 2. – С. 185–187.

15 **Ткаченко, О. В.** Факторы формирования потребительского поведения на региональном фармацевтическом рынке России : опыт социологического исследования [Текст] // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки. – 2012. – № 2. – С. 71–80.

16 **Шайдакова, Н. В.** Гендерные аспекты психологии потребительского поведения : анализ женского «демонстративного потребления» [Текст] // Женщина в российском обществе. – 2013. – № 2 (67). – С. 49–52.

REFERENCES

1 **Samarbaeva, N. K.** Potrebiteľ'skoe povedenie gorodskoi molodezhi : sotsial'no-psikhologicheskii analiz [Consumer behavior of urban youth: a socio-psychological analysis] [Text]. In Vestnik Bashkirskogo universiteta. – 2010. – Т. 15. – № 2. – P. 511–516.

2 **Zhuravleva, L. A. i dr.** Potrebiteľ'skoe povedenie molodezhi : novye tendentsii (issledovanie v vuzakh Ekaterinburga) [Consumer behavior of young people : new trends (Research in the universities of Yekaterinburg)] [Text]. In Munitsipalitet : ekonomika i upravlenie. – 2019. – № 3 (28). – P. 80–89.

3 **Krasova, E. Iu.** Potrebiteľ'skie praktiki voronezhskikh studentov (sotsiologicheskaiia zarisovka) [Consumer practices of Voronezh students (sociological sketch)] [Text]. In Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Serii : Istoriiia. Politologiiia. Sotsiologiiia. – 2012. – № 2. – P. 36–44.

4 **Grunt, E. V., Mukhutdinova, A. I.** Potrebiteľ'skoe povedenie molodezhi pri vybore modnoi odezhdy [Consumer behavior of young people when choosing fashionable clothes] [Text]. In Tempus et Memoria. – 2017. – Т. 12. – № 1 (161). – P. 26–38.

5 **Dorzhieva, I. Ts., Misailova, V. V.** Faktory potrebiteľ'skogo povedeniia studencheskoi molodezhi : sotsiologicheskii analiz [Consumer Behavior Factors of Student Youth : Sociological Analysis] [Text]. In Teoriiia i praktika obshchestvennogo razvitiia. – 2017. – № 5. – P. 23–25.

6 **Afnas'eva, Iu. L.** Vliianie reklamy na potrebiteľ'skoe povedenie molodezhi [Influence of Advertising on Consumer Behavior of Youth] [Text]. In Izvestiia vysshikh uchebnykh zavedenii. Povolzhskii region. Obshchestvennye nauki. – 2009. – № 1. – P. 44–51.

7 **Afnas'eva, Iu. L., Kosharnaia, G. B.** Vliianie referentnykh grupp na potrebiteľ'skoe povedenie studencheskoi molodezhi [The influence of reference groups on the consumer behavior of student youth] [Text]. In Izvestiia vysshikh uchebnykh zavedenii. Povolzhskii region. Obshchestvennye nauki. – 2012. – № 1 (21). – P. 116–125.

8 **Khlabytova, N. V., Koriagin, I. S.** Strategii potrebiteľ'skogo povedeniia abiturientov na rynke obrazovatel'nykh uslug [Strategies of consumer behavior of applicants in the educational services market] [Text]. In Nauchnye trudy KubGTU. – 2019. – № 7. – P. 221–227.

9 **Akulich, M. M., Gubin, S. S., Il'ina, I. V.** Potrebiteľ'skoe povedenie molodezhi na knizhnom rynke (na materialakh sotsiologicheskikh issledovaniia v g. Tiumeni v 2018 g.) [Consumer behavior of young people in the book market (based on sociological research in Tyumen in 2018)] [Text]. In Siberian Socium /Sibirskii sotsium. – 2018. – Т. 2. – № 2. – P. 45–53.

10 **Solodnikova, N. V.** Osobennosti potrebiteľ'skogo povedeniia podrostkov : sotsiologicheskii analiz [Features of consumer behavior of adolescents: sociological analysis] [Text]. In Vestnik RGGU. Seriiia «Filosofiiia. Sotsiologiiia. Iskusstvovedenie». – 2020. – № 1 (20). – P. 49–52.

11 **Shadrina, S. V.** Potrebiteľ'skoe povedenie podrostkov : osnovnye faktory vliianiia [Consumer behavior of adolescents : the main factors of influence] [Text]. In Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Menedzhment. – 2009. – № 2. – P. 53–91.

12 **Novozhilova, M. A.** Potrebiteľ'skoe povedenie detei v Internetе [Consumer behavior of children on the Internet] [Text]. In Ekonomicheskaiia sotsiologiiia. – 2011. – Т. 12. – № 1. – P. 81–103.

13 **Лапшинова, К. В., Панявин, А. В.** Потребительские паттерны поведения современных россиян: социологический анализ [Consumer Behavior Patterns of Contemporary Russians: Sociological Analysis] [Text]. In Sotsial'no-gumanitarnye tekhnologii. – 2018. – Т. 5. – № 1. – P. 26–31.

14 **Vasilenko, O. V.** Riskovoe potrebiteľ'skoe povedenie pri pokupke lekarstvennykh sredstv (na primere Volgograda) [Risky consumer behavior when buying medicines (for example, Volgograd)] [Text]. In Vestnik ekonomiki, prava i sotsiologii. – 2011. – № 2. – P. 185–187.

15 **Tkachenko, O. V.** Faktory formirovaniia potrebiteľ'skogo povedeniia na regional'nom farmatsevticheskom rynke Rossii : opyt sotsiologicheskogo issledovaniia

[Factors of the formation of consumer behavior in the regional pharmaceutical market of Russia : the experience of sociological research] [Text]. In *Izvestiia vysshikh uchebnykh zavedenii. Povolzhskii region. Obshchestvennye nauki.* – 2012. – № 2. – P. 71–80.

16 **Shaidakova, N. V.** Gendernye aspekty psikhologii potrebitel'skogo povedeniia: analiz zhenskogo «demonstrativnogo potrebleniia» [Gender Aspects of the Psychology of Consumer Behavior: Analysis of Women's «conspicuous consumption»] [Text]. In *Zhenshchina v rossiiskom obshchestve.* – 2013. – № 2 (67). – P. 49–52.

Материал поступил в редакцию 17.12.21.

*А. Б. Есимова¹, З. Х. Валитова²

¹Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.

²Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Материал 17.12.21 баспаға түсті.

ТҰТЫНУШЫЛЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЗЕРТТЕУ: РЕСЕЙЛІК ТӘЖІРИБЕСІ

Соңғы жылдары үлкен танымалдылыққа ие болған тақырыптардың бірі – әртүрлі әлеуметтік топтардың тұтынушылық мінез-құлқының зерттеуі. Оны зерттеумен әртүрлі саланың мамандары – экономистер, тарихшылар, әлеуметтанушылар, психологтар айналысады. Әлеуметтанулық зерттеулер тұтынушылық мінез-құлқының ерекшеліктерін, тұтынушылық мінез-құлқының сипатына әртүрлі факторлардың әсерін, оның әртүрлі аспектілерін анықтайды. Бұл мақалада тұтынушылық мінез-құлқы респейлік әлеуметтанулық зерттеулерде қолданылатын зерттеу әдістері, тақырыптары талданады. Айта кету керек, авторлардың басым көпшілігі өздерінің эмпирикалық зерттеулерін жүргізеді және аз дәрежеде деректерге қайта талдау жасайды. Зерттеу тақырыбы әртүрлі – киім, кітап, дәрі-дәрмек сатып алу, онлайн платформаларда, сауда және ойын-сауық орталықтарында және т.б. аумақтық тұрғыдан әлеуметтанушылардың басым көпшілігі бір аймақта зерттеу жүргізумен шектеледі. Зерттеушілердің көпшілігі қала тұрғындарының тұтынушылық талғамдарын зерттейтінін атап өтуге болады.

Көптеген жұмыстарда зерттеу объектісі жасстар (ең алдымен студент жасстар) болып табылады. Зерттеушілердің көпшілігі бір социологиялық әдісті қолданады және көбінесе сауалнама болып табылады. Респейлік әлеуметтанушылардың зерттеулері әлеуметтік топтың ішінде тұтынушылық мінез-құлқының әртүрлі модельдері бар екенін көрсетеді.

Кілтті сөздер: тұтынушылық мінез-құлқы, әлеуметтанулық зерттеу, сауалнама, респейлік тәжірибе, жасстар.

*А. Б. Yessimova¹, Z. Kh. Valitova²

¹South Kazakhstan State Pedagogical University, Republic of Kazakhstan, Shymkent;

²Academician E. A. Buketov Karaganda University, Republic of Kazakhstan, Karaganda.

Material received on 17.12.21.

SOCIOLOGICAL RESEARCH OF CONSUMER BEHAVIOR: RUSSIAN EXPERIENCE

One of the topics that has been gaining popularity in recent years is the study of consumer behaviour of various social groups. It is studied by specialists from various fields – economists, historians, sociologists, psychologists. Sociological studies reveal the features of consumer behavior, the impact of various factors on the nature of consumer behavior, its various aspects. This article analyzes the topic, research methods used in Russian sociological studies of consumer behavior. It can be noted that the vast majority of authors conduct their own empirical research and, to a lesser extent, perform secondary data analysis. The research topics are quite diverse – buying clothes, books, medicines, on online platforms, in shopping malls, etc. Territorially, the vast majority of sociologists limit their research to a single region. It can also be noted that most researchers study the consumer preferences of urban dwellers. In many works, the object of research is young people (primarily students). Most researchers use one sociological method and most often it is a questionnaire survey. Research by Russian sociologists shows that there are different patterns of consumer behaviour within a social group.

Keywords: consumer behavior, sociological research, survey, Russian experience, youth.

<https://doi.org/10.48081/KVPA6462>**Hayati Tufekcioglu¹, P. G. Жаябаева², Г. Ш. Султанова³**¹ Университет Арел,

Турция, г. Стамбул;

^{2,3} Торайғыров университет,

Республика Казахстан, г. Павлодар

СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ИНТЕРНЕТ-КУЛЬТУРЫ

В данной статье речь идет о современном обществе, где ключевую роль играет информация, ее источники и пути распространения. Одним из таких источников информации является интернет. Исследователи анализируют значимость и особенности существования интернет-культуры как важного социального феномена современности. Недавние политические события лишний раз подчеркнули значимость интернета в нашей жизни. Число пользователей всемирной паутины ежегодно увеличивается и не только в нашей стране. В связи с чем встает вопрос изучения и анализа условий и факторов функционирования интернет-культуры.

М. Кастельс как ведущий аналитик информационной эпохи пишет о том, что и общественное производство, и интернет определяются культурой, понимая под культурой интернета культуру создателей интернета. Нельзя не упомянуть о потребителях-пользователях, которые не принимают непосредственного участия в совершенствовании Интернета, но их активность оказывает влияние на систему в целом. Современные исследователи опираются на разные подходы и анализируют феномен интернет-культуры с точки зрения философии, социологии, педагогики, культурологии. По этой причине отсутствует единое определение данного феномена и интернет-культуру рассматривают в разных аспектах. Белых И. Н. выделяет 3 основных функции интернета в культуре: кумулятивную, отражающую, формирующую. Ряд других авторов пишут о социологии интернета. Проблема функционирования интернет-культуры актуальна для каждого члена современного общества и требует своего дальнейшего изучения.

Ключевые слова: интернет, интернет-культура, информационная культура, виртуальный мир, коммуникация, современное общество, образование.

Введение

В последнее воскресенье января во всем мире отмечается Международный День БЕЗ Интернета (International Internet-Free Day), главная цель которого – полностью отвлечь людей от компьютеров и глобальной сети, чтобы хотя бы один день прожить в «реальном» мире. Этот факт наталкивает на размышления о месте и роли интернета в нашей жизни. Пандемия и вынужденная изоляция способствовали росту пользователей интернета в Казахстане, так как многие работники и учащиеся школ, колледжей и вузов были вынуждены работать и учиться дистанционно. В январе 2021 года число пользователей интернета в РК составило 15,47 млн чел, увеличившись на 5 % (741 тыс. чел.) с начала 2020 года. В начала 2021 года охват интернета составляет уже 81,9 %.

Интернет заслуженно называют полезной технологией современности, однако, несмотря на его важную роль в профессиональной деятельности, образовании и т.п., исследователи указывают и на негативные факторы влияния на социум. В их число входят распространение ложной информации, нарушение конфиденциальности, обилие легкодоступных порнографических материалов, различные виды интернет-зависимости, приводящие к возникновению трудностей социализации, сложности в приобретении и налаживании коммуникативных связей. Грамотное, обдуманное использование ресурсов интернета предполагает определенный уровень развития интернет-культуры. Нужно отметить и тот факт, что пока нет единого общепринятого понимания интернет-культуры, и это указывает на сложность данного феномена, недостаточную его изученность.

Недавние политические события дали возможность почувствовать, насколько сильно наше существование завязано на активном функционировании виртуального мира. Элементарные финансовые операции, профессиональная деятельность, общение с близкими, не говоря уже о доступности информации для работы и обучения, осложнились или стали невозможными в отсутствие интернета. Феномен виртуального мира имеет весьма специфическое значение в реальном мире. Согласно данным за 2020 год число интернет-пользователей значительно увеличилось в связи с пандемией.

Согласно данным доклада Международного союза электросвязи (МСЭ) от ноября 2021 года, несмотря на увеличение числа пользователей интернета

в мире, у 37 процентов жителей планеты отсутствует такая возможность, что означает, что 2,9 млрд человек никогда не пользовались услугами мировой паутины.

В Казахстане начало эпохи интернета датируется сентябрем 1994 года. На сегодняшний день доля пользователей сети интернет от общего числа населения в возрасте 6–74 лет только по Павлодарской области составляет 93 %. Поэтому вполне закономерным будет вопрос о социальных аспектах пользования интернетом, о культуре как интернета, так и интернет-пользователей.

В последнее время активизируются процессы исследования социологии интернета и проблем, с ним связанных, к примеру, интернет-зависимое поведение, свобода в интернете, виртуальные сообщества как новые формы социальной жизни, религиозные действия в киберпространстве, компьютерная преступность и многое другое. Для реализации образовательных целей разрабатываются учебные программы и курсы по социологии интернета, культуре интернет-коммуникации, пишут статьи и учебные пособия.

Материалы и методы

Информатизация, массовые коммуникации являются важными характеристиками современного общества. Сеть интернет как глобальный ресурс открывает разнообразные возможности для общения, работы, учебы, социального взаимодействия. Именно это разнообразие без навыков правильного отбора информации, использования принципов критического мышления может привести не только к положительным результатам. Поток информации значителен и постоянно увеличивается, поэтому становятся необходимыми знания законов информационной среды и умение ориентироваться в массивах информации. Вполне обоснованным представляется возникновение потребности в формировании информационный культуры. Начнем с введения рабочего определения: информационная культура – умение целенаправленно работать с информацией и использовать для ее получения, обработки и передачи компьютерную информационную технологию, современные технические средства и методы [1].

Мануэль Кастельс, ведущий аналитик информационной эпохи и сетевого общества, социолог, исследователь интернета как среды нового сетевого общества понимает под культурой Интернета культуру (то есть «набор ценностей и убеждений, определяющих поведение человека») его создателей. По мнению ученого, интернет-культуре присуща четырехслойная иерархическая структура: 1) техномеритократическая культура; 2) культура хакеров; 3) культура виртуальной общины; 4) предпринимательская культура

[2]. Опираясь на данную структуру интернет-культуры, М. Кастельс дает ей следующее развернутое определение: «...это культура, построенная на технократической вере в прогресс человечества под воздействием технологии, принятая сообществами хакеров, развивающимися на основе свободного и открытого технологического творчества, внедренная в виртуальные сети, ставящие своей целью построение нового общества, и материализованная вдохновленными прибылью предпринимателями в творениях новой экономики» [2].

Многосторонность и динамичность интернет-культуры подтверждается разнообразием подходов к ее изучению: с точки зрения философии, культурологии, социологии, педагогики. Так, Белых И. Н. выделяет 3 аспекта в системе взаимосвязи интернета и культуры:

1 Компьютерная сеть выступает как средство хранения и передачи образцов человеческой культуры во всем многообразии, без ограничений.

2 Интернет отражает целостную динамику культуры.

3 Как сложный динамичный культурный феномен, интернет затрагивает не только сферу развития информационных технологий, но и его влияние на саму культуру, массовое сознание людей, язык и т.д.

На основании выделенных аспектов Белых обозначает наиболее общие социокультурные функции Интернета: кумулятивную, отражающую, формирующую.

В. Нечипуренко и В. Касьянов в учебнике «Социология интернета» характеризуют ее как очень молодую дисциплину и выделяют 2 подхода к изучению феномена сети интернет. Согласно первому, интернет выступает как «инструмент коммуникации и информации», второй подход трактует интернет как «среду социальных отношений».

Д. Стребков (к.с.н., ВШЭ) еще в 2005 году поднимает вопрос о необходимости преподавания предмета «Социология интернета» в вузах, в рамках которого предполагается изучение не столько теоретических вопросов по истории интернета и информационного общества, но и прикладных, к примеру, киберпространства как особой социальной, психологической и культурной среды, социально-психологические аспекты поведения индивида в киберпространстве, интернет как образовательный ресурс и т.д.

А. В. Чугунов в работе «Социология Интернета: методика и практика исследования интернет-аудитории» рассматривает данный феномен, обращая особое внимание на развитие инфраструктуры мирового Интернета, динамику роста интернет-аудитории в мире, а также на методические вопросы проведения социологических исследований интернет-пользователей.

Некоторые авторы подходят к анализу возможностей интернета с позиции выделения его положительных и отрицательных сторон (Емельянова С. Г., Прокудин Д. Е., Эрштейн Л. Б. и др).

Результаты и обсуждения

Влияние интернета на образование весьма значительно. Интернет-технологии обладают возможностью сделать процесс обучения доступным и быстрым для любого пользователя. Интернет, с одной стороны, это всемирная библиотека информации, мощный образовательный ресурс, с другой – каналом распространения знаний.

Дистанционное образование сегодня приобретает особую актуальность, поскольку перенос обучения в новый формат был экстренным и необходимым в условиях пандемии. Для обеспечения непрерывности обучения в сложившихся условиях закрытия учебных заведений остро встал вопрос использования интернет-коммуникаций. Учебные заведения разных уровней были вынуждены осваивать и внедрять новые формы обучения. Высшие учебные заведения, в частности, Торайғыров университет, перешли на использование дистанционных образовательных технологий (dot.psu.kz).

Современный уровень информационной культуры оказывает значительное влияние на качество жизни человека, на повышение социального и профессионального статуса человека, увеличивает свободу действий. Важными показателями уровня информационной культуры являются конкретные навыки использования технических устройств, способности использовать компьютерные технологии в своей деятельности, умение работать с информацией (поиск и анализ) из различных источников. Из опыта дистанционного обучения (на примере Торайғыров университет) можно сделать вывод о том, что студенты плохо справляются с поиском и подбором источников информации по изучаемым дисциплинам. А также у них возникают затруднения с оформлением и передачей найденного материала. Преобладает механическое копирование без анализа источника и характера информации.

Торайғыров университет придерживается принципов Академической честности в соответствии с Кодексом академической честности. Однако, обучающиеся не всегда следуют данным принципам, например, в письменных работах, экзаменационных ответах используют выдержки из текстов без указания авторов.

Интернет-культура охватывает не только распространение информации, но и выступает как пространство, где соединяются информация и коммуникация. К специфическим свойствам сетевой структуры относят мультимедийность, интерактивность и гипертекстуальность.

В основе мультимедийности лежит распространение информации в виде текста, изображений, аудио- и видеозаписей.

Интерактивность ориентирована на взаимодействие пользователя с другими пользователями и возможного влияния на содержание интернет-ресурса.

Гипертекстуальность предоставляет возможность пользователю самостоятельного определения уровня развернутости информации по выбранной теме.

В современном обществе с его ориентацией на информацию востребовано знание английского языка, поскольку на этом языке представлено большая часть программных продуктов, реализуется интерфейс пользователей с основными видами глобальных информационных ресурсов, осуществляется профессиональное взаимодействие с операционными системами компьютеров [3].

Выводы

Согласно данным социологического республиканского исследования, проведенного осенью 2020 г., услугами Интернета пользуются 93,1 % опрошенных казахстанцев. На первом месте стоит просмотр новостей и получение нужной информации, более половины опрошенных проводят время в социальных сетях. Порядка 45,8 % респондентов поддерживают общение через интернет, 42,7 % – прослушивание музыки или просмотр видео-контента, один из десяти увлекается онлайн играми. Около трети опрошенных используют возможности интернета для самообразования/учебы, каждый пятый – пользуется услугами магазинов, банков и т.п. Еще 18,4 % получают электронные государственные услуги, не выходя из дома.

Пользователи интернета осуществляют социальные коммуникации, получают нужную информацию и образование, экономят таким образом время и силы. Но нельзя не учитывать и негативные последствия. По данным сайта Хабар 24 за 2021 год количество интернет-преступлений в Казахстане выросло на 80 %. С января 2021 года в сети было совершено больше 17 тысяч мошеннических операций.

Проблема формирования интернет-культуры актуальна для каждого члена современного общества. Для активной и плодотворной жизни в информационном обществе с детства следует начинать процесс приобщения к информационной культуре.

Феномен интернет-культуры требует дальнейшего комплексного изучения, так как в современных исследованиях рассматривают ее отдельные стороны. Вследствие сложности, подвижности, неоднозначности вполне объяснимым видится отсутствие общепринятого определения данного

понятия. По мере развития самой интернет-культуры формируются и систематизируются знания о ней.

В современном обществе объемы знаний, информации постоянно увеличиваются. Пользователи сталкиваются с проблемой эффективного поиска и доступа к нужной информации, что становится осуществимым в условиях применения современных технологий хранения и предоставления информации. К основным компонентам информационной культуры в сфере поиска Прокудин Д. Е. относит знание о том, как осуществлять поиск информации на разных электронных ресурсах, как производить цитирование, а также уважительное отношение к чужой интеллектуальной собственности.

Благодаря свойствам мультимедийности, интерактивности и гипертекстуальности интернет способствовал формированию нового типа социальных связей, развитию нового типа СМИ. Интернет не обладает государственными границами, поэтому возникают новые объединения по интересам, разнообразным темам и т. д., создается своя киберкультура.

Культура включает в себя общечеловеческий опыт, а также способы и формы передачи этого опыта, интернет как способ хранения и передачи информации является элементом структуры современной культуры. Кроме того, интернет представляет собой такой способ организации содержания культуры, который может влиять и изменять эту культуру.

Экран и гипертекст приводят к появлению культуры, лишенной границ между науками, искусствами; такую культуру, в которой у каждого человека есть возможность влиять на текст, внося (через компьютер) изменения в изображения на экране, которые доступны и другим участникам процесса.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. **Ерасов, Б. С.** Социальная культурология : пособие для студентов вузов. – М. : Аспект- Пресс, 1998. – С. 538.
2. **Кастельс, М.** Галактика Интернет : Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / Пер. с англ. А. Матвеева под ред. В. Харитонов. – Екатеринбург : У-Фактория (при участии изд-ва Гуманитарного ун-та), 2004. – 328 с. (Серия «Академический бестселлер»). – С. 53–80.
3. **Иванов, А. М.** Информационная культура современного человека [Электронный ресурс]. – https://xn----7sbbfb7a7aej.xn--plai/informatika_11/informatika_materialy_zanytii_11_02.html
4. **Фаблинова, О. Н.** Интернет-культура как социальный феномен современности. – Социологический альманах. – 2016. – С. 264–270.

5 **Белых, И. Н.** К вопросу об определении феномена «интернет-культура» / И. Н. Белых // Красноярский государственный аграрный университет. – 2015. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kgau.ru/new/all/konferenc/konferenc/2015/g9.pdf>. (Дата доступа: 11.02.2022).

6 **Прокудин, Д. Е.** Проблемы формирования информационной культуры. – Вестник Санкт-Петербургского университета. – Сер.6. – 2007. – Вып. 3. – С. 169–173.

7 **Нечипуренко, В. В., Касьянов, В. Н.** Социология интернета : учебник для академического бакалавриата / В. В. Касьянов, В. Н. Нечипуренко. – М. : Издательство Юрайт, 2019. – 424 с.

8 **Новоженина, О. В.** Интернет как новая реальность и феномен современной цивилизации // Влияние Интернета на сознание и структуру знания – М. : ИФ РАН, 2004. – С. 195–215.

9 **Стребков, Д. О.** Социология интернета. Экономическая социология. – 2005. – Т. 6. – № 2.

10 **Копалкина, Т. Г., Лученко, К. В., Новикова, А. А., Санданов, А. Б., Шерстобоева, Е. А.** Культура в Интернете. Интернет-культура. / Культура России. 2000-е годы. – СПб. : Алетея, 2012.

REFERENCES

1. **Yerasov, B. S.** Sotsial'naya kul'turologiya : posobiye dlya studentov vuzov. [Social cultural studies : a manual for university students]. – Moscow : Aspekt- Press, 1998. – P. 538.
2. **Kastel's, M.** Galaktika Internet : Razmyshleniya ob Internete, biznese i obshchestve [The Internet Galaxy] / Per. s angl. A. Matveyeva pod red. V. Kharitonova. – Yekaterinburg : U-Faktoriya (pri uchastii izd-va Gumanitarnogo un-ta), 2004. – 328 p. (Seriya «Akademicheskii bestseller»). – P. 53–80.
3. **Ivanov, A. M.** Informatsionnaya kul'tura sovremennogo cheloveka [Information culture of modern man] [Electronic resource]. – https://xn----7sbbfb7a7aej.xn--plai/informatika_11/informatika_materialy_zanytii_11_02.html
4. **Fablinova, O. N.** Internet-kul'tura kak sotsial'nyy fenomen sovremennosti. [Internet culture as a social phenomenon of our time] Sotsiologicheskii al'manakh, 2016. – P. 264–270.
5. **Belykh, I. N.** K voprosu ob opredelenii fenomena «internet-kul'tura» [To the question of defining the phenomenon of «Internet culture»] / I. N. Belykh // Krasnoyarskiy gosudarstvennyy agrarnyy universitet. – 2015. [Electronic resource]. – <http://www.kgau.ru/new/all/konferenc/konferenc/2015/g9.pdf>. – (Access mode: 11.02.2022).

6 **Prokudin, D. Ye.** Problemy formirovaniya informatsionnoy kul'tury. [Problems of formation of information culture]. In Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. – Ser. 6. – 2007. – Vyp. 3. – P. 169–173.

7 **Nechipurenko, V. V., Kas'yanov, V. N.** Sotsiologiya interneta : uchebnik dlya akademicheskogo bakalavriata [Sociology of the Internet : textbook for academic undergraduate studies] / V. V. Kas'yanov, V. N. Nechipurenko. – Moscow : Izdatel'stvo Yurayt, 2019. – 424 p.

8 **Novozhenina, O. V.** Internet kak novaya real'nost' i fenomen sovremennoy tsivilizatsii [The Internet as a new reality and a phenomenon of modern civilization]. In Vliyanie Interneta na soznaniye i strukturu znaniya. – Moscow : IF RAN, 2004. – P. 195–215.

9 **Strebkov, D. O.** Sotsiologiya interneta. Ekonomicheskaya sotsiologiya. [Sociology of the Internet. Economic sociology]. – 2005. – Т.6. – № 2.

10 **Kopalkina, T. G., Luchenko, K. V., Novikova, A. A., Sandanov, A. B., Sherstoboyeva, Ye. A.** Kul'tura v Internete. Internet-kul'tura. [Culture on the Internet. Internet culture]. In Kul'tura Rossii. 2000-ye gody. – St. Peterburg : Aleteya, 2012.

Материал поступил в редакцию 17.12.21.

Hayati Tufekcioglu¹, P. G. Zhayabaeva², G. Sh. Sultanova³

¹Арел Университеті,

Түркия Стамбул қ.

^{2,3}Торайғыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

Материал 17.12.21 баспаға түсті.

ИНТЕРНЕТ МӘДЕНИЕТІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК АСПЕКТІЛЕРІ

Бұл мақалада ақпарат, оның көздері мен таралу жолдары басты рөл атқаратын қазіргі қоғам туралы айтылады. Сондай ақпарат көздерінің бірі – Интернет. Ғалымдар қазіргі заманның маңызды әлеуметтік құбылысы ретінде интернет мәдениетінің маңызы мен өмір сүру ерекшеліктерін талдайды. Соңғы кездегі саяси оқиғалар интернеттің біздің өміріміздегі маңыздылығын тағы бір мәрте көрсетті. Дүниежүзілік желіні пайдаланушылар саны тек біздің елде ғана емес, жыл сайын артып келеді. Осыған байланысты интернет мәдениетінің қызмет етуінің шарттары мен факторларын зерттеу және талдау мәселесі туындайды.

М. Кастельс ақпараттық дәуірдің жетекші талдаушысы ретінде интернет жасаушылардың мәдениетін интернет мәдениеті деп түсініп, қоғамдық өндіріс те, интернет те мәдениетпен айқындалатынын жазады. Интернетті жақсартуға тікелей қатысы жоқ тұтынушылар-пайдаланушыларды айтпай кетуге болмайды, бірақ олардың белсенділігі жалпы жүйеге әсер етеді. Қазіргі зерттеушілер әртүрлі тәсілдерге сүйеніп, интернет мәдениеті құбылысын философия, әлеуметтану, педагогика, мәдениеттану тұрғысынан талдайды. Осы себепті бұл құбылыстың бірыңғай анықтамасы жоқ және Интернет мәдениеті әртүрлі аспектілерде қарастырылады. Белых И. Н. мәдениеттегі интернеттің 3 негізгі қызметін анықтайды: кумулятивтік, рефлексиялық, қалыптастырушы. Бірқатар басқа авторлар Интернет әлеуметтануы туралы жазады. Интернет мәдениетінің жұмыс істеу мәселесі қазіргі қоғамның әрбір мүшесі үшін өзекті және әрі қарай зерттеуді қажет етеді.

Кілтті сөздер: Интернет, интернет мәдениеті, ақпараттық мәдениет, виртуалды әлем, коммуникация, қазіргі қоғам, білім.

Hayati Tufekcioglu¹, R. G. Zhayabaeva², G. Sh. Sultanova³

¹Istanbul Arel University,

Turkey, Stambul;

^{2,3}Toraighyrov University,

Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Material received on 17.12.21.

SOCIAL ASPECTS OF THE INTERNET CULTURE

This article deals with modern society, where information, its sources and ways of dissemination play a key role. One such source of information is the Internet. Researchers analyze the significance and features of the existence of Internet culture as an important social phenomenon of our time. Recent political events have once again emphasized the importance of the Internet in our lives. The number of users of the World Wide Web is increasing every year and not only in our country. In this connection, the question arises of studying and analyzing the conditions and factors for the functioning of Internet culture.

M. Castells, as a leading analyst of the information age, writes that both social production and the Internet are determined by culture, understanding the culture of the Internet creators as the culture of the Internet. It is impossible not to mention the consumers – users who are not directly involved in the improvement of the Internet, but their activity has an impact on the system as a whole. Modern researchers rely on different approaches and analyze the phenomenon of Internet culture from the point of view of philosophy, sociology, pedagogy, cultural studies. For this reason, there is no single definition of this phenomenon and Internet culture is considered in different aspects. Belykh I. N. identifies 3 main functions of the Internet in culture: cumulative, reflective, formative. A number of other authors write about the sociology of the Internet. The problem of the functioning of the Internet culture is relevant for every member of modern society and requires further study.

Keywords: Internet, Internet culture, information culture, virtual world, communication, modern society, education.

SRSTI 14.51.53

<https://doi.org/10.48081/MNFN7369>

***D. B. Kaikenov¹, E. S. Otar², A. Zh. Beisenova³**

^{1,2}Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan;

³Kazakh University of Economics, Finance and International Trade,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan

DEVELOPMENT OF INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article discusses the internationalization of education: diversification and growth of financial income through attracting foreign students to paid education; expansion of curricula and training of their students in foreign partner universities; expansion of the regional network of the university for the effective use of its resources; improving the quality of education and research through the participation of students and teachers in the international process of knowledge exchange, etc. The development of international interuniversity cooperation makes it possible to organize joint research projects, exchange programs for students and teachers, special programs for foreign students. Most modern universities are involved in international activities, but this is usually the simplest degree of internationalization. At a higher level, the internationalization of higher education can be seen as a process of systematic integration of the international component into education, research and social activities of higher education institutions. In this sense, by no means many institutions, even from large centers of academic education, can be considered international in a true sense.

Keywords: internationalization of education, social and cultural adaptation, personality, language community, international students, language barrier, leisure activities, gender differences.

Introduction

One of the most important modern trends in economic development – internationalization – in relation to the field of higher education, its main forms and characteristics, such as the mobility of students and teachers, the internationalization of curricula and programs, the creation of regional and

international university networks, and the export of educational services are considered. Since the time of itinerant scholars of the late Middle Ages, universities have always been seen as a social and cultural phenomenon, the purpose of which was to spread knowledge outside their territory. Most of the higher educational institutions formed in the 19th and 20th centuries performed their traditional functions of forming professional groups and the local elite, as well as developing science and technology in the national environment. From the second half of the twentieth century, universities have been involved in a powerful movement of educational expansion and democratization of educational opportunities. The massive spread of higher education has come to be seen as a guarantee of the state's competitiveness in the new global economy. Although the students of many countries actively participated in the movement for the independence of their country, its development, modernization and democracy, most universities were subsidized by the state, which also determined their political dependence.

Educational institutions were formed within the framework of state policy and the existing systems of higher education, the methods and procedures for their regulation were adapted to the national economy and culture of specific countries. There is no international higher education system, even if a certain model – American, British or German - is used by other countries to build their own educational system. With the development of the processes of globalization and the internationalization of the economy and business, higher education faced a new task – the training of professional personnel capable of working effectively in the changed conditions of the global market. The internationalization of education pursues various goals, including: diversification and growth of financial revenues by attracting foreign students to paid education; expansion of curricula and training of their students in foreign partner universities; expansion of the regional network of the university for the effective use of its resources; improving the quality of education and research through the participation of students and teachers in the international process of knowledge exchange, etc. The development of international interuniversity cooperation makes it possible to organize joint research projects, exchange programs for students and teachers, special programs for foreign students. Most modern universities are involved in international activities, but this is usually the simplest degree of internationalization. At a higher level, the internationalization of higher education can be seen as a process of systematic integration of the international component into education, research and social activities of higher education institutions. In this sense, by no means many, even from large centers of academic education, can be considered international in a true sense.

Materials and methods

Higher education of the XXI century differs in a number of features and requires certain changes in the content and organization of training. Change is integral to progress. Technical innovations entail changes in technological processes, changes in the management of these processes and changes in the training of specialists. It has always been so, but at the end of the twentieth century, the scale and speed of change has increased so much that it was necessary to create a system for managing these changes. At the beginning of the XXI century change has become a critical requirement for successful organizations and change management has become a valuable leadership skill. In education, the rapidly increasing flow of information has become the main driver of change. The growth is happening at such a pace that the old methods and the training system itself can no longer cope with it. A simple increase in the volume of knowledge being mastered leads to an excessive increase in the teaching load, adversely affecting the health of students, but at the same time does not give the desired results. Knowledge is updated so quickly that by the time the university graduates, the knowledge acquired by students is outdated. There was a need for constant updating of professional knowledge – that is, continuous «lifelong» training. Changes in the economic environment require professional reorientation of specialists at different stages of their careers, mastering new areas of activity, changing occupations, etc. The students themselves have become different – in addition to yesterday's schoolchildren, mature specialists come to universities, burdened with families, combining study with work. Their experience in practical activities, special conditions for obtaining an education force university to change the schedule and methods of teaching. It is no longer enough to transfer a certain amount of knowledge to students; it is much more important to teach the search and analysis of the necessary information, the very process of acquiring knowledge. These changes, characteristic of the education process itself, are taking place against the background of broader changes that cover the economy of individual countries, regions and the world as a whole. Students receive higher education in foreign countries, and apply the knowledge gained by working in international companies around the world. The European Union has developed special scholarships and programs to encourage students to travel to study outside their home country. In leading universities in the UK, USA, Canada, up to 80 % of students are foreign citizens. Modern information technologies, the rapid development of distance learning have made national borders absolutely transparent for educational services. A single world educational market has emerged, where universities from different countries offer their products and services to all students at once, without limiting themselves to national borders.

The famous Financial Times rankings of the best business schools now include not only US universities, but also Canada, Spain, France, and Great Britain. When employing university graduates, employers in many European countries pay more and more attention to the experience of study, life and work abroad, as this indicates the adaptive capabilities of candidates, the breadth of their horizons, and the skills of communicating with representatives of different cultures. These processes have not been spared in Kazakhstan. And the more stable the situation in Kazakhstan looks in the eyes of foreign investors, the more interesting the Kazakhstani education market will be for foreign universities. And since this is so, it is worth taking care of the readiness of each university to adequately participate in this competitive struggle. The main forms of internationalization of higher education the national isolation of universities increasingly comes into conflict with the consequences and prospects of internationalization and globalization. This fundamental conflict manifests itself in various aspects – the problems of the recognition of university degrees, in matters of specializations and assessments, the development of international forms of determining the quality of training, the conditions of international accreditation. To propose real steps to overcome this conflict, it is necessary to analyze the main forms and the most important characteristics of the internationalization of higher education, to determine its prospects. Student mobility the most famous form of internationalization of higher education is student mobility – the departure of a certain number of young people to study abroad. Sending students to study in other countries is not a new phenomenon, and some regions have faced this for a long time. Most European countries have had a steady flow of students from their former colonies for many years. A significant proportion of young people from Latin American countries seek to obtain a diploma at universities in the United States and Canada. During the Cold War, higher education institutions in the Soviet Union and Eastern Europe attracted students from states with similar ideologies. Over the past 40 years, the rate of increase in student flows across national borders to pursue higher education has exceeded the rate of expansion of higher education itself. According to UNESCO, the level of international student mobility has grown by 300 % over the past 25 years. According to experts, by 2010 the number of students studying abroad will amount to 2.8 million, and by 2025 – 4.9 million people. Student mobility is stimulated by various state and regional programs. Many countries conclude bilateral and multilateral agreements in this area. The most famous European programs are Erasmus, and then (since 1995) Socrates. The Erasmus program (started in 1987 to help create a common market in Europe) and associated mobility schemes such as Comet, Lingua and others aimed to create a European

model of higher education. Student exchange is seen as a powerful tool for the development of a common European market for specialists and skilled workers.

In addition to organized student mobility schemes, there is also a spontaneous movement of students outside of any programs. This spontaneous mobility has developed because of a number of factors reflecting the «push» and «pull» strategies in the educational services market. On the one hand, universities, seeking to increase the offer of their programs in foreign markets, open their branches and foreign campuses in other countries, conclude cooperation agreements with local educational institutions, use distance learning technologies, etc., that is, push their own educational services and products through the distribution channel until they reach the target consumer of education. On the other hand, national differences in access to education, quantitative restrictions on recruiting for certain specialties make students from these countries look for educational opportunities abroad. Linguistic and cultural considerations attract students to educational programs in the UK, France, and the USA. The dominance of English as the main language in modern science and the most frequently studied second language has led to the fact that, along with the United States and Great Britain, Canada and Australia are also included in the list of countries hosting the largest number of foreign students. Specialized agencies and consulting companies, both national and international, are emerging, acting as intermediaries and consultants to meet the demand for educational services. International student mobility is not only an intercontinental but also a regional phenomenon. The process of integrating regional economies also stimulates student mobility, and therefore international agreements such as NAFTA, ASEAN or APEC have played a large role. The specially created international program – a student exchange program between northern European countries – is based on the attractive principle of payment «money follows the student». Under this program, Scandinavian universities receive funding based on the number of students enrolled in their programs. Moreover, the money is allocated both for students from a given country and for citizens of countries united by this agreement. Gradually, the flows of foreign students crossing national borders for higher education began to be perceived by most host countries more as trade than assistance, since quite often foreign students pay their full tuition fees. In many educational institutions, the income earned from full tuition fees for foreign students is becoming a significant addition to the annually shrinking university budgets. Without such additional income, many universities simply could not exist. Thus, the reason for the growth in the number of students studying abroad, at the present stage of the development of higher education, is increasingly being driven by market processes, rather than government policy or issues of assistance. The international market for educational

services is turning into a rapidly developing sector of the economy, the central elements of which are the international marketing of educational institutions and the targeted recruitment of foreign students. The Australian example shows that a policy of aggressively marketing university programs and directly seeking and recruiting international students has proven to be productive, at least from an economic point of view. Faculty mobility Although faculty mobility is not as well researched as the area of student mobility, it can be considered the second most important form of internationalization in higher education. Traditionally, the international mobility of faculty is driven by research and scientific work, but in a number of regions and in certain areas of education, such as management and business administration, there are special schemes for regional and international training for young researchers and teachers. As with student mobility, there are strong geographic differences in flows.

At one pole in this process are countries with a high level of scientific immigration as a result of the targeted attraction of scientific personnel to expand the higher education system (for example, as was the case in Hong Kong), and on the other, countries with a low level of internationalization of the teaching staff, mainly countries with a high level of national homogeneity, using only their native language in teaching, for which it is therefore difficult to find specialists who speak foreign languages. The United States and Great Britain are the largest exporters of scientific labor resources, but at the same time, the departments of their universities are very attractive for foreign specialists. This can be seen if we pay attention to the composition of their highly qualified scientific personnel, among whom there are many representatives of foreign countries. Like any labor migration, interstate intellectual migration can be temporary and permanent. Temporary is one of the forms of international scientific cooperation, permanent is equivalent to emigration and is called brain drain. In the broadest sense, this is the departure from the country of any specialists engaged in qualified intellectual or creative work, as well as potential specialists – students, graduate students and interns. Specific reasons for the emergence of intellectual migration include the opportunity to gain additional experience, as well as the opportunity to engage in work that is not available at home. The integration of higher education systems acts as a stimulating factor in this. Often the processes of student and teaching mobility are so interconnected that it is very difficult to separate them. Many postgraduate programs of European and American universities provide for a period of study, the so-called taught component. In addition, the students of these programs are actively involved in teaching at the bachelor's level. Therefore, the postgraduate mobility program includes learning, research and teaching components. European universities are joining together to promote the mobility of graduate students. The

European Institute for Management Research operates a system of business schools offering doctoral programs. For an annual contribution of 4,000 euros, a university joining this organization gains access to a network of more than 20,000 professors and researchers; the opportunity to participate in all seminars and conferences; assistance in establishing academic and research contacts in Europe; consulting in the management of EU-funded projects.

Internationalization of curricula the introduction of changes in university programs has always met with resistance in the academic environment.

Woodrow Wilson, president of Princeton University, said it was «easier to relocate cemeteries than to change curricula». This statement aphoristically captures the main contradiction in the development of higher education at the present stage. On the one hand, universities strive to improve their educational programs, to offer the most recent areas of knowledge. On the other hand, in education, traditions are still highly valued, and the invariability of some learning attributes serves as a certain signal of the high quality of the programs offered. It is not without reason that many try, whenever possible, to link their emergence with the oldest educational institutions. However, a university cannot abandon development and introduction of new teaching technologies for the sake of preserving traditions. It is very important for a university to be constantly aware of the changes taking place in the market. But you should not blindly follow only the market demands. With a narrow market orientation, there is a danger of being left in the future without engineers, doctors, scientists. The rapid growth of international trade in professional services has prompted many professions to organize their activities internationally. Architects, psychologists, accountants and many others are trying to develop international standards that could lead to greater consistency in curricula and quality criteria. The issues of unification of the requirements for higher education programs are reflected in the so-called «Bologna Process» – a broad movement of higher educational institutions of transition to a two-level system of higher education. It should be noted, however, that the main goal of internationalization is not in sending 100 % of students abroad, but in the availability of the results of internationalization, which is called at home. No wonder one of the special groups of the European Association for International Education (EAIE) is called Internationalization at Home (IAH).

It is this form of internationalization that makes the results of international interuniversity cooperation available to all students without exception. Transnational education Universities are trying to combine the recruitment of foreign students with the expansion of the offer of their educational services in promising markets, organizing foreign departments and branches fully subordinate to the main educational institution. This trend shows a shift in internationalization

from supply to demand. If the country in which the branch is located legally recognizes a foreign diploma, then students can study under the program of a foreign university from start to graduation. Many educational institutions enter into cooperation agreements that address various aspects of teaching and learning. Very often these agreements are related to the exchange of students and / or teachers. In some cases, these links develop into consortia and university networks. As a rule, such associations of educational institutions have very limited rights. Deeper interaction between educational institutions is expected when they conclude various agreements on the introduction of coordinated educational programs.

The Global Alliance for Transnational Education (GATE) is an international alliance of business organizations, higher education institutions and government agencies that are involved in quality assurance, accreditation and certification of higher education programs offered outside their home country. An interesting example is the «Double Degree» system among European universities offering bachelor's programs in international business and business administration. This system is based on bilateral agreements on cooperation, but since many of its participants are linked by such agreements with each other, it has turned into a whole partner network. Having compared their programs and curricula, universities agreed to issue their diplomas to students from a partner university if they studied with them for a year and fulfilled a number of agreed requirements. At the same time, students pay tuition fees only to their home university, which allows them to save not only time, but also money. As a result, upon graduation from their university, students, in addition to their diploma, can also receive a full-fledged diploma of the partner university. This system includes universities in France, Germany, the Netherlands, Great Britain, Spain and Kazakhstan. In programs of this type, the issue of quality control is jointly resolved by partner universities. Harmonization of higher education systems. The tasks of harmonization and international integration of national higher education systems stem from the principle of freedom of movement of persons within the European economic space, proclaimed by the Rome Treaty. A specially created European Social Fund (ESF) has developed measures for a unified migration policy, coordination of employment strategies and especially in the field of training a qualified, trained and adaptable workforce and labor markets. To unify the social rights and guarantees of the population of all EU member states, it was necessary to eliminate technical boundaries on the path of labor force movement: to recognize the equivalence (transitivity) of diplomas, to ensure equal access to various education systems. Differences in national higher education systems can seriously hinder economic globalization. The growing autonomy of higher education institutions, decentralization and the transfer of powers from central national governments to regional authorities bring

even more diversity to national education systems, making it difficult to harmonize them. The most easily amenable to international standardization are aspects of education such as the structure of the academic year and knowledge assessment systems. The most radical step would be the adoption of an economics system of higher education degrees for the whole of Europe. Less radical, but more realistic is the harmonization of a unified assessment system and recognition of the education received. In each country there are universities that differ from each other in their goals, the degree of independence and autonomy, the right to award qualification degrees, that is, in their status. This difference complicates the process of recognition of diplomas and periods of study, as well as the universality of units for measuring the labor intensity of training – the so-called «credits». An important argument for attracting applicants and students for a university is the satisfaction of their needs and expectations. The idea of lifelong, continuous education, the emergence of new segments of consumers of educational services of the university requires its own awareness. Universities should evaluate the previous education and experience of applicants and students, organize training taking into account the social, family and professional situation of their clients; ensure that specific periods and learning outcomes are taken into account for obtaining a qualification degree in higher education; diversify your offer of training programs.

Results and discussion

The strategy of internationalization and academic mobility has been developed in almost all civilian universities of the Republic of Kazakhstan.

The strategy is a document for building a European Higher Education Area, which leads to increased mobility of students and teachers, growth the attractiveness of European education and research. The document is being developed in accordance with the action plan for the implementation of the Strategy academic mobility in Kazakhstan for 2012–2015 and in order to implement the strategy of academic mobility in the Republic of Kazakhstan for 2012–2020. The content of the Strategy reflects the mission, goals and objectives of the development of academic mobility. In accordance with the established goals and objectives, measures for their implementation and expected results by 2020 have been identified. By 2022, 20 % of the total number of Kazakhstani students will be mobile, which will lead to balanced mobility. Also, it is planned that by that time 5 % of students studying in Kazakhstan will receive a pre-qualification outside. A number of expected results by 2020 include the formed methodological, regulatory, scientific and methodological base of academic mobility based on improving the tools of the Bologna process the integration of universities into the European Research Area and the Kazakh mobility model focused on the import and export of educational services.

In 2017-2018 the British Council carried out the project «Assessment of internationalization strategies in Kazakhstani universities». An internationalization strategy self-assessment tool was developed in the form of a questionnaire.

This questionnaire consists of 4 parts:

- 1 International student mobility.
- 2 International academic activities of the university.
- 3 Partnerships.
- 4 Management of international activities.

This tool is available in three languages: Kazakh, Russian and English.

The methodology of the questionnaire was to examine three key areas: internationalization, corporate governance and quality assurance, curriculum services for students. The British Council company, represented by two consultants: one British and one Kazakhstani, analyzed the completed questionnaires, held meetings with working groups at these universities.

In world practice, there are four main types of academic mobility implemented on the basis of agreements between partner universities.

The first mobility scheme «basic disciplines» is to harmonized educational programs providing for parallel study basic disciplines in partner universities. Within the framework of harmonized educational programs make it easier to organize mobility between partner universities.

The second scheme «excursion programs» is to create a single group student, permanent staff, which moves according to its own curriculum between universities, studying every semester / year at a different university. This scheme is often implemented within the framework of joint programs developed during the implementation of projects Erasmus + programs.

The third scheme implies for each student a change of university after completion school year. Mobility directions can be either general for all students, or elective, depending on their preferences and the amount of funding.

The fourth scheme «intensive modules» includes mobility outside the main academic period, including in the format of winter and summer schools. Through intensive all students from partner universities study modules together.

These schemes are practically not used in the organization of academic mobility between Kazakhstani and foreign universities, which affects the practical lack of incoming academic mobility.

Based on the results of the analysis of the questionnaire, the results of the project were presented at the round table in Almaty. The main indicators were the interest of universities in internationalization, focus on cooperation with neighboring countries. It is assumed that the implementation of the program will lead to an increase in the quality of education and research, the formation of the

necessary professional competencies of graduates, gaining international recognition and reputation, increasing international competitiveness of the Kazakhstani system of higher education. Thereby, «Inbound» internationalization is reversing the deep-seated problem of «leakage brains». A number of objectives of the Strategy will include promoting the brand of Kazakhstani universities to the world level, formation of export infrastructure 32 educational services, providing world-class research and development, global education: personal growth and professional competitiveness.

Conclusion

In the conditions of the formation of a market economy over the past decade, the system of Kazakhstani education has undergone significant changes, which became possible as a result of the consistent implementation of legislative acts in the field of education, other regulatory documents, as well as the ratification of international legal acts in the field of education. An important step towards expanding the international activities of the country's universities was the signing of the Bologna Declaration in 2010. This event predetermined great changes in the structure of education in the country and opened up an opportunity for cooperation in many aspects. Thus, the main directions of international cooperation of universities of the Republic of Kazakhstan in the field of higher education and science have been formed: regarding the academic mobility of students, teachers and staff, attracting foreign scientists and top managers, regarding the development of joint educational and double-diploma programs, joint research, etc. The Republic of Kazakhstan is also a party to the Lisbon Convention on the Recognition of Qualifications Relating to Higher Education in the European Region. International cooperation of the Republic of Kazakhstan in the field of education is carried out in accordance with the legislation of the country and international treaties of the Republic of Kazakhstan. The state fulfills its international legal obligations in the field of education, using all branches of state power. Among the main normative legal acts «On international cooperation», Law of the Republic of Kazakhstan «On Education» is distinguished; State program for the development of education and science for 2016–2029; The concept of academic mobility of students of higher educational institutions; Referral rules for studying abroad, including within the framework of academic mobility. It is important to note that the Strategy of Academic Mobility in the Republic of Kazakhstan determines the priority areas of internationalization of Kazakhstani higher education.

This document is intended to increase the attractiveness of Kazakhstani higher education and outline the main tasks in the field of mobility, including: – ensuring the quality of external mobility, including international credit mobility; – ensuring the quality of incoming mobility; – implementation of the principles of trilingual education; - expansion of direct links of universities with foreign partner universities and international organizations. Also, in July 2018, the President of Kazakhstan

N. A. Nazarbayev signed the Law «On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Expanding the Academic and Administrative Independence of Higher Education Institutions». According to the amendments, the working group of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan developed and amended 70 normative legal acts that will regulate the academic and managerial independence of universities, including international activities. The new Rules now improve the Kazakhstani credit transfer system based on the ECTS system. Now the labor intensity of one Kazakh loan corresponds to 30 academic hours or 1 ECTS loan, that is, the conversion factor is 1. Such changes will facilitate the recognition of studies received abroad, as well as the development of joint educational programs with European partner universities. A single national credit system is available to universities in the Republic of Kazakhstan, which is fully comparable to the European one. This means that the difficulties associated with transferring the teaching load from one system to another will be overcome, which will significantly increase the efficiency and quality of education. Thus, when implementing the internationalization process, Kazakh universities are guided by the norms and rules established by legal documents. Provide transparency and availability of information on the conditions, goals and duration of study, program options, credit system, etc. The Plekhanov Russian Academy of Economics has been actively cooperating with foreign universities since the late 1981. Mobility programs for students and teachers have already become commonplace. Participates in the European system of «Double Degree» and has bilateral agreements with 11 foreign universities.

Every year before the students are sent to study under the «Double Degree» program in universities in Holland, Sweden, France, Germany. More than 115 graduates have already received double diplomas. This means that for the same period of study (4 years for a bachelor's degree and 5 years for a graduate), students receive two full-fledged state diplomas. Thus, diplomas are equated to diplomas from Germany, France, Holland, Sweden. The first double degree agreement for graduate students was concluded. Starting from 2004, 5 graduate students will annually leave for one semester in Dresden (Germany) and study there under the Master of International Business program in a long-term partner - the University of Applied Sciences Dresden. A more ambitious international project is under development – the creation of a partner network of universities developing joint master's programs. The partner network includes universities and educational organizations of Great Britain, Finland, Norway. Famous universities in Sweden are also showing interest. The goal of this project is to provide students of all partner universities with access to unique programs that exist in a particular university, as well as to develop joint modules that would strengthen the competitiveness of each university, a network participant.

REFERENCES

- 1 **Larionova, M. V., Perfiliev, O. V.** Development of policy in the field of internationalization of higher education in Europe or «multi-speed» internationalization // Imperatives of internationalization. – Logos, 2013. – P. 162–186.
- 2 **Maria, P.** Cantu Three Effective Strategies of Internationalization in American Universities. In Journal of International Education and Leadership. – V3. – N3. – 2013.
- 3 **Sobolevskaya, O. V.** US universities lose in internationalization. IQ HSE // July 27, 2015. [Electronic resource]. – URL : <https://iq.hse.ru/news/177664775.html>
- 4 **Crowther, P., Joris, M.** Education at a glance. [Electronic resource]. – URL: <http://www.oecd.org/edu/Education-at-a-Glance2014.pdf>. Internationalization at Home : A Position Paper / [Eds.]. – Amsterdam : European Association for International Education, 2014. – P. 42.
- 5 **Beelen, J.** The long wait : Researching the implementation of internationalization at home. In Internationalization revisited : New dimensions in the internationalization of higher education / J. Beelen, H. de Wit [Eds.]. – Amsterdam : CAREM, 2012. – P. 9–20.
- 6 Decreto Ministeriale 15 ottobre, 2013. No. 827. [Electronic resource]. – URL: <http://attiministeriali.miur.it/anno2013/ottobre/dm-15102013.aspx>.
- 7 **Schuerholz-Lehr, S., Caws, C.** Internationalizing the Higher Education Curriculum : An Emerging Model for Transforming Faculty Perspectives / [Eds.]. In The Canadian Journal of Higher Education. – 2007. – Vol. 37. – No. 1. – P. 67–94.
- 8 **Ninomiya, A.** New strategies for internationalization of Hiroshima University. In Bulletin of TSPU. – 2007. – Issue 1 (64). – P. 41–47.
- 9 Strategy of academic mobility in the Republic of Kazakhstan for 2012-2020, Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. – Astana, 2012.
- 10 The EAIE Barometer : Internationalization in Europe. [Electronic resource]. – URL: <http://www.eaie.org/home/in-the-field/barometer.html> 2.URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/540370/IPOL_STU\(2015\)_540370_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/540370/IPOL_STU(2015)_540370_EN.pdf)
- 11 **De Wit H.** Internationalization policies, perceptions, practices. Where is internationalization going? CEQUINT conference. – Paris. 26 February 2015. url: [Electronic resource]. – <http://ecahe.eu/wpcontent/uploads/2015/03/7.-Sonata-Internationalisation-policies-perceptions-practices.pdf>

Material received on 17.12.21.

*Д. Б. Кайкенов¹, Э. С. Отар², А. Ж. Бейсенова³

^{1,2}Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

³Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті,

Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

Материал 17.12.21 баспаға түсті.

ҚР ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДІ ИНТЕРНАЦИОНАЛДАНДЫРУДЫҢ ДАМУЫ

Мақалада білім беруді интернационалдандыру қарастырылады: ақылы оқуға шетелдік студенттерді тарту арқылы қаржылық түсімдерді әртараптандыру және өсіру; шетелдік серіктес жоғары оқу орындарында оқу жоспарларын кеңейту және өз студенттерін дайындау; өз ресурстарын тиімді пайдалану үшін жоғары оқу орнының аймақтық желісін кеңейту; халықаралық білім алмасу процесіне студенттер мен оқытушылардың қатысуы есебінен білім беру және зерттеу сапасын арттыру және т.б. Халықаралық жоғары оқу орындары арасындағы ынтымақтастықты дамыту бірлескен зерттеу жобаларын, студенттер мен оқытушыларға арналған алмасу бағдарламаларын, шетелдік оқытушыларға арналған арнайы бағдарламаларды ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Қазіргі заманғы университеттердің көпшілігі халықаралық қызметке қатысады, бірақ бұл интернационализацияның қарапайым дәрежесі. Жоғары деңгейде жоғары білім беруді интернационалдандыру халықаралық компонентті жоғары оқу орындарының білім алуына, зерттеуіне және қоғамдық қызметіне жүйелі түрде интеграциялау процесі ретінде қарастырылуы мүмкін. Осы тұрғыдан алғанда, көп емес, тіпті үлкен академиялық білім беру орталықтарынан да сөздің шын мағынасында халықаралық деп санауға болады.

Кілтті сөздер: білім беруді интернационалдандыру, әлеуметтік-мәдени бейімдеу, тұлға, тілдік орта, шетелдік студенттер, тілдік кедергі, бос уақыт қызметі, гендерлік айырмашылықтар.

*Д. Б. Кайкенов¹, Э. С. Отар², А. Ж. Бейсенова³

^{1,2}Евразийский национальный университет имени Гумилева,

Республика Казахстан, г. Нур-Султан;

³Казахский университет экономики, финансов и международной торговли,

Республика Казахстан, г. Нур-Султан.

Материал поступил в редакцию 17.12.21.

РАЗВИТИЕ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В РК

В статье рассматривается интернационализация образования: диверсификация и рост финансовых поступлений через привлечение иностранных студентов на платное обучение; расширение учебных планов и подготовка своих студентов в зарубежных вузах-партнерах; расширение региональной сети вуза для эффективного использования своих ресурсов; повышение качества образования и исследований за счет участия студентов и преподавателей в международном процессе обмена знаниями и др. Развитие международного межвузовского сотрудничества позволяет организовывать совместные исследовательские проекты, обменные программы для студентов и преподавателей, специальные программы для иностранных учащихся. Большинство современных вузов вовлечено в международную деятельность, но это, как правило, наиболее простая степень интернационализации. На более высоком уровне интернационализация высшего образования может рассматриваться как процесс систематической интеграции международной составляющей в образование, исследования и общественную деятельность высших учебных заведений. В этом смысле далеко не многие, даже из крупных центров академического образования, могут считаться международными в истинном смысле этого слова.

Ключевые слова: интернационализация образования, социокультурная адаптация, личность, языковая среда, иностранные студенты, языковой барьер, досуговая деятельность, гендерные различия.

<https://doi.org/10.48081/EHLCS178>***М. Н. Рахимбаева**

Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

**МЕКТЕПТІҢ БАСТАУЫШ СЫНЫПТАРЫНДАҒЫ
ҚАЗІРГІ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУ ҮДЕРІСІ**

Бұл мақалада бастауыш сынып балалардың мектепке бейімдеуі және әлеуметтендіруі мәселесі қарастырылады. Зерттелетін контингенттің жасын ескере отырып, әлеуметтік зерттеуді педагогика мен психологияның көмегісіз жүргізу орынсыз болар еді.

Қазіргі білім баланың жеке қасиеттерін дамытуды талап етеді, ал екінші әлеуметтену процесі агрессивті емес, мәдени танысу болуы керек. Зерттеу тақырыбы аясында оқушылардың психоэмоционалды жағдайын анықтау үшін бастауыш сынып мұғалімдері мен Психология мамандығының студенттері көмек көрсетті.

Әлеуметтену процесінде, әсіресе бастауыш сынып оқушысы, мұғалімнің ролі маңызды. Оның міндеті – баланы түсіну, көмек көрсету, жайлы жағдай жасау. Мұның бәрі баланың өзін-өзі жүзеге асыруына көмектеседі, ол әлеуметтік-мәдени нормаларды үйренеді, тәжірибесін байытады және соңында әлеуметтік жағынан дамиды. Бала үшін бұл әрекет оған қатысуға ыңғайлы болған кезде қызықты, еліктіргіштік болуы керек. Қазіргі уақытта мұғалімнің, ата-ананың және психологтың жұмысы маңызды, өйткені көптеген зерттеулердің нәтижелері бойынша бұл жаста балалар психологиялық қиындықтарға, эмоционалды қиындықтарға және мінез-құлықтың бұзылуына ұшырайды.

Психологиялық тесттер мен социологиялық бақылау негізінде бастауыш сынып оқушыларының көңіл-күйі, эмоционалды ойлау және бейімделу дәрежесі анықталды.

Кілтті сөздер : Әлеуметтену, бейімделу, екінші әлеуметтену үдересі, әлеуметтанулық зерттеу, психологиялық тест.

Кіріспе

Мектепте оқуды бастау – бұл әлеуметтік, психологиялық және физиологиялық тұрғыдан баланың өміріндегі ең қиын ауысулардың бірі. Баланың бүкіл өмірі өзгереді – жаңа байланыстар, жаңа өмір жағдайлары, жаңа талаптар. Бұл кезеңнің шиеленісі, ең алдымен, мектеп бірінші күннен бастап оқушыға зияткерлік, эмоционалды, физикалық резервтерді барынша жұмылдыруды қажет ететін бірқатар міндеттер қоятындығымен анықталады.

Мектепте оқуға бейімделу – бұл екінші әлеуметтенудің маңызды сәті, бейімделу процесі. Баланың одан әрі оқуы және сәйкесінше оның қаншалықты сәтті өтетіні осы кезеңге байланысты. Бірінші мұғалім – белгілі бір оқушыны оқытуға, оның жаңа ролі мен мәртебесін қабылдауға жауапты әлеуметтенудің негізгі агенті. Бұл ретте біз оқушының оқуға кірісетін эмоционалды ойлауы мен көңіл-күйі туралы ұмытпауымыз керек.

Білім беру жүйесі білім беру бағдарламалары мен стандарттарының жиынтығын, білім беру мекемелері мен басқару органдарының желісін, сондай-ақ оның жұмыс істеуін айқындайтын қағидаттар кешенін қамтиды. Осы саладағы кез келген өзгерістер бүкіл қоғамның жағдайына әсер етеді. Кейде ата-аналардың баланы жаңа шындыққа бейімдеуге және дайындауға уақыты болмайды. 2019 оқу жылында Қазақстан Республикасының Білім министрлігі І-сыныпқа түсушілердің жас шектеуі туралы өзгеріс енгізді, ата-аналары оларды дайындық сыныптарына беруді жоспарлаған 6 жастағы балалар бірінші сынып оқушылары болып шықты.

COVID-19 мен байланысты пандемия мемлекет өміріне де, білім беру саласына да түзетулер енгізді. Қысқа мерзімде білім беру процесі қайта құрылды, бастауыш сынып оқушыларына қайта өзгеру қиын болды, өйткені онлайн оқыту материалды өз бетінше оқуды ұсынды.

Бұл фактілер оқушылардың әлеуметтену процесіне әсер етеді, мүмкін бұл ұрпақ білім беру саласындағы ғаламдық өзгерістердің тетігіне айналуы мүмкін.

Материал мен әдістер

Мектеп оқушыларын әлеуметтендіру мәселесі педагогикаға ғана емес, әлеуметтану мен психологияға да шешілмеген. Өлемнің дамуымен оның барлық компоненттері, соның ішінде білім беру де өзгереді. Жаңартылған білім беру жүйесінің мазмұнында басты міндет – баланың жеке қасиеттерін дамыту. Бұл әлеуметтену процесін оларды мәдениетке, ұлтқа қатыстыру арқылы білдіреді [1].

Әлеуметтену – бұл адамның айналасындағы әлеммен өзара әрекеттесуіндегі даму процесі, адамның қоғамға кіру процесі. Қазіргі балалар құрдастарымен, мұғалімдермен және ата-аналармен қарым-қатынас орнатуға

дайын. Бастауыш мектеп жасында олар белсенді және тәуелсіз болады. Оқушылар қазірдің өзінде әлеуметтік сенімділікке ие, өз пікірлерін қорғай алады және жеке қасиеттерін көрсете алады. Білім беру олардың дұрыс бағытта дамуына көмектеседі, әр балаға жеке көзқарас пен қызығушылық танытады [2]. Бастауыш білім беру оқушылардың әлеуметтік дамуында өте маңызды, өйткені олар көп уақытын мектепте, мектеп достарымен өткізеді.

Балалардың әлеуметтену мәселесін көптеген ғалымдар қарастырғанына қарамастан тақырып өзекті болып қала береді, өйткені қоғам жыл сайын айтарлықтай өзгереді. Білім беруге жаңа әдістермен, тестілермен үлес қосу қажет, өйткені олар оқушыларға оқу ортасында әлеуметтенуге көмектеседі.

Әлеуметтену процесінде, әсіресе бастауыш сынып оқушысы, мұғалімнің рөлі маңызды. Оның міндеті – баланы түсіну, көмек көрсету, жайлы жағдай жасау. Мұның бәрі баланың өзін-өзі жүзеге асыруына көмектеседі, ол әлеуметтік-мәдени нормаларды үйренеді, тәжірибесін байытады және соңында әлеуметтік жағынан дамиды. Бала қазірдің өзінде тәуелсіз болса да, оны бағыттау, көмектесу керек және осы уақытта оның ауытқуларын түзету оңайырақ болады. Әлеуметтенудің сәттілігі оның оқу процесінде не істейтініне байланысты. Ең дұрысы, оқушы әр түрлі іс-әрекетте жұмыс істей алуы керек және іс-әрекет әр түрлі болуы керек. Бала үшін бұл әрекет оған қатысуға ыңғайлы болған кезде қызықты, еліктіргіштік болуы керек. Егер мұғалім кейбір идеяларды жүзеге асыру үшін сабақ жетіспейтін болса, онда әрдайым сабақтан тыс іс-шаралар бар – бұл баланы әлеуметтендірудің нақты және ең жақсы мүмкіндігі.

Бірінші сынып оқушыларының әлеуметтену деңгейін анықтау үшін зерттеу жүргіздік, өйткені мектепке түсу – бұл жаңа өмір салтына көшу, оларда жаңа қызмет түрі, әлеуметтік шеңбер, көкжиек бар. Қазіргі уақытта мұғалімнің, ата-ананың және психологтың жұмысы маңызды, өйткені көптеген зерттеулердің нәтижелері бойынша бұл жаста балалар психологиялық қиындықтарға, эмоционалды қиындықтарға және мінез-құлықтың бұзылуына ұшырайды. Зерттеу үшін – Екібастұз қаласының бастауыш сынып мұғалімдерінен көмек сұрадық. Оған № 5 мектептің 1 «А», 1 «Б» және 1 «Г» сыныптары қатысты, барлығы 68 оқушы болды.

Зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде Е. Р. Горелованың «Мектептегі мазасыздықты анықтау» тестінің нәтижелеріне социологиялық талдау және А. Эткиндің әдістемелік тесті алынды.

Білім алушылардың скринингтік зерттеу әдістемесі ағзаның функционалды және психоэмоционалды жағдайын анықтауға бағытталған. Екінші тесттің әдістемелік негізі – А. М. Эткинд жасаған түстік-ассоциативтік эксперимент. Екі әдісті де педагог-психологтар қолданады, соның негізінде

бастауыш сынып балаларының мектеп оқу орындарында бейімделуіне сандық социологиялық талдау жүргізуге болады.

Сонымен қатар, екі апта бойы оқушылардың эмоционалды көңіл-күйін өлшедік және әр оқушының бейімделу дәрежесін анықтадық.

Нәтижелер мен талқылау

Кесте 1 – «Е. Р. Горелованың мектептегі мазасыздықты анықтау» тесті

Барлығы оқушы	Көңіл-күйі	Мектепке бару кезінде	Сабақ кезінде	Сабақтан кейін
68	Жадыранқы	56	28	60
	Қалыпты	10	15	7
	Жабыранқы	2	13	1

Тест нәтижесінде мектеп алдындағы және сабақтардағы көңіл-күй көңілді, балалар оқу уақытын бос уақытымен бөле алады. Балалар осындай көңіл-күймен үйлеріне қайтады. Мүмкін, олар әлі де оқу іс-әрекетіне және жаңа талаптарға үйренбеген шығар. Оқушылар өздерінің қарым-қатынас шеңберін кеңейтуді қалайтындықтарын мойындайды.

Кесте 2 – Эмоционалды көңіл-күй

Сынып	Оқушылар саны	Оң нәтиже		Жағымсыз нәтиже		Әртүрлі	
		1 апта	2 апта	1 апта	2 апта	1 апта	2 апта
1 «А»	25	21 %	79 %	39 %	11 %	40 %	10 %
1 «Б»	22	20 %	69 %	80 %	31 %	0	0
1 «Г»	21	14 %	50 %	81 %	23 %	5 %	22 %
Барлығы:	68	55 %	198 %	200 %	65 %	45 %	32 %

Кестеде екінші аптаның ішінде оқушылардың көңіл-күйінің жақсарғанын байқауға болады. Бұл мұғалімнің жұмысына оқушыларды әлеуметтендіруге көмектесу кіретіндігіне байланысты. Бұл үшін олар оқу жылының бірінші жартысында келесі әдістерді қолданады: «Баспалдақ», «Жақсы және жаман деген не», сонымен қатар «Төземділік сабағы» және т.б. сыныптан тыс шаралар өткізілді.

Кесте 3 – Бейімделу дәрежесі

Сынып	Тестілеуде қатысушылар саны	Жеңіл	Орта	Қиын
1 «А»	25	64 %	36 %	0
1 «Б»	22	30 %	70 %	0
1 «Г»	21	52,4 %	47,6 %	0
Барлығы:	68	48 %	52 %	0

Зерттеу нәтижесінде бірінші сынып оқушыларында бейімделудің екі деңгейі анықталды:

48 % – бейімделудің жеңіл дәрежесі, 35 бала мектепке оң қарайды, қойылатын талаптар барабар қабылданады; оқу материалы оңай игеріледі; ынталы, мұғалімнің нұсқаулары мен түсіндірмелерін мұқият тыңдайды.

52 % – бейімделудің орташа деңгейі, 33 бала мектепке оң көзқараспен қарайды, оған бару жағымсыз тәжірибе тудырмайды; тәжірибе тек сыныптастарымен жанжалмен байланысты. Олар көбінесе мектеп алдында жеткілікті ұйықтамайды және жаман көңіл-күймен келеді деп шағымданады.

Балалар оқуды, жаңа білім алуды ұнатады, олар барлық жаңа нәрселерге қызығушылық танытады. Балалар мектепке жағымсыз эмоцияларды сезбейді. Оқушылардың бейімделуі жақсы өтті. Жалпы қойылған міндеттер орындалды.

Қорытынды

Осылайша, мектептегі баланың эмоционалды жағдайы дененің жақсы демалуына байланысты, шаршаған, ұйқысы қанбаған оқушы жаңа білімге дайын болмайды. Бүгінгі таңда ата-аналар оқушының тәртіптемесіне өте жауапсыз қарайды. Қазіргі заманғы гаджеттер мен ойын-сауықтар балаларды екінші әлеуметтенудің негізгі кезеңінен алшақтатады, олар осы процестің агенттері бола бастайды деп айтуға болады.

Соңғы жылдары оқытудың жаңа форматы барлық мектеп оқушыларының оқу процесіне түзетулер енгізді, бірақ COVID-19 пандемиясымен байланысты жағымды жақтарды бөліп көрсетуге болады:

- 1 Әлеуметтік қашықтықты сақтай отырып, сыныптардың шағын жиынтығы.
- 2 Ең маңызды (негізгі) пәндерді офлайн режимінде оқу.
- 3 Іргелі білімді қамтымайтын пәндерді жою.
- 4 Мұғалімдердің жауапкершілігін оқушылардың ата-аналарымен бөлісу.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, оқушының әлеуметтену процесі бастапқы әлеуметтену агенттерінен (отбасы), эмоционалды дайындықтан, екінші әлеуметтену агенттерінен бастап, мемлекеттік жүйенің өзгеруіне дейінгі көптеген факторларға байланысты деп қорытынды жасауға болады.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 [Электронды ресурс]: gpro2025ru.pdf (aktobecontrol.gov.kz) (Өтініш берген күні 10.10.2021 ж.)
- 2 [Электронды ресурс]: Мудрик_А. В. _Социализация_человека.pdf (yandex.kz) (Өтініш берген күні 10.10.2021)
- 3 [Электронды ресурс]: skringovaja_diagnostika_1-kh_kl_v_period_adaptac.pdf (yandex.kz) (Өтініш берген күні 13.10.21)
- 4 [Электрондық ресурс]: 170.pdf (miu.by) (өтініш берген күні 13.10.21)
- 5 **Эткинд, А.** Әдістемелік тест [Электронды ресурс]. – <https://infourok.ru/cvetovoy-test-otnosheniy-am-etkinda-2024916.html>
- 6 **Горелова, Е. Р.** Мектептегі мазасыздықты анықтау <https://infourok.ru/programma-diagnosticheskogo-obsledovaniya-adaptaciya-k-shkole-kl-555439.html>.
- 7 **Тощенко, Ж. Т.** Әлеуметтану. Жалпы курс. – М., 2000. – 511 с.
- 8 **Бережная, А. В.** Мәдени-демалыс қызметі балалар мен жастарды әлеуметтендіру факторы ретінде // Ғылыми әр алуандылық. – 2016. – № 4. – Б. 20.
- 9 **Баранова, Т. С.** Әлеуметтанудағы психосемантикалық әдістер // Әлеуметтану. – М., 1993. – № 3–4.
- 10 **Антонов, А. И.** Отбасы әлеуметтану. – М., 2018. – 637 б.

REFERENCES

- 1 [Electronic resource]. – gpro2025ru.pdf (aktobecontrol.gov.kz) (Date of access 10.10.2021).
- 2 [Electronic resource]. – Mudrik_A.V._Sotsializatsiya_cheloveka.pdf (yandex.kz) (Date of access 10.10.2021).
- 3 [Electronic resource]. – skringovaja_diagnostika_1-kh_kl_v_period_adaptac.pdf (yandex.kz) (Date of access 10.13.21).
- 4 [Electronic resource]. – 170.pdf (miu.by) (Date of access 10.13.21).
- 5 **Etkind, A.** Metodicheskiy test [Methodical test] [Electronic resource]. – <https://infourok.ru/cvetovoy-test-otnosheniy-am-etkinda-2024916.html>
- 6 **Gorelova, Ye. R.** Vyyavleniye shkol'noy trevozhnosti [Detection of school anxiety] [Electronic resource]. – <https://infourok.ru/programma-diagnosticheskogo-obsledovaniya-adaptaciya-k-shkole-kl-555439.html>.
- 7 **Toshchenko, Zh. T.** Sotsiologiya. Obshchiy kurs [Sociology. General course]. – Moscow, 2000. – 511 p.

8 **Berezhnaya, A. V.** Kul'turno-dosugovaya deyatel'nost' kak faktor sotsializatsii detey i molodezhi [Cultural and leisure activities as a factor in the socialization of children and youth]. In Nauchnaya palitra. – 2016. – № 4. – P. 20.

9 **Baranova, T. S.** Psikhosemanticheskiye metody v sotsiologii [Psychosemantic methods in sociology]. In Sotsiologiya. – M., 1993. – № 3–4.

10 **Antonov, A. I.** Sotsiologiya sem'i [Sociology of the family]. – Moscow, 2018. – 637 p.

Материал 17.12.21 баспаға түсті.

* *M. N. Rakhimbaeva*

Торайғыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 17.12.21.

ПРОЦЕСС СОЦИАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННЫХ ДЕТЕЙ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ ШКОЛЫ

В данной статье рассматривается проблема адаптации и социализации детей начальных классов в школе. Учитывая возраст исследуемого контингента, социологическое исследование было бы неуместно проводить без помощи педагогики и психологии.

Современное образование требует развития личностных качеств ребенка, при этом процесс вторичной социализации должен носить не агрессивный характер, а культурное приобщение. Чтобы выявить психоэмоциональное состояние учащихся в рамках исследуемой темы помощь оказали, учителя начальных классов и студенты специальности «Психология».

В процессе социализации детей в начальных классах, несомненно важна роль педагога. В его задаче стоит понимание ребенка, оказание помощи, создание условий благоприятного процесса. Все это поможет ребенку самореализоваться, он усвоит социокультурные нормы, обогатит свой опыт, и в итоге будет развит в социальном плане. Этот процесс должен быть интересным и увлекательным. В этот момент важно присутствие педагога, родителей и работа психолога, ведь по результатам многих исследований, в этом возрасте у детей появляются психологические и эмоциональные трудности, нарушения в поведении.

На основе психологических тестов и социологического наблюдения было выявлено настроение, эмоциональный настрой и степень адаптации учащихся младших классов.

Ключевые слова: социализация, адаптация, социологическое исследование, психологический тест, вторичная социализация.

* *M. N. Rakhimbaeva*

Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 17.12.21.

THE PROCESS OF SOCIALIZATION OF MODERN CHILDREN IN PRIMARY SCHOOL

This article deals with the problem of adaptation and socialization of primary school children. Considering the age of the studied contingent, it would be inappropriate to conduct a sociological study without the help of pedagogy and psychology.

In the process of socialization of children in primary school, the role of a teacher is undoubtedly important. His task is to understand the child, provide assistance, create conditions for a favorable process. All this will help the child to realize himself, he will learn socio-cultural norms, enrich his experience, and eventually will be developed socially. This process should be interesting and exciting. At this moment, the presence of a teacher, parents and the work of a psychologist is important, because according to the results of many studies, at this age children have psychological and emotional difficulties, behavioral disorders.

Modern education requires the development of the child's personal qualities, while the process of secondary socialization should not be aggressive, but cultural inclusion. To identify the psycho-emotional state of students within the framework of the topic under study, primary school teachers and students of the specialty Psychology helped.

On the basis of psychological tests and sociological observation, the mood, emotional mood and degree of adaptation of primary school students were revealed.

Keywords: socialization, adaptation, public survey, psychological test, secondary socialization.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Hayati Tufekcioglu, әлеуметтану докторы, профессор, Арел Университеті, Стамбул қ., Түркия

Артыкбаева Гульжан Турыспековна, аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulzhan17@yandex.kz

Бейсенова Айгүл Аманжанқызы, PhD, қауымдастырылған профессор, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100026, Қазақстан Республикасы, e-mail: Aika.amanzhanova@mail.ru

Бейсенова Айман Жанбиршиевна, аға оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі, «Әлеуметтік-гуманитарлық пәндері» кафедрасы, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: aiman05.07@mail.ru

Бекбосынов Е. Т., доцент, қауымд. профессор, Қожа Ахмет Яссауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы

Валитова Зульфия Хафизовна, социология ғылымдарының кандидаты, профессор, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100028, Қазақстан Республикасы, e-mail: valitova@yandex.ru

Дзюренич Елена Николаевна, әлеуметтік ғылымдар магистрі, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100026, Қазақстан Республикасы, e-mail: LenaDzurja@mail.ru

Есимова Айгүль Бегеновна, тарих ғылымдарының кандидаты, доцент (әлеуметтану), Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті, Шымкент қ., 160021, Қазақстан Республикасы, e-mail: ayessimova@gmail.com

Жаябаева Рамиля Геннадьевна, аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: aguarius2020@mail.ru

Кайкенов Думан Базарбаевич, докторант, экономика ғылымдарының магистрі, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: dkaykenov@mail.ru

Қабиденова Жұлдыз Дүйсенбайқызы, PhD докторы, қауымд. профессор (доцент), Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: erasil_zhuldiz@mail.ru

Қалмырзаев Болат Аюбайұлы, заң ғылымдарының докторанты, Қожа Ахмет Яссауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: kalmurzaev.b@inbox.ru

Мұсағжинова Айгүл Амантайқызы, тарих магистрі, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: musagazhinova@bk.ru

Отар Эльмира Сакеновна, PhD, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: dkaykenov@mail.ru

Өзкан Өмер, профессоры, шетелдік ғылыми кеңесшісі «Құқықтану» кафедрасы, Стамбул Тижарет университеті, Стамбул қ., Түркия

Раздықова Гүлнәз Максұтқызы, тарих ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, басшы, «Конфессияаралық қарым-қатынастарды талдау және дамыту орталығы» КММ, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulnazkz@list.ru

Рахимбаева Мадина Нуржановна, аға оқытушы, әлеуметтану магистрі, «Әлеуметтік ғылымдар, журналистика және ақпараттану» кафедрасы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: www.madina.pvl@mail.ru

Смагулова Бахыт Таскеновна, аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: b_smagulova@list.ru

Сұлтанова Гульнар Шайхьяновна, аға оқытушы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: s.gulnara_sh@mail.ru

Тұрлыбекова Айгүл Мұхаметханқызы, тарих ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор (доцент), Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: TurlybekovaAM@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Hayati Tufekcioglu, доктор социологии, профессор, Университет Арел, г. Стамбул, Турция

Артыкбаева Гульжан Турыспековна, ст. преподаватель, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: gulzhan17@yandex.kz

Бейсенова Айгуль Аманжановна, PhD, ассоц. профессор, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, 100026, Республика Казахстан, e-mail: Aika.amanzhanova@mail.ru

Бейсенова Айман Жанбиршиевна, ст. преподаватель, магистр педагогических наук, кафедра «Социально-гуманитарных дисциплин», Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: aiman05.07@mail.ru

Бекбосынов Ермек Туленович, доцент, ассоц. профессор, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмед Яссауи, г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан

Валитова Зульфия Хафизовна, кандидат социологических наук, профессор, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, 100028, Республика Казахстан, e-mail: valitova@yandex.ru

Дзюренич Елена Николаевна, магистр социальных наук, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, 100026, Республика Казахстан, e-mail: LenaDzurja@mail.ru

Есимова Айгуль Бегеновна, кандидат исторических наук, доцент (по социологии), Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, г. Шымкент, 160021, Республика Казахстан, e-mail: ayessimova@gmail.com

Жаябаева Рамиля Генадьевна, ст. преподаватель, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: aguarius2020@mail.ru

Кабиденова Жулдыз Дюсенбаевна, PhD, ассоц. профессор (доцент), Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: erasil_zhuldiz@mail.ru

Кайкенов Думан Базарбаевич, докторант, магистр экономических наук, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: dkaikenov@mail.ru

Калмурзаев Болат Аюбаевич, докторант юридических наук, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжа Ахмеда

Ясави, г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: kalmurzaev.b@inbox.ru

Мусагжинова Айгуль Амантаевна, магистр истории, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: musagazhinova@bk.ru

Озкан Омер, профессор, научный зарубежный консультант, кафедра «Юриспруденция», Стамбульский университет Тигарет, г. Стамбул, Турция

Отар Эльмира Сакеновна, PhD, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: dkaikenov@mail.ru

Раздыкова Гульназ Максutowна, руководитель, кандидат исторических наук, ассоц. профессор, КГУ «Центр анализа и развития межконфессиональных отношений», г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: gulnazkz@list.ru

Рахимбаева Мадина Нуржановна, магистр социологии, ст. преподаватель, кафедра «Социальные науки, журналистики и информации», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: www.madina.pvl@mail.ru

Смагулова Бахыт Таскеновна, старший преподаватель, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: b_smagulova@list.ru

Султанова Гульнар Шайхьяновна, ст. преподаватель, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: s.gulnara_sh@mail.ru

Турлыбекова Айгуль Мухаметхановна, кандидат истор.наук, ассоц. профессор (доцент), Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: TurlybekovaAM@mail.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Artikbaieva Gulghan, senior lecturer, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulzhan17@yandex.kz

Beisenova Aiman Zhanbirshiyevna, Master of Pedagogy, senior tutor of social-humanitarian disciplines, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: aiman05.07@mail.ru

Beissenova Aigul, PhD, associate professor, Academician E. A. Buketov Karagandy University, Karaganda, 100026, Republic of Kazakhstan, e-mail: Aika.amanzhanova@mail.ru

Bekbosynov Ermek Tulenovich, associate professor, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish university named after, Turkestan, 161200, Republic of Kazakhstan

Dzyurenich Yelena, Master Social Sciences, Academician E. A. Buketov Karagandy University, Karaganda, 100026, Republic of Kazakhstan, e-mail: LenaDzurja@mail.ru

Hayati Tufekcioglu, Doctor, professor, Arel University, Istanbul, Turkey

Kabidenova Zhuldiz Dyusenbaevna, PhD, associate professor (docent), Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: erasil_zhuldiz@mail.ru

Kaikenov Duman Bazarbayevich, doctoral student, Master of economy, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: dkaykenov@mail.ru

Kalmurzaev Bolat Ayubaevich, PhD in law, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, 161200, Republic of Kazakhstan, e-mail: kalmurzaev.b@inbox.ru

Musagzhinova Aigul Amantayevna, Master of History, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: musagzhinova@bk.ru

Otar Elmira Sakenovna, PhD, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: dkaykenov@mail.ru

Ozkan Omer, Professor, Dr. Professor, Foreign scientific adviser, Department of «Jurisprudence», Istanbul Tijaret University, Istanbul, Turkey

Rakhimbaeva Madina Nurzhanovna, Master of Sociology, senior lecturer, Department of Social Sciences, Journalism and Information, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: www.madina.pvl@mail.ru

Razdykova Gulnaz Maksutovna, Candidate of Historical Sciences, associate professor, head of the KSU «Center for analysis and development of interfaith relations», Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulnazkz@list.ru

Smagulova Bakhyt, senior lecturer, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: b_smagulova@list.ru

Sultanova G. Sh., senior lecturer, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: s.gulnara_sh@mail.ru

Turlybekova Aigul Muhamedjanova, Doctor of Historical Sciences, associate professor (docent), Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: TurlybekovaAM@mail.ru

Valitova Zulfiya Khafizovna, PhD, professor, Academician E. A. Buketov Karaganda University, Karaganda, 100028, Republic of Kazakhstan, e-mail: valitova@yandex.ru

Yessimova Aigul Begenovna, PhD, associate professor (sociology), South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent, 160021, Republic of Kazakhstan, e-mail: ayessimova@gmail.com

Zhayabaeva R. G., senior lecturer, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: aguarius2020@mail.ru

**ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ
«ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА.
ГУМАНИТАРНАЯ СЕРИЯ»**

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

***В номер допускается не более одной рукописи от одного автора либо того же автора в составе коллектива соавторов.**

***Количество соавторов одной статьи не более 5.**

***Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 60 % (согласно решению редакционной коллегии).**

***Направляемые статьи не должны быть ранее опубликованы, не допускается последующее их опубликование в других журналах, в том числе переводы на другие языки.**

***Решение о принятии рукописи к опубликованию принимается после проведения процедуры рецензирования.**

***Двойное рецензирование (слепое) проводится конфиденциально, автору не сообщается имя рецензента, а рецензенту – имя автора статьи.**

***Статьи отправлять вместе с квитанцией об оплате. Стоимость публикации в журнале за страницу 1000 (одна тысяча) тенге, включая статьи магистрантов и докторантов в соавторстве с лицами с ученой степенью.**

***Оплата за статью не возвращается в случае, если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирование 1 раз.**

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

Если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом, статья возвращается автору на доработку. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирование 1 раз. За содержание статьи несет ответственность автор.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления.

Периодичность издания журналов – четыре раза в год (ежеквартально).

Сроки подачи статьи:

- первый квартал до 10 февраля;
- второй квартал до 10 мая;
- третий квартал до 10 августа;
- четвертый квартал до 10 ноября.

Журнал «Вестник Торайғыров университета. Гуманитарная серия» выпускается с периодичностью 4 раза в год в сетевом (электронном) формате в следующие установленные сроки выхода номеров журнала:

Первый номер выпускается до 30 марта текущего года,

Второй номер – до 30 июня;

Третий номер – до 30 сентября;

Четвертый номер – до 30 декабря.

Статью (электронную версию и квитанции об оплате) следует направлять на сайт: <https://vestnik-humznitar.tou.edu.kz/>. Для подачи статьи на публикацию необходимо пройти регистрацию на сайте.

Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Для осуществления процедуры двойного рецензирования (слепого), авторам необходимо отправлять два варианта статьи: первый – с указанием личных данных, второй – только содержание статьи.

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS».

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы не должен превышать **12 страниц печатного текста**. *Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).*

Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение, выводы, информацию о финансировании (при наличии), список литературы (используемых источников) к каждой статье, включая романизированный (транслитерированный латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) *Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Статья должна содержать:

1 **МРНТИ** (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2 **DOI** – после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3 **Фамилия, имя, отчество** (полностью) автора(-ов) – на казахском, русском и английском языках (*жирным шрифтом, по центру*);

4 **Ученая степень, ученое звание;**

5 **Аффилиация** (факультет или иное структурное подразделение, организация (место работы (учебы)), город, почтовый индекс, страна) – на казахском, русском и английском языках;

6 **E-mail;**

7 **Название статьи** должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (*не более 12 слов, прописными буквами, жирным шрифтом, по центру, на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий*);

8 **Аннотация** – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском либо немецком языках (*рекомендуемый объем аннотации – не менее 150, не более 300 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 12 пунктов, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец*);

9 **Ключевые слова** – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (*формируются на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий; кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 1 см.*). Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (*см. образец*);

10 Основной текст статьи излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

- **Введение / Кіріспе / Introduction** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- **Материалы и методы** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

- **Результаты и обсуждение** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*). Приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

- **Информацию о финансировании (при наличии)** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*).

- **Выводы / Қорытынды / Conclusion** (*абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов*).

Выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

- **Список использованных источников / Пайдаланған деректер тізімі / References** (*жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре*) включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (*см. образец*).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами читателям для ознакомления, как смежные работы, проводимые параллельно. Объем *не менее 10 не более чем*

20 наименований (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). В случае наличия в списке использованных источников работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированный (транслитерация латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.

Романизированный список литературы должен выглядеть следующим образом:

автор(-ы) (транслитерация) → название статьи в транслитерированном варианте → [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках] → название казахоязычного либо русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть) → выходные данные с обозначениями на английском языке.

11 **Иллюстрации, перечень рисунков** и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

12 **Математические формулы** должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице (после статьи)

В электронном варианте приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (номер телефона для связи редакции с авторами, не публикуются);

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
Телефон		

140008, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,
НАО «Торайғыров университет»,
Издательство «Toraighyrov University», каб. 137,
 Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147).
 E-mail: kereku@tou.edu.kz

Наши реквизиты:

НАО «Торайғыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	НАО «Торайғыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	Приложение kaspi.kz Платежи – Образование – Оплата за ВУЗы – Заполняете все графы (в графе Факультет укажите «За публикацию в научном журнале, название журнала и серии»)
АО «Jýsan Bank» ИИК KZ57998FTB00 00003310 БИК TSESKZK A Кбе 16 Код 16 КНП 861	АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKZKX Кбе 16 Код 16 КНП 861	

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

МРНТИ 04.51.59

DOI xxxxxxxxxxxxxxxx

С. К. Антикеева*, С. К. Ксембаева

Торайғыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомым компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

Введение

Социальная работа – относительно новая для нашей страны профессия. Поэтому обучение социальных работников на современной стадии не характеризуется наличием достаточно разработанных образовательных стандартов, которые находили бы выражение в формулировке педагогических целей, в содержании, технологиях учебного процесса.

Продолжение текста публикуемого материала

Материалы и методы

Теоретический анализ научной психолого-педагогической и специальной литературы по проблеме исследования; анализ законодательных и нормативных документов по открытию общественных объединений; анализ содержания программ курсов повышения квалификации социальных работников; моделирование; анализ и обобщение педагогического опыта; опросные методы (беседа, анкетирование, интервьюирование); наблюдение; анализ продуктов деятельности специалистов; эксперимент, методы математической статистики по обработке экспериментальных данных.

Продолжение текста публикуемого материала

Результаты и обсуждение

Чтобы понять объективные закономерности, лежащие в основе процесса формирования и развития личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, необходимо четко представлять себе их модель.

Продолжение текста публикуемого материала

Выводы

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации содержит три уровня ее реализации.

Продолжение текста публикуемого материала

Список использованных источников

1 Дахин, А. Н. Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.

2 **Кузнецова, А. Г.** Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХКИППК ПК, 2001. – 152 с.

3 **Каропа, Г. Н.** Системный подход к экологическому образованию и воспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.

4 **Штофф, В. А.** Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.

5 **Таубаева, Ш.** Методология и методика дидактического исследования : учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.

6 **Дахин, А. Н.** Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.

7 **Дахин, А. Н.** Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.

8 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование: монография [Текст]. – Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.

9 **Аубакирова, С. Д.** Формирование деонтологической готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс. на соиск. степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 – Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.

10 **Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И.** Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиСим. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

References

1 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie: suschnost, effektivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogu. – 2003. – № 4. – P. 22.

2 **Kuznetsova, A. G.** Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.

3 **Каропа, Г. Н.** Sistemnyi podhod k ekologicheskomu obrazovaniyu i vospitaniyu (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.

4 **Shtoff, V. A.** Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.

5 **Taubayeva, Sh.** Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p.

6 **Dahin, A. N.** Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

7 **Dahin, A. N.** Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – P. 11–20.

8 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKiPRO, 2005. – 230 p.

9 **Aubakirova, S. D.** Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov k rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya. [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.

10 **Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I.** Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraiyrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

С. К. Антикеева, С. К. Ксембаева*

Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛКІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСТАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзіреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзіреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде

құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттілік, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

S. K. Antikeeva*, S. K. Ksembaeva
Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our

country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Антикеева Самал Канатовна «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант Торайғыров университеті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Антикеева Самал Канатовна докторант по специальности «Педагогика и психология», Торайғыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Samal Kanatovna Antikeeva doctoral student in «Pedagogy and psychology», Toraighyrov University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00

**ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА
В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ
(«ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ»,
«НАУКА И ТЕХНИКА КАЗАХСТАНА», «КРАЕВЕДЕНИЕ»)**

Редакционная коллегия журналов «Вестник Торайғыров университет», «Наука и техника Казахстана» и «Краеведение» в своей работе придерживается международных стандартов по этике научных публикаций и учитывает информационные сайты ведущих международных журналов.

Редакционная коллегия журнала, а также лица, участвующие в издательском процессе в целях обеспечения высокого качества научных публикаций, во избежание недобросовестной практики в публикационной деятельности (использование недостоверных сведений, изготовление данных, плагиат и др.), обеспечения общественного признания научных достижений обязаны соблюдать этические нормы и стандарты, принятые международным сообществом и предпринимать все разумные меры для предотвращения таких нарушений.

Редакционная коллегия ни в коем случае не поощряет неправомерное поведение (плагиат, манипуляция, фальсификация) и приложить все силы для предотвращения наступления подобных случаев. В случае, если редакционной коллегии станет известно о любых неправомерных действиях в отношении опубликованной статьи в журнале или в случае отрицательного результата экспертизы редколлегии статья отклоняется от публикации.

Редакционная коллегия не должна раскрывать информацию о принятых к опубликованию рукописей третьим лицам, не являющимся рецензентами, потенциальными рецензентами, членами редакционной коллегии, работниками типографии. Неопубликованные данные, полученные из рукописей, не должны использоваться в личных исследовательских целях без письменного разрешения автора.

Ответственность экспертов (рецензентов)

Рецензенты должны давать объективные суждения и указывать на соответствующие опубликованные работы, которые еще не цитируются. К рецензируемым статьям следует обращаться конфиденциально. Рецензенты будут выбраны таким образом, чтобы не было конфликта интересов в отношении исследования, авторов и / или спонсоров исследования.

Ответственность авторов

Ответственность за содержание работы несет автор. Авторы обязаны вносить исправления, пояснения, опровержения и извинения, если такие имеются.

Автор не должен представлять статью, идентичную ранее опубликованной в другом журнале. В частности, не принимаются переводы на английский либо немецкий язык статей, уже опубликованных на другом языке.

В случае обнаружения в рукописи статьи существенных ошибок автор должен сообщить об этом редактору раздела до момента подписи в печать оригинал-макета номера журнала. В противном случае автор должен за свой счет исправить все критические замечания.

Направляя статью в журнал, автор осознаёт указанную степень персональной ответственности, что отражается в письменном обращении в редакционную коллегия Журнала.

Теруге 17.12.2021 ж. жіберілді. Басуға 30.12.2021 ж. қол қойылды.
Электронды баспа
810 Кб RAM
Шартты баспа табағы 7,5.
Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген: З. С. Исакова
Корректор: А. Р. Омарова
Тапсырыс № 3871

Сдано в набор 17.12.2021 г. Подписано в печать 30.12.2021 г.
Электронное издание
810 Кб RAM
Услпеч.л 7,5. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка: Исакова З. С.
Корректор: А. Р. Омарова
Заказ № 3871

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.
8 (7182) 67-36-69
e-mail: kereku@tou.edu.kz
vestnik-humanitar.tou.edu.kz